

Національна академія наук України
Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника
Науково-дослідний центр періодики

ПАВЛЮК ІГОР ЗИНОВІЙОВИЧ

**МИТЕЦЬ – ВЛАДА – ПРЕСА:
ІСТОРИКО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ: МОНОГРАФІЯ. –
ЛУЦЬК: НАДСТИР'Я, 1997. – 112 С.**

ББК 4612.3 (2 Ук)-5 П-12

«Митець-Влада-Преса: історико-типологічний аналіз» – тема кандидатської дисертації, яка захищена 1996 р. в Інституті журналістики Київського університету імені Т. Г. Шевченка.

Робота виконана в Науково-дослідному центрі преси Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України під керівництвом д-ра філологічних наук, проф. В. Й. Здоровеги, офіційні опоненти д-р філологічних наук, проф. В. І. Шкляр, кандидат філологічних наук Ю. І. Бедрик).

Книга з однойменною назвою – її скорочений варіант.

Дослідження зостається актуальним і в наш час. В умовах тоталітарного режиму поставлена проблема – співвідношення стосунків митця, влади й преси в авторитарній, перехідній і правовій системах – не могла бути так об'єктивно й всесторонньо висвітлена, як це зробив Ігор Павлюк. На матеріалах української преси 20-х рр. ХХ ст., російської та української преси 80-90 рр. дослідник доводить, що «динамічна рівновага систем, наближених до правових, забезпечується суворою самофункціональністю їх інститутів, взаємовідносини між якими повинні регулюватися Законом».

ВСТУП

Зміни, що відбувалися, відбуваються і будуть відбуватися у суспільствах за період фіксованої історії людства, охоплюють чотири основні форми-сфери проявів його буття: духовну, політичну, економічну та інформаційну (об'єднаємо ці складники поняттям *Квадрат Влади*). Кожна з них має свої доктрини, знаки соціальності, детермінується безкінечністю конститутивних елементів, стосунки між якими у свою чергу визначають як самостан сфер, так і стан суспільної системи, людської спільності загалом.

У період трансформації деформованих систем режим їх функціонування перебуває у межовому, критично нежиттєвому, не передбачуваному стані в цілому. Але парадоксальним ефектом соціальне складних обставин стає піднесення духовного життя: часи «зламів суспільної симетрії», становлення нових систем породжують численні, яскраві і різноманітні явища на межі політичної та культурної сфер.

У точках системної біфуркації (роздвоєності) духовних, політичних та економічних цінностей на «старі» й «нові», період пошуків орієнтирів, важливо дослідити, щоби спрогнозувати, характер стосунків між соціальними інститутами, протиріччя між якими, за свідченням історії, найбільш полюсні, а самі вони (інститути) достатньо первинні для функціонування системи загалом. Це, на наш погляд, – мистецтво, політична влада, засоби масової інформації. Особистісно-представницький аспект цих стосунків має форму: митець – влада – преса (*Трикутник Сили* – визначення наше).

Вибір саме цих суб'єктів-об'єктів нашого дослідження, де Митець – письменник, Влада – політик, Преса – газети, журнали, альманахи, обумовлений текстологічно-дискурсивним (фіксованим) проявом їх діяльності, що дає змогу ретроспективно-прогностичного аналізу.

У період загальносвітової квазікомунікації характер стосунків Митця і Влади важливо вивчати у взаємозв'язку як із конкретними умовами формування української державності, так і в контексті проблем входження у нову інтегральну якість інших республік колишньої імперії, а ще ширше – на фоні новітніх

культурологічних теорій, загальносвітової перспективи людської духовності.

Гасла доби соцреалізму про літературу як «коліщатко і гвинтик» були бадьоро-впевненими, але неадекватними суті художньої творчості; західні теорії «смерті культури», «дегуманізації мистецтва» малюють перед сьогоднішнім інтелектуалом картини психологічно чесні, але песимістичні. Констатація кризових явищ спонукає філософів-культурологів до пошуку виходу із цивілізаційних глухих кутів. Єдиний спосіб це робити – аналізувати пройдений раніше шлях. В українському варіанті це означає розгляд загальнолюдських гуманітарних проблем через призму негативного досвіду тоталітаризму й бездержавності.

Митець, мистецтво мають право на різний політичний статус: від аполітичності до політизованості. Але практично у людства завжди були стільки невирішених питань, недовершених процесів, що мистецтво не могло втримати у собі, «для себе» думки і емоції: впливало на громадську думку, своєю увагою до проблем Влади перетворювалось у форму політологічного аналізу. Українське національне відродження кінця 80-х рр. починалося за класичним сценарієм: при величезній активізації друкованих органів, зростанні ролі митців як громадських діячів. Ці явища ще не стали політологічно осмисленими, дослідженими під кутом зору стосунків політиків і політики із мистецько-духовною сферою життя. На часі створення саме таких підрозділів політологічної теорії і теорії публіцистики.

Розширення наукових студій, об'єктами яких є Митець і Влада, дозволить сучасній пресі, для якої найважливіше мати і формувати думку з усіх актуальних питань суспільного життя, впевненіше орієнтуватися у мистецькій стихії України і світу кінця ХХ століття.

Об'єктом дослідження є симптоматичні відносини представників мистецьких, політичних та інформаційних інституцій класичного минулого, загальносвітової та української сучасності. При цьому розглядаються мистецько-владні стосунки за матеріалами української та російської преси історично перехідних 20–30-х та 80–90-х років ХХ століття (періодів формування і розпаду СРСР).

Предмет дослідження – типологічні особливості взаємовпливів Митця, Влади і Засобів масової інформації в авторитарних, перехідних та наближених до правових системах, трансформація і синтез найсимптоматичніших стосунків у часі і просторі, їх проекція на український суспільний ґрунт в прогностично-ретроспективному аспекті.

Емпіричне окреслення, соціальна фіксація стосунків Митця і Влади напевно виникли разом із номінаціями цих історичних даностей, тобто із виникненням писемності і особливої верстви (страти) людей, для яких писання стало основним родом занять. У Шумері це приблизно 3300 р. до н.е., в Єгипті – 3000 р. до н.е., у Китаї – 2000 р. до н.е.

Значимість писемності для управління (Влади) привела до зростання ролі літописців як духовної аристократії у суспільному житті.

Із цього періоду почалася (за К. Ясперсом) історія людства, його «осьовий час», який (у свою чергу) «кличе нас до безмежної комунікації»¹. Поступово ця тенденція втілювалась у конкретні технічні засоби, одним із яких стала преса, суспільна роль якої помітно зросла у ХІХ столітті.

Утворюється Трикутник Сили, характер взаємодії між складовими якого – Митцем, Пресою і Владою – суттєво впливає на загальний стан суспільної Системи, визначає її зовнішню поведінку, обумовлює стан особистісно-національно, географічно детермінованих характеристик щодо константивного та потенційного змісту її розвитку, взаємодії з іншими Системами у сферах обміну духовними, суто політичними, комунікаційними цінностями.

Художній аналіз стосунків Митця і Влади проводився ще самими митцями Греції (Есхіл, Софокл, Еврипід, Сократ, Аристотель, Аристофан, Лукіан), і Риму (Цицерон, Лукрецій, Вергілій, Горацій, Овідій, Сенека), «царями поетів» у палаці Саманідів (Рудакі, Фірдоусі), Алішером Навої, Омаром Хайямом, Нізамі, Гянджеві, Авіценною... Ці представники духовної Влади перед Владою політичною, як правило, на собі випробували протиріччя між ними: отруєний Сократ, убитий Цицерон, опальний Овідій, репресовані Сенека, Лукіан, Петроній, осліплений Рудакі.

До творів, що так чи інакше ставлять проблему Митця і Влади, належать «Прикований Прометей» та «Орестея» Есхіла, «Едіп-цар» Софокла, «Троянки» Еврипіда, «Поетика» Аристотеля, «Змова Катіліни» Саллюстія, «Про природу речей» Лукреція, «Енеїда» Вергілія, «Наука кохання», «Послання з Понту» Овідія, «Листи до Луцилія» Сенеки, «Шахнаме» Фірдоусі, «Історія іранських царів» Навої.

¹Див: Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. – М: Политиздат, 1991. – С. 49, 74–78.

Узагальнюючо-теоретичні обґрунтування субстанцій Влади, Мистецтва, Комунікації з'являються у кінці ХІХ – на початку ХХ століть. Але окремих досліджень про характер, причинність зв'язків-взаємовпливів між ними з проекцією на національно-державні стосунки, тенденції розвитку саме у Трикутнику Сили (Влада – Митець – Преса) практично нема.

Науковій розробці глобальних проблем, пов'язаних із природою політичної Влади, Влади мистецтва та Влади інформації, присвячені праці зарубіжних дослідників: М. П. Фуко,¹ Б. Рассела,² О. Шпенглера,³ З. Фрейда,⁴ А. Тойнбі,⁵ П. Фейєрабенда,⁶ А. Грамші,⁷ Х. Ортеги-і-Гассета,⁸ Т. Куна,⁹ Ж. Марітена,¹⁰ К. Ясперса,¹¹ А. Бергсона,¹² К. Поппера,¹³ Е. Фромма,¹⁴ А. Камю,¹⁵ М. Хайдеггера,¹⁶ М. Вебера,¹⁷ які, незважаючи на свої відмінності в ідеологічно-національно-світоглядному планах, глобальні проблеми співіснування культури і цивілізації на планеті Земля пропонують вирішувати *на стиках різних наук і віри*.

У цьому ряді заслуговують на увагу і більш вузько спеціалізовані дослідники Г. Маркузе, Г. Ріккерт, В.-А. Адорно, К. Моргана, С. Тулмина, Е.Еріксона, Е. Юнгера, Г. Плеснера, М. Харкхаймера, Ж.-П. Сартра, Е. Дюркгейма, К. Манхейма,

¹Фуко М. П. Слова й вещи. Археология гуманитарных наук. – М.: Прогресс, 1977. – 488 с.

²Рассел Б. Человеческое познание, его сфера и границы. – М.: Изд. иностр. лит., 1957. – 555 с.

³Шпенглер О. Пессимизм ли это? – М.: Изд. А. Г. Миронова, 1922.

⁴Фрейд З. Лекции по психоанализу. – М.: Наука, 1989. – 455 с.

⁵Тойнби А. Постигание истории. – М.: Прогресс, 1991. – 730 с.

⁶Фейербенд П. Избранные труды по методологии науки. – М., 1986.

⁷Грамши А. Формирование человека. – М.: Педагогика, 1983. – 224 с.

⁸Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Вопросы философии, – 1989. – № 3-4. – С. 119 – 154; 114 – 154.

⁹Кун Т. С. Структура научных революций. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.

¹⁰Маритен Ж. Краткий очерк о существовании и существующем // Проблемы человека в западной философии. – М., 1988.

¹¹Ясперс К. Истоки истории и ее цель. – Вып. 1, 2. – М.: ИНИОН, 1991.

¹²Бергсон А. Смех. – М.: Искусство, 1992. – 127 с.

¹³Поппер К. Логика й рост научного знания. – М.: Прогресс, 1983. – 605 с.

¹⁴Фромм З. Иметь или быть. – М.: Прогресс, 1990. – 330 с.

¹⁵Камю А. Бунтующий человек. – М.: Политиздат, 1990. – 414 с.

¹⁶Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. – М.: Высш. шк., 1991. – 190 с.

¹⁷Вебер М. Социальные причины падения античной культуры // История хозяйства. – Пг., Наука й школа, 1929.

М. Бланшо, К. Апеля, М. Шелера, С. Кольриджа, Р. Барта, Б. Скіннера, Д. Бонхюффера.

Праці радянських учених, представників різних національностей імперії СРСР, звичайно більш ідеологічно заангажовані, концептуально замкнуті на офіційних догматах. Тим самим вони набирають якості не стільки методологічного Джерела, скільки об'єкту нашого дослідження. Разом з тим у спадщині колишніх радянських шкіл (особливо за період 1986-1990 рр.) можна виділити частину, яка базується на методах і фактах універсального, позаідеологічного знання і, отже, заслуговує уваги при створенні новітніх феноменологій Комунікації, Влади і Мистецтва. Зокрема, важливі закономірності існування, а іноді взаємоіснування цих суспільних чинників розглянуті у монографіях А. Баркашова,¹ В. Ентіна,² В. Здровеги,³ Н. Кейзерова,⁴ Д. Максимова,⁵ Т. Міннібаєва,⁶ А. Москаленка,⁷ С. Николишина,⁸ М. Скуленка,⁹ В. Шкляра¹⁰.

Їх праці корисні ще з тих міркувань, що розглядають питання, проблеми «слова і діла» в основному на місцевому матеріалі, із врахуванням геополітичних та геокультурних орієнтирів, особливостей України та її найближчих сусідів по колишньому Союзу. Це робить їх джерельно-методологічною, теоретичною базою в тих ділянках дослідження, де загальносвітові нюанси розвитку Систем об'єктивно потрібно розглядати через специфічно локаль-

¹Баркашов А. М. Теория разделения властей: становление, развитие, применение. – Томск: Изд.-во Том. ун-та, 1988. – 100 с.

²Энтин В. Л. Средства массовой информации в политической системе современного капитализма. – М.: Наука, 1988. – 189 с.

³Здровега В. Й. Пошуки істини, утвердження переконань. – Львів: Вища школа, 1975. – 175 с.; Здровега В. Й. Слово тоже есть дело. – М.: Мысль, 1979. – 173 с.

⁴Кейзеров Н. М. Власть и авторитет. – М.: Юрид. лит., 1973. – 264 с.

⁵Максимов Д. Е. О спиралеобразных формах развития литературы. – М., 1976. – 338 с.

⁶Миннибаев Т. Х. Преобразующая журналистика: Пресса как субъект политического творчества. – Казань: Изд.-во Казан. ун-та, 1990. – 132 с.

⁷Москаленко А. З. Журналістика в умовах гласності / [А. З. Москаленко, В. А. Качкан, Г. Мащенко ін.]. – К.: Либідь, 1991. – 192 с.; Москаленко А. З. Реабілітація слова. – К.: Рад. письменник, 1989. – 100 с.; Москаленко А. З. Печать в системе научного управления обществом. – К.: Вища школа, 1985. – 144 с.

⁸Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес. – Б. М.: На чужині, 1947. – 119 с.

⁹Скуленко М. И. История политической пропаганды. – Киев: Лыбидь, 1990. – 164 с.

¹⁰Шкляр В. Й. Поэт и газета: Советская стихотворная публицистика: специфика, жанры, мастерство. – Киев, Одесса: Вища школа, 1985. – 180 с.; Шкляр В.И. Энергия мысли и искусство слова. – Киев: Вища школа, 1988. – 197 с.

ні, характерні для того чи іншого виду суспільних утворень і характеру комунікативних, мистецьких та владних зв'язків у них.

Історичне, «альтернативне» значення на протигагу колишньому «основоположному» мають у сьогоднішньому плуралістично-ідеологічному та полікультурному контексті програми із питань Преси, Влади і Мистецтва, авторами яких є теоретики соціалізму: «Партійна організація і партійна література» В. Леніна, «Література та естетика» Г. Плеханова, «Анти-Дюринг» Ф. Енгельса, «Естетичне відношення мистецтва до дійсності» М. Чернишевського, багато статей К. Маркса.

Протилежні за висновками щодо аспектів національно-державницьких, але паралельні у питаннях тактично-організаційних наукові перспективи деяких українських теоретиків із питань Влади – С. Петлюри, Д. Донцова, В. Липинського, з якими, у свою чергу, політичне контрастують праці М. Грушевського, В. Винниченка, І. Огієнка, С. Єфремова, Є. Маланюка, Ю. Липи. Окремою групою виділяються науково-публіцистичні візії М. Драгоманова та І. Франка, пізніших українських дисидентів-шістдесятників, емігрантів «зовнішніх» та «внутрішніх» – Є. Сверстюка, Б. Гаврилишина, І. Дзюби, М. Жулинського, статті Ліни Костенко, Василя Стуса, пов'язані з проблемами стосунків Митця і Влади, які здійснюються через посередництво засобів масової інформації (надалі писатимем – ЗМІ).

Комунікаційним аспектам Трикутника Сили у переломний історичний період присвячені праці В. Здоровеги, В. Качкана, В. Лизанчука, А. Москаленка, Б. Потятиника, В. Шкляра.

Незважаючи на значну кількість наукової літератури, пов'язаної з проблемами Влади, Мистецтва та ЗМІ, ретроспективно-прогностичний аналіз цих Системних інститутів у них, як правило, не сукупний, занадто загально-глобальний або вузько-конкретний, екстраполяційний: розглядаються двоєдині пари – «Влада –ЗМІ», «Мистецтво – ЗМІ», або кожен із суб'єктів (Влада, ЗМІ, Мистецтво) – окремо. Тема триєдності стосунків Митця, Влади і ЗМІ (у нашому випадку – Преси) залишається відкритою як на рівні збору фактичного матеріалу, інформації, так і на рівні створення узагальнюючих моделей.

Виходячи з визначених вище актуальних проблем, пов'язаних із темою «Митець, влада і преса», ставимо перед собою мету: опираючись на досвід зарубіжних та вітчизняних дослідників, розширити операційно-термінологічну базу наукового гуманітарного напрямку, а також:

– визначити особливості типологічних стосунків Митця, Влади і Преси в авторитарних, перехідних та правових Системах;

– розглянути інституційні та особистісні аспекти мотивів перехідності станів Митця: «митець для мистецтва» – «митець-політик» – «політик-митець» – політик;

– дати свою інтерпретацію форм Влади, місця у ній духовних, політичних, економічних та інформаційних інститутів, церкви, Митця, їх взаємозалежності;

– визначити загальнолюдські та національні детермінанти функціонування Митця, Преси і Влади у відкритій та закритій Системах;

– на основі аналізу стану Систем, «наближених до ідеальних», та ретроспективного огляду демократичних Систем минулого запропонувати методи встановлення діагнозу ознак суспільної деформації та способи збереження рівноваги у комунікативних Системах майбутнього.

Теоретично-методологічною основою дослідження є діалектичні принципи зіставлення різних уявлень, понять, їх порівняння, розчленування, дефініції, взаємозв'язку загального, одиничного і специфічного; поєднання конститутивних та регулятивних методів пізнання, врахування співвідношення між формою і змістом, «початком і кінцем». При цьому ми враховуємо і процеси диференціації наукових знань, і розробку таких методів і засобів, які можуть забезпечити ефективну взаємодію і синтез методів різних наук – філософії, теорії та історії літератури, психології, соціології, політології.

Наукова новизна дисертації визначається характером постановки проблеми-теми: «Історико-типологічний аналіз стосунків Митця, Влади, Преси», де суб'єктна триєдиність «Митець-Влада-Преса» розглядається вперше. На основі аналізу українських та російських періодичних видань кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ століття, та волинських часописів 20–30 рр. цього ж століття, досліджено стосунки із Владою і Пресою 120 українських, 162 російських та 53 зарубіжних Митців (частково список прізвищ і бібліографія матеріалів – у тексті роботи та «Списку літератури»).

Дослідження конкретизоване через ряд положень і висновків:

– типологія стосунків Митця і Влади складається на основі розрізнення, з одного боку, форм політичного устрою і форм правління, а з іншого боку – психосоціонічних різновидів мистецької поведінки;

– парадигма циклічно-вітального розвитку цивілізації, модель Колеса Історії, уточнена принципом унікальності національних доль,

– основні історіософські координати, в яких досліджується духовна репрезентованість етносів творчими особистостями та зв'язок факторів духовних із матеріально-цивілізаційними;

– методологія ідеологічної симптоматичності літературних постатей дозволяє узагальнювати основні закономірності громадянських, приватних, естетичних реакцій Митця на владно-силовий тиск політичних сфер;

– різниця між прагматично-охоронницькими інтересами старих форм влади та гуманістично-новаторськими рівнями і тенденціями духовного життя – найбільш зримий вияв порушень рівноваги Системи, чий перехід до неконфліктного стану вимагає утвердження нової функціональності усіх складників та інституцій Квадрата Влади;

– ситуація протистояння Влади, Суспільства і творчої особистості є пробним каменем людської сутності митця та духовної вартості його творчості; епохальна, а значить, творча, особистість Ісуса Христа розкривається у конфліктах із сучасними йому політичною та церковною Владою;

– дослідження стосунків Митця і Влади у відображенні Преси на основі системного підходу з урахуванням взаємодії духовних, економічних та інформаційних факторів дозволяє зробити висновок, що у найближчому майбутньому стосунки Митця, Влади і Преси, як в Україні, так і у цілому світі, набувають характеру тенденцій до рівноваги, втрата якої може бути пов'язана із соціально-політичними чи природними каталізаторами як зовнішнього (загальнолюдського), так і внутрішнього планів.

Результати дослідження можна використовувати як теоретично-практичну основу для вивчення проблем взаємодії літератури, політики та ЗМІ у навчальних закладах, розширення розділів історіософських, літературознавчих, політологічних наукових візій, пов'язаних із психологією творчості, конкретної діяльності державних та громадських організацій, справи попередження репресій, свавілля, пропаганди насильства, війни і т.п. у майбутньому.

А якщо говорити про рекомендаційне значення студій на тему «Мистецтво – Влада» для одного із об'єктів дослідження – Влади, то воно полягає у нагадуванні про методи, якими не треба «підтримувати» Мистецтво і ЗМІ, «впливати» на них у захисті їх найбільшого права – Свободи.

I. ТИПОЛОГІЯ СТОСУНКІВ МИТЦЯ І ВЛАДИ ЧЕРЕЗ ПОСЕРЕДНИЦТВО ПРЕСИ В АВТОРИТАРНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ

Виходячи із запропонованої нами типології стосунків Митця і Влади у відображенні Преси (підтримка Митцем Влади, нейтральність, конфлікт, еміграція), розглядатимемо проблему у двох основних аспектах:

1. Стан-шлях (передбачає взаємоперехідність позицій Митця і Влади).
2. Стан статичний (Митець послідовний у виборі своєї позиції) .

Тобто модель: підтримка-нейтральність-конфлікт-еміграція – має свою мікрокопію. Стан-шлях при цьому двоваріантний у свою чергу:

1. Зміна позицій Митця із внутрішніх мотивів.
2. Зміна позицій Митця, зумовлена зовнішніми чинниками (нестабільністю форм Влади і т. п.).

Субстанціональною точкою відліку нашого дослідження є Митець як фігура ближча нам функціонально – представник духовної Влади, яка є одним із кутів Квадрата Влади. Він має, на наш погляд, такі складові:

1. Духовна Влада (церква, мистецтво, філософія).
2. Політична Влада (законодавча, виконавча, судова).
3. Економічна (приватний сектор, державний сектор).
4. Інформація (ЗМІ, біофізичні процеси організації і обміну матерій).

Щодо форм представництва у межах кожної із Влад, то вони бувають особистісними та інституційними (монарх – парламент, соліст – хор і т.п.).

Діалектична формула «все наближається до початку свого» має у цьому випадку наступну конфігурацію: «творчість маси» – «індивідуальна творчість» – «масова творчість». Тотожна (але не завжди паралельна у часі і просторі) схема еволюції політичної Влади: від первіснообщинного анархізму – через монархізм – до демократизму. Оця непаралельність, невідповідність, «зсув» у формах проявів Мистецтва і Влади приводить до порушень рівноваги Системи, до конфліктів між Митцем і Владою – як зовнішній мотив.

Внутрішні ж мотиви конфліктів детерміновані національними, психофізичними тощо особливостями Митця, рівнем його таланту.

Всезагальний духовно-ідеологічний контроль авторитарної Системи під загрозою фізичного знищення змушує Митця свідомо чи підсвідоме вибирати один із типів можливої поведінки. При цьому межі вибору тим контрастніше, чим більший художній талант Митця (неможливість бути поза контролем Влади).

Розглянемо найперший «мінусовий» щодо шкали конфліктності тип поведінки – підтримку.

1. Митець як апологет політичного режиму

За свідченням історії, велике мистецтво з'являється як у тих суспільствах, структурним виявом яких є вільна людина, так і в тих, де людина – арифметичний складник колективів.

До перших (вільних) належить антична Еллада, яка дала початки культурі західноєвропейській, до других (авторитарних) Систем – стародавні Вавилон, Персія, Єгипет, імперія Золотої Орди, Московія XIII-XVIII ст., СРСР та фашистська Німеччина століття двадцятого. Це дві головні вітки соціокультурного кореня людства, розгалуження і ріст яких і визначає сучасний стан співіснування Мистецтва, Влади, інформації.

Прикладів підтримки Митцем політичної Влади у цьому аспекті можна назвати багато. Проаналізуємо симптоматичні, найхарактерніші.

Симптом Вергілія. Непоінформованому реципієнту може здатися дивним, що два великі представники римської класичної літератури періоду принципату (princeps – перший; перехід від республіки до імперії) – Вергілій та Овідій – займали зовсім різне становище у Системі Августа: перший оспівує свого покровителя в еклозі із збірки «Буколіки», користується підтримкою, меценатством імператора; мотиви творчості другого вступають в антагонізм із політикою Августа, у результаті чого імператор розпорядився про вислання поета з Рима у місто Томи, що було на західному березі Чорного моря, де він через десять років помер.

Позиція Вергілія – підтримка Влади – характерна своєю послідовністю, неперехідністю, статичністю. Рівень його таланту дозволив стати «медіумом історії» безвідносно до стосунків із

Владою особистісного характеру. Прихильник-Вергілій і вигнанець-Овідій в анналах історії літератури стоять поруч.

Із більшою чи меншою мірою вірогідності цей Симптом притаманний Митцям інших часів і народів: Шота Руставелі (державний скарбник цариці Тамари), Алішер Навої (перший міністр-візир при Султан-Хусейні). Така підтримка Влади пов'язана із зміною участі Митця у її формах, із перехідністю самого стану: «Митець для мистецтва» – Митець-політик, про що – у першому параграфі другого розділу нашого дослідження.

Щодо статичного стану підтримки Влади у статусі «чистого» Митця, то мова, як правило, може йти лише про відносну його свободу від Політики «на ділі».

Політично не протестували проти офіційної влади:¹ І.-В. Гьоте, В. Сосюра (1), Максим Горький (2), О. Твардовський (3), В. Шукшин (4), Р. Гамзатов (5), С. Маршак (6), В. Биков (7), В. Висоцький, М. Шолохов (8), Дем'ян Бедний (9), О. Корнійчук, М. Рильський.

Вони часто репрезентували перед Владою весь сучасний їм мистецький цех, відводячи тим самим, або пом'якшуючи, тиск на Митців відкрито-конфліктних (адже, наприклад, завдяки О. Твардовському – головному редактору журналу «Новый мир» – змогли дійти до читача твори О. Солженіцина). О. Корнійчук був головою Верховної Ради УРСР 2, 3, 5–8 скликань.

Окремо – О. Пушкін. Характеризуючись Симптомом Вергілія як придворний поет, конфлікт якого із самодержавством не набирав декабристських рис, він «терпів» особистісно-світський варіант гоніння Владою, царсько-безадресний, про що пише М. Лермонтов у вірші «Смерть поета».²

Врешті, можна почати від аналізу стосунків автора «Слова о полку Ігоревім» із князем. «У приватному листі Г. М. Кузнецова звернула мою увагу на те, що автор «Слова» прощає Ігоря, як

¹(1) – Добренко Евгений. Борьба с вечностью (ЛГ, 1991, 26 чер.), (2) – Кондрашов Станислав. Ясновидение гуманиста (МИ, 1989, 27 авг.), (3) – Виноградов Игорь. Птицы певчие и птицы ловчие (МИ, 1989, 31 дек.), (4) – Горншин Глеб. Поговорите с Шукшиным (ЛГ, 1984, 26 мая), (5) – Гамзатов Расул. Язык языку не враг (Изв., 1988, 29 март.), (6) – Баруздин Сергей. «В пути с утра до первых звезд...» (ЛГ, 1987, 11 нояб.), (7) – Биков Василь. Пророк в своем отечестве (МН, 1990, 18 фев.), (8) – Потапов Н. Завещаю векам. (Правда, 1985, 24 мая), (9) – Посланіє Євангелісту Д. Бедному от Єсеніна (Дзвін, 1926, 17 жов.)

²Прим.: Надалі матеріали, пов'язані зі стосунками того чи іншого Митця із Владою, подаватимемо (в основному) у «Списку літератури» – вкінці нашого дослідження.

прощає його і народ, радісно зустрічає у Києві, як прощає природа, допомагаючи йому у втечі».¹

Не можна не погодитись із тим, що невідомий автор «Слова», досягнувши високих зразків у мистецтві як красі-метафорі, цінний ще й правдою-метафорою, яка дещо відрізняється від історичної правди «Літопису Руського» (іпатіївського), але у тому її вразлива сила, у тому, врешті, метафізична, гіпнотична природа справжнього мистецтва.

Перелік імен і творів можна продовжити, зважаючи і на той факт, що будь-яку форму політичної Влади підтримують Митці, рівень таланту яких не дозволяє їм поширювати свою духовну Владу за межі більш-менш значущого часу-і-простору. Тому *надалі об'єктом нашого дослідження будуть в основному Митці, значення яких не нижче національного.*

Тільки у такому випадку можливі дружні стосунки представників «закритого» і «відкритого» (за Бергсоном) суспільств – російської імператриці Катерини II і французького письменника-філософа Вольтера. Не маючи достатньо об'єктивної інформації про реальний стан речей у авторитарній Росії, Митець спілкувався із суб'єктивно деформованою її моделлю, своєю теоретичною утопією, уявою.

На цьому рівні стосунків активним посередником між Митцем і Владою починає виступати масова інформація (Преса). Разом із нею Симптом Вергілія набуває інших особливостей.

При зовнішній підтримці Митцем авторитарної системи може назрівати (під дією інформації) його внутрішній конфлікт із Владою, який ділиться на:

1. Особистісний (несимпатії Митця і представника Влади).
2. Прихований ідейно-ідеологічний.

У такому випадку еволюція стосунків відбувається за типологічною мікромоделлю (підтримка – нейтральність – конфлікт – еміграція) із розв'язкою на будь-якій із її стадій.

Оскільки у закритому суспільстві взаємозв'язки між «текстовою» і «політичною» реальністю не захищені законом (деформована політична Влада практично є лише виконавчою), то немилість представника Влади щодо Митця автоматично модифікується у немилість всієї Влади і – через Пресу – у немилість Системи: сфабриковані і оприлюднені КДБ справи «ворогів народу»-письменників.

¹Лихачев Д. С. О Русская земля... // Лит. газета. – 1986 – 24сент.

Як уже було зазначено вище, найхарактернішими ознаками Системи із порушеною рівновагою є переймання функцій одними формами, видами Влади у інших.

Коли у літературу «приходить» політика, а політика для своїх цілей як засіб вибирає літературу – відбувається злам симетрії індивідуального і загального, матеріального і духовного. Результати цього зламу іноді непоправні, адже визначають не лише фізичну довговічність самого Митця, але й мистецтва, створеного ним, бо «вся сучасна європейська література, що створювалась протягом останніх чотирьох століть, – стоїть на принципах чесності, якщо хочете, на шекспірівській максимі: «Своїй природі вірним будь». Найгірше, що можна сказати про твір мистецтва, – він фальшивий».¹

Підтримка авторитарного політичного режиму веде до деформації творчості Митця, мистецтво «матеріалізується», стає «коліщатком і гвинтиком» Системи, у якій законодавчу і судову Влади замінюють Комітети Державної Безпеки, цензурні комітети, створені і контрольовані режимом різного роду творчі спілки, прикладом якої є СПУ (Спілка письменників України). Поширення інформації відбувається в односторонньому порядку: від народу – до Влади через посередництво трансформованих у шпигунські громадських та державних форм Влади і Управління, а також Преси як карально-статичного органу політичної Влади, а не об'єктивно-інформаційного Влади духовної: «я твору письменника N не читав, але засуджую.»

«Статичною» мораллю Системи втраченої рівноваги стає боротьба з проявами інтелекту, що зорієнтований на індивідуальну, або ж на чисто мистецьку користь. «Статична» релігія виконує у такому випадку міфотворчу функцію.

Для Митця високого класу безконфліктність із такою Системою, як свідчить історичний досвід, закінчується цією ж «фальшивотворчістю», конфліктом із самим собою, що призводить до самогубства (приклади Маяковського, Фадєєва, Хвильового, які можна об'єднати *Симптомом Сенеки*).

Сенека Молодший (бл. 4 р. до н.е. – 65р. н. е.) – римський письменник, філософ-стоїк, політичний діяч. Вихователь і найближчий радник імператора Нерона (54–62). Звинувачений у змові, закінчив життя самогубством.²

¹Оруэл Дж. «1984» и эссе разных лет: Пер. с англ. / Сост. В. С. Муравьев; Предисл. А. М. Зверева; Комментар. В. А. Чаликовой. – М.: Прогресс, 1989. – С. 244.

²Див.: Сенека М. Нравственные письма к Луцилию. – М.: Худ. лит-ра, 1986. – 543 с.

Окремо, на наш погляд, слід виділити стосунки Митця підімперської нації із Владою нації-імперіала (Володимир Сосюра і Берія (Влада Росії)), особистісні стосунки між Митцями різних націй (Т. Шевченко і В. Белінський). Про це – у наступних параграфах.

Мистецтво не завжди виконує, на наш погляд, дидактичну функцію, адже навіть знання людством історії воєн не застраховує його від нових, ще жорстокіших, бо технічно досконаліших за формами. Мистецтво рятує людину, а не людство. Воно – це краса, магія, метафізика, тайна, ірреальна реальність, гармонія, яка «не перевіряється алгеброю», тобто наукою. Для мистецтва однаково згубні як тиранія політичної Влади, так і тиранія Влади економічної. Хоча розвивається воно, як уся жива матерія духу, за законами парадоксів: «складається з бунту і згоди одночасно».¹

Справа лише в об'єкті, проти якого цей бунт направлений. Стосунки ідей – це одне. Стосунки ідей і зброї – інше: «Це коли січневої ночі 1991 року на неозброєний натовп у Вільнюсі йдуть радянські танки, і якась жінка у відчай жбурляє в танк парасолькою. За хвилину асфальт стане червоним од крові».²

При такому розкладі сил між державою і людиною, Владою та Митцем і виникає Симптом Сенеки: Митець, який підтримував нововиниклу Владу своєю творчістю, ділом, був її речником, глашатаєм, щоби не «ставати на горло власній пісні», закінчує життя самогубством. Момент фіксації внутрішнього конфлікту із собою іноді важко визначити самому Митцю. Першопричиною цього є, як правило, інформація про зовнішні форми Владного тиску на індивідуально-духовну свободу:

1. Інформація про обмеження інформації.

Якщо у жовтні 1917 року (тобто за 5 днів Радянської влади) вперше було закрито 33 буржуазних і 4 дрібнобуржуазних газети, то:

в листопаді – 20 буржуазних і 10 дрібнобуржуазних журналів

в грудні – 20.....3

в лютому – 16.....13

в березні – 3.....14

в квітні – 1322

¹Камю А. Творчество и свобода: Сборник. – М.: Радуга, 1990. – С. 17.

²Пахльовська О. Flash: новели // Літ. Україна. – 1993. – 2 верес.

Уже в січні 1918 року Петроградська Рада зобов'язала всіх видавців прислати в комісаріат у справах друку 5 екземплярів кожного твору одночасно з його надходженням з друкарні, у продаж. Згідно з інструкцією Держвидаву за 1919 рік, ніякий рукопис не може бути зданий в набір без дозволу Держвидаву чи його місцевих органів, тобто подальшу цензуру фактично замінено попередньою. Врешті, 6 червня 1922 року спеціальною постановою Радянського уряду створено Головліт, попередня цензура починає існувати не тільки де-факто, але й де-юре.¹

2. Інформація про репресії щодо Митців, інших складників Системи.

Митець, як особа найтонше заангажована у метафізичні, історичні, чисто мистецькі процеси Системи, як правило, першим відчуває її коливання (флуктуації), що у залежності від історичного моменту, ведуть до повної роздвоєності, або ж приходять до первісної рівноваги. *Деформація ж мистецтва виключає зворотні процеси.*

Жваву дискусію викликала стаття В. Лемпорта у багатотиражці «Московский художник». «Увагу учасників привернула головна її теза: «Маяковський побажав, щоби «к штыку приравняли перо». Сталін із задоволенням прийняв його пропозицію і почав викорінювати поетичне «инакомыслие» разом із людьми, що були заражені ним.» В. Лемпорт говорить: «Не Маяковський причина арештів, а заява його дала хорошу масовку, і вона в руках Сталіна була грізною». Поетична непередбачливість для такого поета не пробачлива».²

Маяковський, який писав: «...я же с небес поэзии бросаюсь в коммунизм, потому что нет мне без него любви», підписує із новою Владою конвенцію про цю ж любов. «Зоряне небо» комунізму заступає для Митця «моральний закон у ньому». Із часом таке категоричне порушення рівноваги усередині кантівського імперативу стає згубним для Митця аж на фізіологічному рівні. Маяковський закінчує життя самогубством, що зумовлено, на наш погляд, остаточним усвідомленням ним

¹Манаєв О. Т. Теоретичні витоки тоталітарної моделі масової комунікації //Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 5. – С. 17.

²Михайлов Ал. У подножия великана // Лит. газета. – 1988– 10 фев.

тиранічного духу сподіваного комунізму (Влади) – з одного боку, з іншого – неможливість цілковитого підпорядкування творчості духу будь-якій (навіть найдемократичнішій) Владі: «Я же могу писать о луне, о женщине. Мне ли не писать об этом. Но не время же теперь. Теперь еще нужны гвозди, займы».¹

Співпрацюючи із Владою політичною, Митець автоматично втрачає Владу над своїм словом. Не ставши професійним політиком, він деградує як «професійний» поет. Можна запропонувати навіть «градацію цієї деградації» у кожному окремому випадку. «Митець тим і відрізняється від філософа, що його справа – проникливе бачення і переживання світу, але не безпосереднє судження про нього».²

Отже, деградація В. Маяковського-Митця, як уже було сказано вище, зумовлена: по-перше, насильством над природою свого призначення (суб'єктивний процес) і, по-друге, «непротидією злу насильством». Як поет «божьей милостью», усвідомивши свою «помилку», він вчинив насильство над собою, оскільки над Владою не міг: політиком не став, а покликанню природному зрадив, залишивши при цьому все-таки «довладну» високохудожню спадщину, яка до нащадків дійде «через голови поетов й правительств».

До Симптому Сенеки (Митець – Владний Митець – самогубство) із нюансами можуть бути віднесені³: М. Хвильовий (1), О. Фадєєв (2), С. Єсенін (3), М. Цветаєва (4). Особливий випадок – нарком освіти України М. Скрипник, який теж пішов із життя за прикладом Хвильового.

Самогубством закінчили життя також грузинські поети Паоло Яшвілі та Галактіон Табідзе.

Їх бунти проти реальності пройшли усі стадії своєї еволюції: від метафізичного – через історичний – до художнього і – навпаки.

Для прикладу – О.Фадєєв. У письменницьких колах його завжди називали маршалом... Багаторічний «генсек» Президії Спілки Письменників СРСР, багаторічний кандидат і член ЦК ВКП(б) і ЦК КПРС, багаторічний депутат Верховної Ради

¹Михайлов Ал. У подножия великана // Лит. газета. – 1988. – 10 фев.

²Ходасевич Вл. Божьей милостью // Лит. газета. – 1992. – 1 янв.

³(1) – Затонский Дмитрий. Украина: Запад или Россия? (О судьбе и творчестве Миколаы Хвильового) (ЛГ, 1991, 27 фев.), Высоцкая Н. Рядом с «Котлованом» и «Чевенгуром...» (ЛГ, 1988, 27 мая), Неврлий М. Літературний ренесанс (КіЖ, 1989, 27 груд.);

(2) – Предсмертное письмо Александра Фадеева в ЦК КПСС (ЛГ, 1991, № 9);

(3) – Эвентов И. Спор о поэзии и суд истории (ЛГ, 1988, 9 нояб.); (4) – Радзишевский В. Для острстки (ЛГ, 1991, 7 авг.)

СРСР, член Бюро Всесвітньої Ради Миру, член Президії Радянського Комітету захисту миру, лауреат Сталінських премій, голова Комітету по присудженню Сталінських премій, особистий радник Сталіна, його улюбленець... пише перед самовбивством лист до ЦК КПРС наступного змісту: «Не вижу возможности дальше жить, т.к. искусство, которому я отдал жизнь свою, загублено самоуверенно-невежественным руководством партии, и теперь уже не может быть поправлено. Лучшие кадры литературы – в числе, которое даже и не снилось царским сатрапам, физически истреблены или погибли...».

«Правда» повідомляла, що самогубство Фадєєва було наслідком хвороби письменника, тобто алкоголізму. Про лист до ЦК – жодного слова. Його оприлюднено значно пізніше.

«Партійний обов'язок змушував його судити, а совість – рятувати. Його лист – великий попереджувальний документ про те, наскільки згубна служба у диявола, який із лицедійською спритністю може здатися богом – хоча б тимчасово, – пише Євген Євтушенко (ЛГ, 1991, № 9). – «Подалі від царів» – це була добра і мудра порада».

Аналогічну «державницьку» позицію зайняла радянська Преса щодо інших Митців, які підпадають під Симптом Сенеки, як от М. Хвильовий.

«Загадка Хвильового була та сама, яку даремно силкувалися розв'язати багато його попередників і сучасників, його драма була в тому, що романтика не відважилася наперекір засвоєній догмі знайти для себе матеріальну підставу, а культ плебса мав уже готові «романтичні» кліші (зроблені в Москві), яких у свою чергу не міг прийняти поет (...)».¹

Протиставляючи загальнолюдське класовому, закликаючи орієнтуватися «на західноєвропейське мистецтво», «психологічну Європу», він тим самим вступав у подвійний конфлікт із Владою – ідейно-національний: «Як сміє М. Хвильовий проповідувати боротьбу двох культур, коли «національна ворожнеча се пережиток старих відносин» («Вісти», І. V. 1922 р.). «Треба йти не на розрив з сучасною російською культурою, а на співробітництво з «нею» (Гринько – «Комуніст», ч. 123)».²

Геокультурні орієнтири Митця у тоталітарному суспільстві автоматично переносяться на геополітичні. Вихід у даному випадку той самий, що й у Фадєєва. Інший зміст передсмертного листа.

¹Донцов Дмитро. Микола Хвильовий // Літ. Україна. – 1993. – 13 трав.

²Див.: Жулинський Микола. Микола Хвильовий (1843– 1933) // Літ. Україна. – 1988. – 7 квіт.

Надіючись, що його самовбивство викличе резонанс, Хвильовий написав у ньому: «Да здравствует коммунистическая партия».

Резонансу не було. Засоби масової інформації усередині Системи вели себе стандартно – як слухняна її складова.

Як відомо, 23 квітня 1932 року ЦК ВКП (б) прийняв постанову про перебудову художньо-літературних організацій, в якій на порядок денний ставилося завдання: «Об'єднати всіх письменників, які підтримують платформу радянської влади і прагнуть брати участь у соціалістичному будівництві, в одну Спілку радянських письменників з комуністичною фракцією в ній».

Відбувся поділ Митців на Системних і Позасистемних. Причому право вибору було не за ними, а за Владою. Тому й мали місце найпарадоксальніші ситуації – Митець-романтик приймає революцію, підтримує нову Владу, але влада його не потребує, більше того, таке «однолюбство» закінчується для Митця каторгою, а то й розстрілом.

У справі винищення інтелектуального ядра суспільства Сталін не був першовідкривачем. «Калігула носився з думкою знищити твори Гомера і викинути з усіх бібліотек писання Вергілія і Тита Лівія... Калігула наказав спалити живцем одного поета з Ателі за один двозначний вірш».¹

Отож, у такий спосіб вирішення стосунків між авторитарною Владою і Митцем має свої циклічні форми, як і все в історії, – ідейно-драматичну суголосість.

У тоталітарних імперіях модель стосунків ускладнюється національними імперативами: знищуються не лише Митці нації-імперіала. Митці пригноблених націй, але й цілі нації, які вони репрезентують (депортація народів Криму, Кавказу, голодомор в Україні). Митець підімперської нації, як уже було сказано вище, вступає ще й у конфлікт на національній основі.

«...Сьогодні побутує чимало версій про кількість репресованих і замордованих у добу сталінщини письменників України. Різні дослідники називають різні цифри: від 97 до 500 осіб. і в цьому нема нічого дивного. Адже сталінські кати не афішували своєї каїнової роботи».²

Преса у закрито-авторитарній Системі не виконувала своїх функцій. Лише зовнішні впливи на таку Систему могли якоюсь мірою порушувати її деформовану рівновагу. Так об'єднання

¹Донцов Д. Йосиф Вісаріонович Калігуля // Вістник. – 1937. – Кн. VI. – С. 376.

²Мусієнко Олекса. Письменники України – жертви сталінського терору // Літ. Україна. – 1991. – 4 квіт.

українських письменників у США «Слово» надіслало 20 грудня 1954 року на адресу Другого Всесоюзного з'їзду письменників телеграму наступного змісту: «1930 року друкувалися 259 українських письменників. Після 1938 року з них друкувалося тільки 36. Просимо в'яснити в МГБ, де і чому зникли з української літератури 223 письменники?»¹ Приблизні підрахунки були зроблені за кордоном: із 223 українських письменників 17 розстріляно, 8 покінчили самогубством, арештовано і заслано 175 – доля їх невідома, 16 зникли без вісти, померли своєю смертю – 7.²

Знищивши «неугодних» Митців фізично. Влада встановила табу на їх спадщину. Це найзгубніше для вселюдського духовного поступу. «Ось, для прикладу, за станом на 1988 рік, твори Христі Алчевської друкувалися востаннє в 1930 році, Ганни Барвінок – в 1927 ... Володимира Винниченка – в 1932... Антона Крушельницького – в 1960, Ореста Левицького – в 1930... Дмитра Яворницького – в 1929-му».³

Такого типу організаційно-ідеологічно-художні стосунки Митця і Влади, на наш погляд, можна об'єднати *Симптомом Рудакі*. А беручи до уваги часту парадоксальність ситуацій (Митець підтримує Владу, а Влада його знищує, як потенційно конфліктного політичне, чи «не такого» художньо), –Симптомом Рудакі Парадоксальним.

Рудакі Абу Абдаллах Джафар (бл. 860–941), таджицький і персидський поет. Був запрошений у Бухарський палац Саманідів. «Цар поетів» при дворі. Потрапляє в опалу. Його осліпили. Як відомо, антрополог Герасимов, розкопавши могилу поета, підтвердив факт осліплення.

¹Див.: Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. – Мюнхен, 1959. – С. 12.

²Див.: Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. – Мюнхен, 1959. – С. 12.; Жулинський М. Г. Із забуття – в безсмертя (сторінки призабутої спадщини). – К.: Дніпро, 1990. – С. 17.

³Жулинський М. Г. Із забуття – в безсмертя (сторінки призабутої спадщини). – К.: Дніпро, 1990. – С. 17.

Отож, Симптом Рудакі Парадоксальний. Він притаманний у першу чергу українським письменникам, про яких писала газета «Правда» від 18 грудня 1934 року – що 13–15 грудня 1934 року виїзна сесія Військової Колегії Верховного Суду СРСР засудила у Києві до розстрілу таких письменників, як Григорій Косинка, Дмитро Фальківський¹ (1), Олекса Близько (2), Кость Буревій (Едвард Стріха), Михайло Лебединець, а також двох синів літератора Антона Крушельницького – Івана і Тараса (3). Вони були першими жертвами. Пізніше подібна доля спіткала Миколу Зерова, Олексу Слісаренка (4), Гренджу-Донського (5), Гео Шкурупія (6), Валер'яна Підмогильного (7), Леся Курбаса, Івана Падалку (8) та багатьох інших.

З'явився цей процес як реакція на вбивство 1 грудня 1934 р. С. Кірова. Митців у критично деформованій Системі судить Військова колегія. Звинувачення найабсурдніше. Парадокс ще й у тому, що Сталіну однаково неприйнятний був і сам Кіров. Цілком допустимо, що його вбивство – чергова провокація авторитарної Влади, щоб хоч лицемірно оправдати «назріле» відсторонення духовних еліт як завойованих народів, так і народу імперського.

Тогочасна Преса Влади засуджувала таких Митців як «ворогів народу». Зарубіжні ЗМІ не мали вдосталь фактичного матеріалу, щоби об'єктивно висвітлювати цю тему – настільки закритим було радянське суспільство. І лише із середини 80-х років, коли деформована Система-імперія закономірно розпадається, матеріали про репресії подають репрезентанти всіх, раніше кагебеїзованих, форм Влади – судова, виконавча, законодавча. Преса, яка поволі стає «четвертою владою», оприлюднює цю інформацію.

Із російських митців подібні стосунки з Владою склалися у М. Гумільова, М. Ключова, П. Орешина, Бориса Корнілова, Павла Васільєва, Артьома Вєсьолого, Ісаака Бабеля, Михайла Коль-

¹(1) – Бурбела Віктор. «А я впаду метеоритом...» (ВЗУ, 1988, лист., № 48); (2) – Ковалів Ю. Рік 1934. Олекса Близько (КіЖ, 1989, 15 жовт.); (3) – Крушельницька Л. Рубали ліс... Спогади галичанки («Дзвін», 1990. – Ч. 3/5. – С. 118 131); (4) – Наєнко Михайло. Слісаренко на лаві підсудних (ЛГ, 1991, 30 груд.); (5) – Вегеш М., Пилипчинець В. Кривава казка (ЗаВУ, 1991, 1 жовт.); (6) – Бурбела Віктор. «Двигун» панфутуризму (ДЧ, 1991, 2 жовт.); (7) – Мельник Володимир. Шлях на Голгофу («Вітчизна», 1991, № 1), Творча метода Валеріана Підмогильного («Червоний шлях», 1930, № 11–12, С. 136); (8) – Гординець І. Трагедія «бойчукістів» (ЛГ, 1990, 12 лип.).

цова та багатьох інших, яких теж розстріляли «за мрію, любов». Серед них і грузинський поет Таціан Табідзе.

Микола Гумільов, наприклад, в анкеті, у графі «політичні переконання» написав – «аполітичний»¹, Микола Ключеву 1918 році вступив у РКП(б), не знаходячи протиріч між християнськими і комуністичними ідеалами.²

Лише «своя» смерть, на наш погляд, стала на перешкоді прояву Парадоксального Симптому Рудакі у Миколи Островського, того ж Максима Горького, Олександра Блока, які, творячи червоні міфологеми, «роздрознювали і витягували назовні конфліктуючі сили» (Б. Джонсон) авторитарної Системи, яка текстову реальність і реальність політичну сприймала як одне ціле, акцентуючи на формулі: «все у результаті – політика» (Дельоз).

На відміну від спадщини розстріляних, заборонених, твори таких Митців, матеріали про них друкувалися протягом усього часу існування Радянської імперії, теж деформуючи її, як об'єктивно недовго життєздатну: крайність переходить у свою протилежність.

Письменники безсильні перед «демонізмом влади», вони можуть лише критикувати її (відкритий протест), реалістично описувати Владу, її джерела, фіксувати стратегію (скритий протест).

Остання позиція справжньому Митцю дозволяє зберегти людське, жертвуючи індивідуальним (П. Тичина).

«Культ особи Сталіна не міг не деформувати величезного таланту Тичини. Після смерті Сталіна він спалив свій великий нарис про зустріч та розмову зі Сталіним. «Я не хочу, щоб написане мною використовувалося проти рішень Двадцятого... з'їзду,» – сказав він дружині... Письменників, Митців, учених «переконували в тому, що вони «не розуміють величі епохи, якщо не пишуть того, що від них вимагає партія» – а фактично Сталін, Жданов, Єжов, Берія та інші...».³

Тичина П. Г. – одна із найхарактерніших творчих постатей, окремий *Симптом*, приклад того, як може деформована Система вплинути на Митця: поет світового рівня – до «дружби» із Владою; не-поет, людина-мученик у процесі оспівування Влади. Це загальновідомо.

¹Чернов Андрей. Еще о невольнике чести // Моск. новости. – 1989. – 12 нояб

²Див.: Ключев Николай. Красотой купится радость // Слово. – 1991. – № 4. – С. 64.

³Див.: Тельнюк Станіслав. Народові є чим гордитися (з приводу однієї дискусії) // Літ. Україна. – 1988. – 6 жовт.

Є винятки з усіх вищеназваних Симптомів підтримки Митцем політичної Влади в авторитарній Системі. Це Митці типу Остапа Вишні та Б. Пастернака,¹ які, переживаючи гоніння Владою (Остап Вишня – десятилітнє ув'язнення, Б. Пастернак – позбавлення Міжнародної Нобелівської премії «своєю» Владою), продовжували писати високохудожні твори, тобто не зазнали суттєвої деформації як Митці.

Щодо Остапа Вишні, то, на наш погляд, цьому частково сприяла жанрова специфіка таланту, універсальної природи сміху, за якими не видно: критикується Система загалом, чи її деталі.

В заяві, адресованій Військовому прокуророві Київського військового округу, він зазначив: «26 грудня 1933 року я був заарештований органами ОДПУ УРСР за звинуваченням у належності до контрреволюційного угруповання і в організації замаху на тодішнього секретаря ЦК КП (б) У П. П. Постишева...».²

У цей час імперською Владою була проголошена війна всій українській нації: «Андрій Хвиля тоді роздрукував у пресі «програму» зловісної Спілки Визволення України (СВУ), про яку навіть не здогадувались самі звинувачувані, головними пунктами якої визначалось:

«а) боротьба за незалежну демократичну Українську Народну Республіку;

б) відновлення приватної власності на землю і повернення панам та куркулям їх колишньої землі;

в) відновлення приватної власності і повернення фабрик та заводів капіталістам;

г) встановлення на час «переходового періоду» диктатури;

д) об'єднання держави і автокефальної церкви;

е) перебудова школи на національних засадах.»³

У нормальній Системі вироки навіть над справжніми втілювачами цієї програми у життя – абсурд (див. «Декларацію прав людини і громадянина»). У радянській Системі судили без доказів. Часто тільки «за доносом». «Вказівку дав тоді секретар

¹Іванов Вс. «Сестра моя – жизнь...» (ЛГ, 1990, 31 янв.), М. Фейнберг «Нападки на меня продолжают» (Неизвестное письмо Бориса Пастернака Н. Хрущеву) (ЛГ, 1990, 5 сект.), А. Каменский. Мир Пастернака (МН, 1989, 31 дек.), Елкина Е. Кто он, доктор Живаго? (МГ, 1988, 8 июл.), Парнис А. Пастернак-Маяковский (КО, 1990, 9 фев.), Искандер Ф. Пастернак и этика ясности в искусстве (ЛГ, 1991, 9 янв.)

²Зуб Иван. Десятирчка Остапа Вишні // Сільські Вісті. – 1989. – 10 лист.

³Коваль Віталій. Донос // Літ. Україна. – 1990. – 19 квіт.

ЦКК РКП (б) С. І. Гусєв (Драбкін Яків Давидович): «...Каждый член партии должен доносить. Если мы от чего-либо страдаем, то это не от доносительства, а от недоносительства».¹

Тоталітарна держава – по суті та ж теократія. У ній так само, як і протягом протестантських віків, уявлення про бунт збігалося з уявленнями про чесність мислення.

Єретиком у політиці, моралі, релігії чи естетиці – був той, хто відмовлявся насилувати власну совість. «Відважуся один проти всіх» однаково злочинне ідеологічно і небезпечно на ділі».²

Підтвердження цього – стосунки із Владою Галана Я., який, «плюючи на папу», був членом Комуністичної партії Західної України з 1924р., з 1949р. – член КПРС, активно співпрацював із Радянською Владою.

На відміну від Джордано Бруно, який жив у час церкви-держави і держави-церкви (про Симптом Бруно – у наступних параграфах), галанівська держава була більше ніж відокремлена від церкви.

Більшовизм послідовно, логічно назвав свій атеїзм «воинствующим»: утопія, що перемогла, виключала християнське розуміння буття, енергійно та наступально взялася із ним боротися.

Щоби легальне існувати, саме церкві довелося зробити перший крок на «зближення»; Митрополит Сергій у Декларації 1927 року закликав православних «сприймати Радянський Союз, як нашу громадянську батьківщину, радості й успіхи якої – наші радості й успіхи, а невдачі – наші невдачі».³

Не визнаючи православну церкву своїм союзником, державний атеїзм дозволив їй існувати під своїм контролем, заборонивши інші церкви, конфесії (монотеїзм, як і однопартійність, – ознака деформованих, авторитарних Систем).

Я. Галан виступив зняряддям у руках Влади політичної проти однієї з форм духовної Влади – церкви (хоч не лише її). У даному випадку – греко-католицької.

Протистояння церкві, як для багатьох Митців – тоталітарній державі, теж закінчилося ліквідацією Митця, що мало політичний резонанс: «Після вбивства Галана в західних областях України були посилені репресії, особливо серед молоді, студентства, йшло «полювання» на «неблагонадійних».⁴

¹ Див.: Коваль Віталій. Донос // Літ. Україна. – 1990. – 19 віт.

² Див.: Оруэлл Дж. «1984» й ессе разных лет. – М.: Прогресс, 1989. – С. 275–278.

³ Див.: Кублановский Юрий. На руинах утопии // Лит. газета. – 1990. – 7 нояб.

⁴ Олексюк Микола. Хто чигав на Галана? // За вільну Україну. – 1990. – 8 лист.

Судячи із цього, для нормального функціонування Системи однаково дисгармонійна як держава войовничого атеїзму, так і держава інквізиційна (деформований симбіоз релігії та ідеології).

Ці інститути повинні функціонувати кожен за своїми законами, не диктуючи правила гри одні одним.

Боротьба Митця з ідеологією її ж методами – діагноз як деформації Системи, так і внутрішнього «я» Митця, адже є речі із гуманізмом несумісні («література – це гуманізм плюс політика», – писав Томас Манн), тиранія – одна із них: *не написано жодної хорошої книги, яка прославляла б інквізицію...*

«Поезія може зберегтися у тоталітарні часи; деяким мистецтвам чи напівмистецтвам типу архітектури тиранія могла б навіть бути корисною; але прозаїкам залишається єдиний вибір – між мовчанням і смертю».¹

Жанровість (про яку ми згадували у прикладі з Остапом Вишнею) справді відіграє певну роль у стосунках Митця і Влади, але, на нашу думку, несуттєву. Головне – духовно-мистецькі якості Митця.

Отже, Митців, стосунки яких із політичною Владою авторитарної Системи визначаються як «підтримка», можна об'єднати трьома основними Симптомами:

1. Симптом Вергілія: співпраця із Владою без видимих зовнішніх проявів конфлікту.

2. Симптом Сенеки: співробітництво із Владою, яке призводить до самовбивства Митця; зовнішні мотиви конфлікту не розголошуються Владою.

3. Симптом Рудакі: Влада за сфабрикованими даними страчує Митця, який підтримує чи підтримував її.

При всіх Симптомах існують особистісні аспекти стосунків Митця і Влади, внутрішні конвенції їх співпраці, в основі яких завжди – конфлікт, як ознака деформації Системи і Митця, або її передумова: Митці, що підтримують Систему порушеної рівноваги, небезпечні для неї як сили, що швидко доводять її до крайньої точки деформації – повного розпаду.

Стосунки Митця і Влади частково детерміновані жанрово-видовими особливостями мистецтва, як і характерами авторитарних політичних режимів різних часів і просторів.

Основні ж закономірності цих стосунків – стабільні: зовнішня підтримка Митцем авторитарної Влади таїть у собі усі ознаки конфліктності – взаємно прогресуючу деформацію.

Стосунки Митця із церквою, яка переймає функції Влади, розвиваються за аналогічними законами.

¹Оруэлл Дж. «1984» и эссе разных лет – М.: Прогресс, 1989. – С. 281–282.

Системи порушеної рівноваги прагнуть до розпаду, щоби потім прийти до динамічної рівноваги.

2. Нейтральність митця щодо влади

Критерієм приходу Системи до динамічної рівноваги є, як уже відзначено, *розмежована функціональність* її інститутів, які співіснують взаємодоповнюючись, взаємоконтролюючись. В авторитарній Системі перехрещена *функціональність*: політична Влада прагне виконувати функції Влади духовної, економічної, строго контролюючи інформацію. Така Влада виступає антиподом-посередником у стосунках суспільних інститутів між собою. Кожен при цьому має свого конкретного репрезентанта (особистісний аспект).

Такі стосунки теоретично передбачають ангажування одного із найбільших складників Системи – народ, який у залежності від історичної ситуації може бути реальним чи потенційним учасником гри Системної еліти, як різними може бути і характер кожного, окремо взятого, представника самої еліти, сила його впливу на розвиток своєї нації, інших націй, людства загалом.

У нормальній Системі Митцю для того, щоби бути Митцем, достатньо детермінуватися мистецько-загальнолюдськими якостями. Його політична нейтральність забезпечується де-факто. Винятки: Митець стає політиком за правом природного, внутрішнього вибору. Недеформована Система виключає функціонування митців-політиків і політиків-митців як правові, суспільні категорії.

В імперсько-авторитарній Системі нейтральність Митця щодо Влади призводить до конфлікту, вирішення якого може бути активним (Ісус Христос) і пасивним (Григорій Сковорода).

Стосунки: нейтральність Митця-конфліктність Влади об'єднаємо *Симптомом Христа* (як історичної особи). Розглянути його важливо із тих міркувань, що у певні історичні періоди «ми геокультурно зв'язані з Елладою, а геополітично з Римом».¹

Отож, *Симптом Христа*. Його можна розшифрувати, на наш погляд так: «всіх історії» в історії: Ісус Христос як перехрестя

¹Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К.: АТ «Обереги», 1992. – С. 21.

колізій між елітами й народом, адже «Ісус Христос для західної свідомості – вісь історії»...¹

Його стосунки із політичною Владою, які мали б детермінуватися формулою: «Віддайте кесареве кесареві, а Богові Боже» (Лука, 20, 25), на практиці деформувалися у драматичні до символічності.

«Фарисеї постійно намагалися завернути Ісуса на ґрунт політичних питань і накинути на нього підозру участі у партії Іуди Гавлоніта. Потрібно було володіти глибокою наївністю Ісуса, щоби не накликати на себе незадоволення Римської влади (на початку своєї діяльності – І. П.)».²

Сконденсувавши, сфокусувавши у собі духовний досвід цілих епох, носій «життєвого потягу» (за Тойнбі) Ісус Христос вінчав собою одну і розпочинав іншу оригінальну і замкнуту цивілізацію (одну із тринадцяти (?..)).

Але він мусив бути, перш за все, представником якогось часу і якоїсь нації. Кесар (у даному випадку Август) «своє» сам брав. Важче було віддати «Богові Боже», адже кожен Бога розумів по-своєму.

Назвавши себе сином Божим, Христос, звичайно, передбачав, що будуть люди, які у це повірять, а будуть такі, що – ні, як серед тих, «що мають владу», так і серед плебсу.

Частина тих, що не повірили, стали його ворогами, метою яких було: звинуватити його шляхом показань свідків і власних зізнань у богохульстві («Я зруйную храм Божий і знову збудую його за три дні»..) і посяганні на закон Мойсея, присудити йому за це смертну кару і добитися від Пілата затвердження цього вироку.

На допиті у старого язичеського жреця Анни Ісус від свідчень відмовився і хоч Анна був істинним винуватцем задуманого юридичного вбивства, він не мав Влади затвердити присуд над Ісусом.

Синедріон (верховний суд Іудеї) розпочав слідство. Підготовлені свідки з'явилися перед Ісусом згідно з інквізиторською процедурою, встановленою Талмудом.³

Вмираюча «стара» релігія (і політична Влада) судить новонароджену релігію (і політичну Владу). Це характерні прикмети передвістя перехідних періодів історії, народження нових

¹Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – С. 82.

²Ренан Э. Жизнь Иисуса. – К.: Украина, 1990. – С. 254 – 255.

³Див.: Там же. – С. 278.

цивілізацій. Прикметні внутрішньо-елітарні процеси: аристократи духу – поза ними, вони виштовхнуті із Системи – в історію.

«Вранці первосвященики і старійшини прийшли до Пілата, щоби він затвердив смертний вирок, який на окупованій Римом території не мав без цього сили... Ісус не був римським громадянином (Влада, із якою він «взаємодіяв», була для нього «чужою» – *І. П.*), і, як це буває в усіх країнах, де політичне організована народність, у якої громадські і релігійні закони зливаються між собою, римляни змушені були частково підтримувати єврейський закон. Хоч Римське право щодо євреїв не застосовувалося».¹

Після неприйняття Христа «своєю» (іудейською) ортодоксальною церковною елітою, він поставлений її зусиллям перед лицем «законної» римсько-колоніальної Влади, представником якої був Понтій Пілат, автоматично приєднується до іншого трикутника суспільних зв'язків: «Митець – політична Влада – народ (маси)». У цьому випадку «Пілат не побачив в Ісусові ворога і зробив спробу врятувати його». Маси ж, які (за словами Геракліта) «не мають думок і розуму... якщо ситі, лежать, як худоба», виступили основною кінцевою силою історії «осі історії», рушійною ж – еліта (первосвященики).

Не одержавши у Христа відповіді на питання, від імені якої Влади він прийшов, а почувши лише «царство моє не від світу цього», народ іронічно назвав його «Царем Іудейським», і, практично, убив його. У результаті він же (народ) став співтворцем нової релігії (християнства), яка у перспективі часто впливала на політику, а то й визначала її.

Для прогнозування поведінки «осі історії» в історії слід ще мати на увазі не лише традиційний (суспільно-політичний), а й духовно-моральний характер Системи, через яку та «вісь» проходить. У випадку з Ісусом Христом не варто ототожнювати тодішню Азію із навіть тодішньою Європою. У нас звичайно надто акцентується особистість є істотою, що виходить за межі норм суспільної поведінки, ізольовується (місця примусового лікування тощо). На Сході ж ненормальний – «істота, що користується привілеями: вона навіть бажана на засіданнях вищих сановників, з нею радяться, бо вважають, що така людина стоїть ближче до Бога» (за Ренаном).

Тільки на Сході можна було оголосити себе сином Божим і три роки після цього проповідувати. Шекспір «хотів бути Богом», але ж не публічно. Він сказав це лише людині, яка у захопленні

¹Ренан Э. Жизнь Иисуса. – К.: Украина, 1990. – С. 280.

вигукнула, що хоче бути Шекспіром. Це відбувалося в Англії.

Інший суспільно-політичний *грунт*.

Є одна загальнолюдська закономірність: «Перехід від культури до цивілізації – це перехід від суспільства до безплідності. Для греко-римської культури він відбувся в епоху еллінізму, а для західного світу у ХІХ столітті, з якого починається його занепад», писав О. Шпенглер у своїй основній праці «Занепад Європи». – Вмираючи, культура перероджується у цивілізацію».¹

Щодо Ісуса Христа. Страта його була «законною» у тому розумінні, що народ вимагав від Влади законності: «Ми маємо Закон, за Законом Він мусить умерти, – бо за Божого Сина себе видавав» (Іван, 19, 7).

Закон цей був жорстокий, але такий був час і такий (наголосимо ще раз) *грунт*. «Той, хто виступив проти нього (закону – *I.II.*) з метою скинути його, повинен був випробувати його на собі».² Через таких проходить отой «осьовий час» (за Ясперсом – *Axenzzeit*). Такі самі стають Симптомами, «осями історії» загальнолюдської, або ж національної, як, наприклад, Рудакі (осліплений володарями палацу Саманідів у Бухарі), опальні Омар Хайям (нападки за «непризнання ісламу»), Овідій-вигнанець, Т. Шевченко та інші. Порівняння – тема окремого дослідження, як і богоборчі твори на кшталт Байронового «Каїна», «Втраченого раю» Дж. Мільтона, «Демона» М. Лермонтова...

Сьогодні ж евангельські заповіді зайвості тілесних задовольень, матеріального багатства, гордині, слави у цьому (смертному) житті сприймаються як екзистенціальна література, яку творили геніальні Митці – послідовники Ісуса Христа (його еліта) – Лука, Матвій, Марко... тобто люди з «природженими задатками душі... через які природа дає... правило»,³ аристократи духу, еліта людства, формації якого в історії творилися на основі насильства людини над людиною, держави, суспільства над людиною. Адже мистецтво, як один із суспільних інститутів, є елітарним (фр. *elite* – вибраний) за своєю природою.

Суть проблеми зводиться лише до демократизації шляхів, приєднання до еліти, її відкритості у плані пропаганди і прийняття нею «незидеологізованих ідей» (любові, братства, рівності...).

¹Див.: Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. – М.: Мысль, 1993.

²Ренан Э. Жизнь Иисуса, – К.: Украина, 1990. – С. 287.

³Кант И. Соч.: В 6 т. – М.: Мысль, 1966. – Т. 5. – С. 323.

Ретроспективний аналіз існування Ісуса Христа і християнства – приклад цього.

Отож, від релігії – через політику – до літератури, – такий, на нашу думку, шлях конструктивних, «осьових» (Ясперс), духовних вартостей людства.

Сила форм, а не кількість результатів становить багатство сфери людського духу. Суперечки навколо тез: «демократія має євангельську природу», «демократія найбільш віддалена від природи» триває, як тривають і внутрішньоінституційні конфлікти (міжконфесійна, міжпартійна боротьба; Моцарт і Сальєрі, Христос та Іуда, Шевченко і Белінський...).

Абсолютно міфологемний Симптом Христа не був би політичне спекулятивним лише у недеформованій Системі. Реально ж «обрядове слово стає паролем», «історія набуває статусу текстуального письма», Влада духовна трансформується у Владу інформації: «Комунізм перших християн» (НЗ, 1926, ч. 31, с. 4–5), «Добра влада і релігія» (НЗ, 1926, ч. 30, с. 6), Ферстер Ф. «Політика і моральність» (НЗ, 1926, чч. 16–21), «Духовенство і політика» (НЗ, 1926, ч. 32, с. 1), Запридух Н. «Кобзар – це ісход укр. нар.» («Дзвін», 1926, 11 квіт.), «Посланіє євангелісту Д. Бедному от Єсеніна» («Дзвін», 1926, 17 жовт.), Фазиль Искандер. «В чем тайна?» (ЛГ, 1987, 4 март.), Гачев Г. «Я» й «Мы» (ЛГ, 1989, 5 апр.), Кузякіна Н. «Несподіваний сюжет (із слідчої справи Миколи Куліша)» («Київ», 1991, № 11)...

В українській Пресі кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття християнсько-соціальна тематика наймудріше, на наш погляд, відбита у статтях Євгена Сверстюка.

З іншого боку – парадоксальності ситуації розпаду антирелігійної радянської Системи надають публічні заяви, наприклад, колишнього держсекретаря Ватикану Агустіно Касаролі: «Жаль, що комунізм зазнав краху. В системі існували фундаментальні помилки, але в той же час були такі цінності, як солідарність, справедливість, упевненість у завтрашньому дні. На жаль, вони були «вмонтовані» в утопічні крайнощі. Однак такі цінності на сьогодні створити важко».¹

Справді, віру та інквізицію путати не слід. «Сталіни, хрущови, щербицькі відходять – мистецтво залишається з людьми».²

¹Бокий Іван. Вірність: В чому і задля чого політичні опоненти звинувачують Бориса Олійника // Молодь України. – 1994. – 1 берез.

² Там же.

Таким чином, Симптом Христа, виникнувши у непресовому суспільстві, трансформується під Владою інформації. Стирається міфологемність: елітні ознаки Симптому стають масовими, а масові – елітними.

Цей Симптом, на наш погляд, притаманний азербайджанському поету Нізамі Гянджеві (бл. 1141 – бл. 1209 рр.), який був поза релігіями, як і кожен мудрець», Ібн Сіна (Авіценна) (бл. 980–1037рр).

Особливістю Симптому Христа є його полюсна номінативність: нейтральними щодо Влади можуть бути лише Митці визначні і Митці «регіонального діапазону», тобто ті, що «цікаві» лише місцевій Владі, і «недостойні» (через низькі мистецькі якості) мати рівноправні стосунки з ідеологічною (верховною) Владою. За великим рахунком, це не-митці, або статистичні Митці.

До першої групи (визначних) без сумніву належить Г. Сковорода.

Суть пасивності Симптому Христа стосовно нього у тому, що «світ ловив його, але не спіймав», тобто Сковорода не був страчений, «розіп'ятий» Владою, як Христос, а помер своєю смертю, хоча «гуманістичний напрям у філософії ототожнює прагматичний раціоналізм із бездуховністю, моральною потворністю. Саме його піддає критиці у своїх творах Сковорода. Він відкидає світ, що «лукавіший від гаддя» і «небезпечніший від африканських пісків».¹

Разом із ідеєю особистості, що складалася наприкінці XVIII століття, людство повертається до ідеї «правильного знання» (умови відсутності страждання), що була сформульована іще Г. Буддою у промові до учнів.

Але «взаємодія мислення і культури у науці досить широко висвітлена. Тільки у XX ст. до неї зверталися М. Вебер, Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, Л. Виготський, Ж.-Ж. Піаже, Р. Лурія, Дж. Брунер, М. Коулл та ін».²

Від «археології знання» – до «генеалогії влади» – і далі: до аналізу людини «бажаючої» – так змінюються домінанти в концепції Фуко.

Це, на наш погляд, зайвий раз свідчить про те, що, по-перше, знання (інформація) стає реальною Владою, по-друге,

¹Див.: Скринник Михайло. Ідейне підґрунтя українського романтизму // Записки НТШ. – 1991. – Т. ССХХЧ. – С. 201–215.

²Карась Анатолій. Душа культури і дух мислення // Записки НТШ. – 1991. – ССХХІІ. – С. 217.

найреальнішою Владою стає інформація про людину, як от:

«Білгородський архієрей Іоасаф поважав і цинив філософа (Сковороду – 1.П.). Тому – бажаючи його на завше залишити в Харкові – почав вмовляти його постригтися в монахи... Схвильований цим Сковорода, відповів так: «Нащо я піду в монахи? Збільшувати кількість лицемірів?.. Я бачу справжнє монашество не в рясі, але в життю безкорисному, задоволенню малим, у відмовленню від усіх прихотий і в шуканню слави Божої, а не людської».¹

«– Вас просить до себе в Петербург імператриця», – заявив посланець філософу.

– Скажіть матушці-цариці, що мені моя флейта й овечка дорожчі від царського вінця» – відповів мудрець».²

Сковородинська формула «щастя людини – у «сродній праці» в соціально-державницькій інтерпретації, на нашу думку, має вигляд: у недеформованій (нормальній) Системі кожен її інститут, кожен громадянин займається лише «сродною» йому справою (*розмежована функціональність*).

Практично авторитарна Система диктує і нейтральному Митцю «свої правила гри», впливаючи як на вибір його особистої поведінки, так і на творче амплуа.

Характерними прикладами у цьому плані є М. Гоголь та О. Довженко, для яких формальна зовнішня (законна) безконфліктність із Владою нації-імперіала сублімувалася у конфлікт внутрішній (творчо-людський) – відбивалася у мистецтві: «Откройте хотя бы первую страницу «Мертвых душ» («поэмы» – почему поэмы?). Действие происходит в губернском городке, и вдруг у дверей кабака «разглагольствуют два русских мужика». Что же вы могли бы подумать, что это испанцы судачат о том, доедет или нет Чичиков до Казани?»³

Українськість Гоголя на рівні законів підсвідомості, психології творчості конфліктує з імперським світом. Частково конфлікт вирішується, трансформуючись у церковність-релігійність Митця. Його листи до М. Язикова, А. Смірної-Россет, О. Аксакова, А. Толстого містять багаточисленні прохання прислати книги церковного і релігійно-морального змісту. Серед них: Євангеліє, Псалтир, молитовник, книги синодальні, твори отців Церкви, богословів, духовних письменників – Єфрема Сирина, Афанасія Великого, Григорія Богослова (Назіанзіна), Іоанна Златоуста,

¹Перекази про Сковороду // Рідний колос. – 1935. – Ч. 6 (26). – С. 100.

²Там же. – С. 100–101.

³Бахрах А. Бунин в халате // Слово. – 1990. – № 10. – С. 69–73.

Андрея Критського, Макарія Єгипетського, Іоанна Дамаскіна, Мелетія Пігаса (антіохійський патріарх, відомий як борець проти брестської унії 1596 року, активний кореспондент російських, українських, польських державних і церковних діячів). Увагу Гоголя привертала Ігнатій Богоносець, Іустин, первосвященик Полікарп та його учень Іринеї Ліонський, Авва Дорофей, Блаженний Августин, а особливо Фома Кемпійський, чиєю книгою «О подражании Христу» Гоголь був захоплений.¹

«Текстуальним письмом» стає внутрішній конфлікт О. Довженка із Владою імперської нації, адже зовні: «Как мне жаль. Я не член Коммунистической партии. Написана и анкета, и биография, а подать в фабричную ячейку некому. Я не видел там чистых рук... (14.IV.1942)».²

У кінці творчого і життєвого шляху те ж («гоголівське») каяття: «Кому я принесу радість, якщо кожного дня буду голосно виспівувати «Інтернаціонал» своїм ріденьким поганющим голосом?»³ Перед смертю Довженко пише лист до Президії Співки Радянських письменників УРСР: «1956-Х-10. Вертатись хочу на Україну. Президіє, допоможи мені житлом: давно колись його одібрано у мене. Великої квартири мені не треба... Щоб міг я бачити Дніпро і Десну десь під обрієм...»⁴

Так закінчувалася «нейтральність» стосовно авторитарної Влади Митців, які не дожили до її розпаду, до переломних історичних періодів, які б детермінували стабільність чи зміну їх поведінки у тому чи іншому напрямку (про це див. Розділ II, § 3).

У деформованій (авторитарній) Системі вибір Митцем поведінки «нейтральність» призводить: по-перше, до конфлікту Митця із самим собою (внутрішнього), по-друге, Влада не хоче бути нейтральною щодо Митця: вона його прагне наблизити до себе; якщо співпраця за ініціативою Митця не відбувається, виникає конфлікт, який може мати три основних форми – активний: Митця страчують (Ісус Христос), пасивний: Митець помирає своєю смертю (Григорій Сковорода), трансформаційний: Влада формально контролює Митця, його протест переходить у «шухлядні» твори, щоденники (Олександр Довженко – див. II, 3).

Приклад Ісуса Христа показує: від релігії – через політику – до літератури (мистецтва) – такий можливий шлях конструктивних, «осьових» духовних вартостей людства.

¹Див.: Барабаш Ю. Верный путь и тесные врата (окончание) // Наука и религия. – 1991. – № 6. – С. 5 – 56.

²Из дневников Александра Довженко // Лит. газета. – 1989. – 15 фев.

³Довженко О. «...Я переробив би цілий світ» // Літ. Україна. – 1989. – 14 верес.

⁴Див.: Літ. Україна. – 1988. – 29 груд.

Симптом Христа, який виник у «не-пресовому» (допресовому) суспільстві, трансформується під Владою інформації. Він, як і вся культура, здійснює еволюцію: масове – елітне – масове: від «археології знання» – через «генеалогію влади» – до аналізу людини «бажаючої» (Фуко).

Умова соціальне недеформованої Системи – розмежована, «сродна» (за Сквородою) функціональність.

Отож, детермінантою стосунків Митця і Влади у випадку нейтральності (зі сторони Митця) є *конфлікт*.

3. Конфлікт митця із владою

У тоталітарних суспільствах місце індивідуальних цінностей займає ідеологія. Вона може возводити до абсолюту: а) закони природи (фашизм); б) закони історії (марксизм); в) закони церкви (теократизм). Верховенство одних над іншими небезпечно для творчості, адже, не забороняючи її у принципі, вони вимагають від неї «проводити у життя» вже накреслену «генеральну лінію». Митці мають ставати «бійцями ідеологічного фронту», або фронту інквізиційного.

Усередині цих утопій К. Мангейм розрізняє різні форми свідомості:

- хіліазм анабаптистів;
- ліберальний гуманізм;
- консервативна свідомість;
- соціалістично-комуністична свідомість.

Марітенівські ідеї «інтегрального гуманізму» (солідарність соціальних, економічних, політичних потенційних конфліктерів) та «персоналістичної демократії», християнізації усіх сфер духовної культури та екуменічного зближення релігій, перш ніж бути офіційно визнаними II Ватиканським собором як теорія-програма, на практиці пройшли і продовжують проходити через парадоксальні, конфліктні ситуації у полі соціокультурної матерії: релігійні війни, революції, голодомори, концентраційні табори, війни «звичайні».

Офіційна культура репресивна.

Розрив між ідеалом і дійсністю існує завжди. Доки його заповнює боротьба ідей між собою, та чи інша Система знаходиться у динамічній рівновазі, або у відносній стабільності. Характерний приклад – полеміст XVI століття Іван Вишенський,

який боровся проти Ватикану, унії текстуальними засобами полеміки – «Посланіє до Єпископів», «Посланіє до князя Острозького». Коли ті чи інші «ідеї стають матеріальною силою» рівновага Системи порушується.

У греко-католиків, як відомо, найталановитішим опонентом був берестейський єпископ, пізніше греко-католицький митрополит Іпатій Потій.

Вишенський пропонував вихід із конфліктів – «втікати у монастир від несправедливостей і спокус життя, «зовнішній ученості протиставити молитву. Але бурхливий темперамент автора проривався крізь накладені ним на себе рамки...»¹

Силове поле внутрішнього конфлікту було сильнішим від узаконеного самим Митцем поля конфлікту зовнішнього.

Такі стосунки Митця із Владою (духовно-політичною) можна номінувати *Симптомом Бруно*, який був звинувачений у ересі і спалений інквізицією у Римі, де у той час відбувалися наступні деформації Системи: «До кінця 16 ст. під впливом економічного і політичного спаду, загальної феодалної і католицької реакції наступила криза гуманізму, що вплинула і на літературу...» Секретар Флорентійської республіки Н. Макіавеллі, який розвинув ідею національного об'єднання Італії силою деспотичної влади (курсив наш. – І.П.), став автором історичних праць, комедій, новел і політичних трактатів...»²

Симптом Бруно – наслідок деформації такого типу. Його стосунки із Владою піддаються прогнозуванню.

Теократично-тоталітарна Влада найнебезпечніша для Митця, як найстрашнішими є релігійні війни. Стосунки Митця з такою Владою – завжди конфлікт, який, як правило, закінчується стратою, або іншими формами покарання Митця (Галілео Галілей – під тиском інквізиції змушений був прилюдно відмовитись від своїх геліоцентричних ідей).

Релігійні або духовні війни передбачають конфлікти між Митцями: офіційних із неофіційними, Митців однієї нації з митцями іншої тощо. Рівноправні стосунки – це характерне я нестабільних Систем, Систем перехідного періоду (див. Розділ II), або Систем динамічної рівноваги з універсальними принципами самоорганізації, оскільки в авторитарних Митці офіційні автоматично виконують функції політичної Влади, а міжгрупові, чисто мистецькі стосунки зведені до «нуля боротьби».

¹Культура українського народу : Навч. посібник. – К.: Либідь, 1994. – С. 97

²Литературный энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. – С.140.

Аналогічна ситуація з *Пресою* деформованої Системи, роль якої як нововиниклого Системного інституту можна проаналізувати на прикладі стосунків із Владою Т. Шевченка.

Отож, *Симптом Шевченка*.

1. У Російській імперії до 1811р. цензура перебувала під наглядом царського Міністерства поліції. У 1826 р. скасовано право університетів цензурувати друковану продукцію регіонів, що фактично унеможливило існування провінційної Преси. Цензурний статут 1826 р. Пушкін назвав «чавунним». Царський міністр Уваров розробив кодекс розвитку Росії і оформив «офіціальну ідеологію самодержавства», яка в духовному плані передбачала єдність «самодержавства, православ'я й народності».

Творча діяльність Т. Шевченка якраз і припадає на час дії цього сумнозвісного указу, який діяв аж до циркуляру 8 липня 1863 р. – «валуєвського»: «О книгах, издаваемых для народа на малороссийском наречии», який ще більше обмежував книговидавничу справу українською мовою. 1876 р. – Емський указ...

Митець країни-колонії вступив у подвійний конфлікт із Владою: перший порушивши указ про заборону послуговуватися йому рідною мовою (юридичний), другий – виступаючи проти Влади вже її мовою (російською). В останньому випадку слово виконує ідеологічну функцію. За рахунок деформації двох інших функцій воно стає духом, а дух–ділом. «Слово – зброя» (за Лесею Українкою).

Поряд із суперечностями дугового характеру: Митець підневільної нації імперська Влада, – існують ще й внутрішньо літературні парадигми конфліктів: Митець нації-імперіала – Митець нації підімперської (Белінський – Шевченко); стосунки між Митцями однієї і тієї ж самої нації (Шевченко – Куліш). Окрема тема досліджень – колізії протиріч-конфліктів у духовному світі окремо взятого Митця.

Розглянемо відкриту форму стосунків Т. Шевченка з політичною Владою, тобто публічну, через посередництво періодичних видань (прижиттєвого часу Митця, початку ХХ століття, кінця 80-х, початку 90-х рр. ХХ ст.). До уваги візьмемо його *журналістську* спадщину, інформацію, пов'язану з ім'ям Шевченка.

До перших публіцистичних виступів Митця дослідники, як відомо, відносять його «Передмову» до окремого видання поеми «Гайдамаки» (1841р.), звернення до передплатників – «Панове субскрибенти», яке було надруковане на обкладинці цієї книги, передмову до «Кобзаря», епіграф до якої взято із комедії О. Грибоедова «Горе з розуму»:

***Воскреснем ли когда от чужевластья мод?
Чтоб умный, добрый наш народ
Хотя по языку нас не считал за немцев.***

Це publicus (лат. суспільний) analitikos (гр. розчленований, поділений) вид літератури, присвячений обговоренню насущних, соціальних питань з метою впливу на громадську думку. Щодо практичної суті справи, то це твори, які дозволені до публікації цензурою Влади.

«Передмови» були надруковані безпосередньо у книжках віршів. Щодо першого публіцистичного виступу Т. Шевченка у Пресі, то це безпідписна театральна рецензія, надрукована 1 лютого 1858 р. у газеті «Нижегородские губернские ведомости» під заголовком «Бенефіс г-жи Пиуновой, января 21, 1858 года».¹

Деякі дослідники до публіцистичної спадщини Кобзаря відносять і його «Щоденник» («Журнал»), і навіть його листи. На нашу думку, це інші види інформаційного спілкування, хоч у певних суспільних, політичних обставинах справді можуть діяти на громадську думку: «публіцистика тісно пов'язана з поточною пресою».²

Отож, у строго науковому плані публіцистом Шевченка назвати не можна. Принаймні, беручи до уваги сучасний image цього поняття. Мову можна вести лише про публіцистичну (насущну) гостроту, спрямованість мистецької творчості поета (комедія «Сон», «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє»)… За суттю – публіцистика, за формою – вірші. Пізніше виник термін «віршована публіцистика».²

У тоталітарних суспільствах відбувається тотальна політизація. Митця примушують виконувати функцію контролю, Преса – цензури, Влада (яка, як відомо, має три форми – законодавчу, виконавчу і судову) – здійснює через Пресу несудові вироки над Митцями. Піраміда Влади загострюється до абсолютної одиниці (представника), яка прагне до абсолютного нуля... Така формула стосунків, звичайно, спрощена, але вона, на наш погляд, дає можливість навіть при відсутності даних для встановлення точного діагнозу хвороби суспільного організму констатувати його ненормальний стан. Варіанти виходу із нього і пропонують Митці, використовуючи при цьому як чисто мистецькі

¹Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: В 6-ти т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963–1964. –Т. 5. – С. 193.

²Словарь иностранных слов. – М.: Рус. яз., 1989. – С.419.

засоби так і політично-мистецькі, або й цілком політичні, часом – усе це у комплексі.

Приклад цього – участь Т. Шевченка у Кирило-Мефодіївському товаристві, арешт і розгляд справи якого трималися Владою у секреті. В імперську Пресу не просочувалися жодні відомості про це. Лише невідконтрольні урядові друковані органи подавали інформацію на цю тему. До них належить і Преса, яка знаходиться у силовому полі Влади іншої держави, беручи до уваги ще тип цієї Влади і характер її стосунків із сусідом - імперією, громадянином якої є Митець.

Так львівська газета «Дневник рускій», що видавалася І.Вагилевичем, пише про Кирило-мефодіївців, згадує Т. Шевченка, «котрий сего дня уважаний єсть яко мученик справи руской вольности» (Слово о Руси и ей становищи политическим. – Дневник рускій, 1848, ч. 8, 6/18 жовтня, с. 31).

Стосунки Митця і Влади загострюються, доходять до критичної точки. Преса у деформованому трикутнику цих зв'язків уже не «четверта влада» (регулююча), а судова – караюча, або ж (якщо не інформує суспільство про перебіг подій у ньому) – нефункціонуюча, відпадає як ланка процесу. Суспільний організм позбувається саморегулюючого органу.

У даному випадку Преса нації-імперіала зайняла загалом останню позицію. Хоч її «демократичний» представник Белінський у відомому листі до П. Анєнкова у 1847р. писав: «Цей хохлацький радикал написав два пасквілі – один на імператора, другий – на імператрицю... Шевченку послали на Кавказ солдатом. Мені не шкода його, якби я був його суддею, я зробив би не менше».

Повертаючись до сказаного вище, треба відзначити, що цілком «імперською» була і рецензія цього «володаря дум» царської Росії на появу першого «Кобзаря». «Якщо пани кобзарі, – писав Белінський, – думають своїми поемами принести користь нижчому класові своїх співвітчизників, то в цьому вони дуже помиляються... позбавлені простоти вигадки й розповіді, сповнені викрутасами й замашками, властивими всім поганим піїтам, часто ніскільки не народні, хоч і підкріплюються посиланнями на історію, пісні, перекази, – і, отже, згідно з усіма цими причинами вони незрозумілі простому народові й не мають нічого з ним симпатизуючого».¹

¹Белинский В. Г. Полн. собр. соч.: В 13 т. – М.: Изд-во АН УССР, 1955. – Т.6. – С. 172.

Цей характерний приклад стосунків між Митцями двох націй підказує існування ще однієї грані-деталі у досліджуваному нами механізмі, який названо «особистісний аспект у стосунках Митця, Влади і Преси». Він, як правило, присутній там, де є винятки (або натяки на них) із прогнозованих правил гри Системи.

Маємо на увазі особисте знайомство конкретних представників – уособлювачів Влади – з конкретними представниками мистецьких цехів, яких ми узагальнюємо до поняття Митці. У цих випадках залучаються фактори психофізичного плану, які, звичайно, вносять свої корективи в окремих випадках, не змінюючи, на наш погляд, основних закономірностей боротьби у тій чи іншій деформованій Системі.

Щодо Шевченка, то характерним є лист його хорошої приятельки – Варвари Рєпніної – до свого родича, начальника сумновідомого III відділу Олексія Федоровича Орлова, з проханням дозволити Тарасові Григоровичу малювати. Представник Влади – Орлов – зібрав позитивні характеристики; із місця служби Митця й додав їх до своєї доповідної на ім'я, царя. Дозволу не надійшло. Мало того. У Шевченка під час обшуку знаходять листи княжни, і Орлов попереджує її за листування із політичним в'язнем.

Основним матеріалом для вироку Кобзареві була, як відомо, його поема «Сон», істинно публіцистична за суттю.

Помітними є наукові розвідки Петра Крапиви. В одній із них він відзначає: «Саме граф Толстой зробив усе можливе для звільнення Шевченка від солдатчини і зняття з нього заборони писати й малювати. Він особисто поручився за Шевченка й прихистив нашого Тараса Григоровича в стінах Академії мистецтв... Старша дочка Толстих – Катерина Федорівна згадує: «Коли на престолі сів Олександр II, батько мій потурбувався про те, щоб виклопотати прощення поетові й художнику-академісту, але зі списку політичних злочинців, яким мали оголосити амністію, ім'я Шевченка було викреслено самим государем. Кажуть, останній при цьому прорік: «Цього я не можу простити, бо він образив мою матір».¹

Це вже публікації у сучасній Пресі. Коментарі зайві.

Повертаючись до мистецько-владних ситуацій, висвітлених у Пресі 1857–1861рр., насамперед слід відзначити ставлення Шевченка до періодичних видань цього часу загалом.

¹Крапива Петро. ...І Шевченка Вітчизні повернув // Літературна Україна. – 1991. – 7 берез.

Ось витяг із його «Щоденника». У 1858 р. поет дізнався, «что в Париже образовался русский журнал под названием «Посредник», редактор Сазонов. Главная цель журнала – быть посредником между лондонскими периодическими изданиями Искандера и русским правительством. И еще – обнаруживать подлости «Пчелы», «Le Nord» и вообще правительственные гадости».¹ Тут констатується факт поділу Преси на «правительственную» і «демократическую», або Пресу Владну і Пресу опозиційну – із відповідними мистецько-ідеологічними засадами. У демократичних суспільствах ці два види співіснують, як два полюси суспільної комунікації. У недемократичних силоне поле Преси Владної, що репрезентує саму Владу, витісняє альтернативні джерела інформації за межі держави, або «заганяє» їх у підпілля.

«Монумент Крылова, прославленный «Пчелой» и прочими газетами, ничем не лучше алеутских болванчиков. Бессовестные газетчики».² Це ще один приклад ставлення Митця до Преси Владної.

«У Гранда впервый раз увидел я «Полярную звезду» Искандера за 1856 год, второй том».³ Це вже про інший вид Преси.

Принциповість Т. Шевченка виявилася у ставленні до В. Аскоченського журналіста, який видавав тоді журнал «Домашняя беседа».

Театральний amator Шумахер дарує Кобзареві «Колокол», в одному з номерів якого (1850, № 80, с. 672) О. Герцен з обуренням писав про нахабне ставлення царської поліції до Шевченка під час його перебування на Україні, де він був заарештований.

Що ж до висвітлення мистецької діяльності Митця, то Преса, як і у випадку з першим (1840р.) «Кобзарем», була «за». Окрема тема – витії навколо цензури на «Кобзар». «Благословення» видання цензурою автоматично знімає з Преси підозру у неблагонадійності.

У січні 1860 року «Кобзар» вийшов з друку. Л. Блюмер відразу надрукував у газеті «Северная пчела» (1860, 26 января) лист до видавця, в якому писав: «Спешим уведомить наших чи-

¹Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: В 6 т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963–1964. – Т.5. – С.152.

²Там же. – С. 233–234.

³Там же. – С. 160

тателей о выходе в свет стихотворений малороссийского поэта Т. Шевченка»...

У березневій книжці «Отечественных записок» опубліковане досить цікавий відгук невідомого автора на «Кобзар» (Шабліовський Є. вважає, що це М. Костомарів).¹ Добролюбов надрукував рецензію у «Современнику» (1860, № 3). У четвертій книжці журналу «Русское слово» із цього приводу виступив поет-демократ М. Михайлов під ініціалами «М. Л.». Тут ще вміщено велику статтю Д. Мордовця. В «Московском вестнике» високо оцінив «Кобзар» О. Плещеев. Відгукнулися газети «Санкт-Петербургские ведомости», «Русский инвалид», «Черниговские губернские ведомости». З'явилися позитивні рецензії на це видання у польській та чеській пресі, періодичних виданнях інших слов'янських країн.

На цей час період творчості Т. Шевченка припадає зростання його зацікавленості до безпосередньої журналістської, публіцистичної діяльності, не лише за суттю, але й за формою.

На початку січня 1861 року, коли поет уже тяжко хворів, розпочалося видавництво першого українського журналу «Основа». 13 січня Тарас Григорович отримав листа від редактора – В. Білозерського: «...не теряем надежды, что при добром желании Вы превозможете немножко себя и не лишите нас удовольствия видеть Вас посреди «основателей», как первоначальника общего дела».²

23 лютого 1861р. у газеті «Северная пчела» з'явилася стаття (підписана «Горожанин С...») із критикою «Граматики» П. Куліша. І. Айзеншток вважає, що автор цієї статті Шевченко.³

А вже 28 лютого 1861 року газета «Санкт-Петербургские ведомости» повідомляла: «В ночь с 25-го на 26-е февраля скончался в Петербурге известный малороссийский поэт и художник Тарас Григорьевич Шевченко. Отпеванье назначено сегодня, 28 февраля, в церкви Академии художеств».

Здається, лише смерть завадила поетові стати активним творцем української Преси, демократична частина якої упродовж усієї своєї історії боролася із Владою нації-імперіала, пропагуючи українське слово, протиставляючи зброї – дух, матеріальному ідеальне (твори Т. Шевченка – зокрема).

¹Шабліовський Є. С. Останні роки життя. Смерть поета. Похорон (1859–1861) // Т. Г. Шевченко. Біографія. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 477.

²Листи до Т. Г. Шевченка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 332.

³Див.: Айзеншток І. Я. Із розшуків про Шевченка // Збірник праць п'ятої наукової конференції. – К., 1957. – С. 126–140.

2. Духовний потенціал Митців рівня Т. Шевченка такий високий що його вистачає для аргументації полюсно протилежних політичних програм усіх часів і народів після фізичного життя Митців. Дух стає матеріальною силою: «Шевченко для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій» (І. Франко).

Розглянемо приклад стосунків: творчість Т. Шевченка – волинська Преса 20–30-х років ХХ століття – Влада.

Вибір регіону вмотивований ще й тим, що 21 вересня 1846 р. поет одержав від Археографічної комісії доручення, розпорядження про яке підписав генерал-губернатор: «Поручаю Вам отправиться в разные места Киевской, Подольской и *Волынской* (курсив наш. – *І.П.*) губерний и постарайтесь собрать следующие сведения:

1-е. О народных преданиях ...

2-е. О замечательных курганах и урочищах ...

3-е. Осмотреть замечательные монументальные памятники и древние здания и составить им описание...».

Про це перебування Шевченка на Волині писали Володимир Дорошенко¹, Макар Лідченко², Іван Крип'якевич.³ Друкувалися їх наукові розвідки у Пресі народу, одна географічна частина якого перебувала під владою Польщі, інша – тієї ж Російської імперії, в якій змінилася лише Владна форма.

Шевченко-Митець виконує функції політика – представника свого народу у боротьбі за визволення, за вибір шляху до нормальної, недеформованої Системи.

Характерна замітка в газеті «Українське життя» (орган суспільно-політичний та економічний, присвячений справам Волині) за 23 квітня 1929 року: «15 березня відбулося у Варшаві святкування пам'яті Т. Шевченка. Сучасний наш полупанок Зайцев виголосив реферат, що зовсім не личив би зі згадкою про борця України. Очевидно, й полупанка пекли слова: «Раби, підніжки... Варшавське сміття... Грязь Москви». Слід зазначити, що «святкування» пам'яті Т. Шевченка, на чому нині полупанки силкувалися робити «політику», до чого вони втягували й молодь нашу, той цвіт Українського народу – випало якраз у той день, коли до Варшави наспіла чутка про закріплення східних границь Польщі. Присутній (підпис – *І. П.*)».

Як російська Влада боялася заворушень на Україні через вірші і постать Т. Шевченка за його життя, так і польська уже

¹Дорошенко В. Шевченко і Волинь // Громада. – 1926. – Ч. 9 – 10.

²Лідченко М. Шевченко й Волинь // Наш світ. – 1936. – Ч. 3. – С. 8 – 9.

³Крип'якевич І. Тарас Шевченко на Волині// Українське життя. 1923. – 18 берез.

у 20–30-х роках двадцятого століття. Посередником-учасником цих «заочних» стосунків виступила Преса, яка загалом об'єктивно, безсторонньо висвітлює усе, що пов'язане з ім'ям Митця. Це пояснюється, насамперед, високим статусом його мистецько-політичного образу для періодичних органів як націй-імпералів, так і пригноблених націй. Це критерій істинного таланту Митця. Це – передумова стабілізації, нормалізації у Системі. Повна ж недеформованість – природна функціональність (коли не лише Преса, але й Влада і Митець виконуватимуть свої функції). А поки що «багато гіркого сказав Шевченко певним групам російського й польського суспільства, в чому поверхові читачі вбачали ворожість та ненависть до російського й польського народів.

*...Слово тихої любови
На віки і віки
Ї потекли в одно море
Слов'янській ріки.*

Це не зухвалий, егоїстичний вигук Пушкіна на адресу Європи з приводу визвольних стремлінь польського народу, що прагнув вириватися з російського ярма, – вигук, в якому ясно розкрилася мрія росіян – утопити «славянские ручьи в русском море», це, не мрії деяких польських боянів і речників «зміцнити» слов'янство тим самим шляхом – польонізацією братів слов'ян».¹

Преса у цьому випадку протиставляє Митців різних націй, навмисно акцентуючи на політичних аспектах їх мистецьких, спадщин. У цьому випадку періодичні органи, на нашу думку, не є «четвертою владою», а лише знаряддям Влад, яким симпатизують. Незалежність від однієї Влади не виключає залежності від незреалізованої ідеї. Чим «безвладніша» Преса, тим більше вона «четверта влада», тобто незалежна: належить лише Владі інформації, що є темою окремих досліджень, пов'язаних зі сферами психології, соціології.

Великі Митці належать усім. Геній Шевченка відкрили не, критики, а маси читачів – від – еліти, до простого селянина. Парадоксально, але, не замикаючись в «ідейних», політичних гуртках, творячи для вічності за своєю природою, а не модою, поети перш за все – національні. Тому й прямо чи опосередковано відстоюють інтереси своєї нації у колі інших націй: «сміються і плачуть разом зі своїм народом».

На певних історичних етапах розвитку нації і в певних соціально-політичних умовах її буття відбувається те, про що у

¹Павлович В. Поет слов'янського братерства // Наш світ. – 1925. – Ч. 4 – С. 1.

свій час сказав Євген Маланюк: коли у народу нема вождів, то ними стають поети. Тобто (ще раз наголосимо) – це явний діагноз деформованості Системи, перспектива якої – цілковитий анабіоз або симптоми виходу з нього, які часто означені крайньою «мертвою» точкою падіння.

У західноукраїнській Пресі 20–30-х років нашого століття особа Шевченка фігурує як мистецький, політичний, навіть релігійний репрезентант всієї України в очах інших націй-держав, держав багатонаціональних тощо.

«Ми не шануємо наших поетів, або шануємо їх лише тоді, коли вони задовольняють наші незвично скромні потреби. Правительство зовсім поблажливо відноситься до таких поетів, як Кольцов і Никитин. А чому? Тому, що вони оспівували виключно лиш народне горе, що вони, говорячи словами Некрасова, сотворили пісню, подібну до стону. Ну, а Шевченко дорогий нам також ще й тому, що він сповняв великі завдання, які висловив Пушкін словами: «словом запалюй людські серця», – гласить уривок із виступу професора Іванова у російській Державній Думі з приводу заборони Шевченкових свят у Росії у 1914 році (ВСвУ, 1916, ч. 141, с. 167).

Щодо впливу Митця на духовність інших націй (не зв'язаних із нацією Митця структурами Влади), то характерними публікаціями є дослідження француза Гюстава Броше «Україна і її великий національний поет Тарас Шевченко» (УГ, 1927, ч. 29, 30), яка до того була поміщена у «Бюлетні Народного Дому» (квітень 1927р., № 179) у Лозанні: «Один великий чоловік зробився носієм слова для свого народу; він заставив любити мову своїх предків, він повернув тугу до незалежності. Але перше, як говорити про великого поета, подивімось, що сталося з краєм після російської революції...».

Це приклад зовнішніх впливів на Систему, які так чи інакше стимулюють її розвиток у бік нормалізації стосунків Митця, Преси і Влади.

Революційні ж групи українського суспільства творили і творять церковно-національний та національно-революційний культ Шевченка. Одні вважають, що Пророком його зробила поетична, мистецька форма слова, інші – що суспільно-політичний і етично-філософський зміст його творів.

На нашу думку, і те, й інше. Деспотизм Росії, Влада Австрії на Україні, феодално-кріпацька залежність її від російського й польського панства, повна безправність, а звідси – соціальне, економічне пригноблення, культурна відсталість і національна несвідомість – це все ознаки до краю деформованої Системи, в

якій Митець рівня Шевченка не може виконувати лише мистецьку функцію. Це, на наш погляд, аксіома циклічної розвитку націй, процесів усередині них. Пасивний романтичний націоналізм змінюється політично-національною боротьбою, метою якої є оте Шевченкове: «В своїй хаті, своя правда і сила воля». А вже під цим кутом зору – і оспівування минувшині Поет називає «варшавським сміттям», «гряззю Москви» та політичних запродавців, що «ради панства великого, та лакомства нещасного» за «шмат гнилої ковбаси»... продають свої національне, ще більше атрофовуючи Систему.

Завдяки Пресі ідеальні і соціально-політичні ідеї Митця набувають поширення, акумулюються у різних Системах, прискорюючи їх прихід до нормального стану, коли *Преса, Митець і Влада не перейматимуть функцій одне в одного, а ви кочуватимуть свої*.

Деформована Система закрита (прагне до закритості) нормальна – інформаційно відкрита. Ця відкритість – механізм зовнішньої регуляції процесів у Системі, тоді коли Преса – саморегулятор внутрішній. Вони пов'язані між собою. Тому і з'являються на сторінках періодичних видань кінця 80-х, початку 90-х років нашого століття виступи на кшталт: «Він був більше, як українець...» (президенти США про великого Кобзаря)¹: «Джон Ф. Кеннеді: «Ми вшановуємо його за великий вклад у культуру не тільки України... а й культури світу. Його творчість є благородною частиною нашої історичної спадщини»; «Ліндоні Б. Джонсон: «Він був більше, як українець – Він був державним! мужем і громадянином світу. Він був більше, як поетом – він був хоробрим войовником за права і волю людей. Він писав! вірші, щоб вести рішучий бій за волю. Його поезія – з народу й для народу. Вона подавала надію тим, що впадали у розпач, і спонукала до дії тих, хто без неї погодився б на рабство».

Дуайт Д. Ейзенхауер підписав схвалений Конгресом закон про спорудження пам'ятника Т. Шевченкові у США. День відкриття пам'ятника Преса назвала найвизначнішим днем життя української діаспори в Америці за всю її історію. Звідси ще одне узагальнення: при розкритті ролі Митця в історії часто допускається несвідома підміна понять, мети і засобів: Шевченко писав вірші, тому що бажав незалежності України – Шевченко дуже бажав політичної свободи Україні, тому й писав вірші... Він був усе-таки політиком-Митцем, Митцем-політиком чи жрецем

¹«Він був більше, як українець...» (президенти США про великого Кобзаря) // Літ Україна. – 1991. – 22 серп.

«чистого мистецтва»? На наш погляд – і тим, і іншим: Митцем у зовнішньо і внутрішньо деформованій Системі-імперії, про яку писав у своєму щоденнику: «Імператор-поганин Август, засилаючи поета Овідія Назона до диких племен гетів, не заборонив йому писати й рисувати. А християнин цар Микола I заборонив мені і те і друге».

Чернігівський єпископ Філарет і Київський митрополит Арсеній протестували проти розповсюдження у недільних школах українського «Букваря» Шевченка.

Стосунки поета із церквою, як одним із інститутів суспільного буття, а подекуди і Влади (церква відокремлена і невідокремлена від держави) – спеціальна тема досліджень. Хоч, знову таки, – варіанти бувають у Системах деформованих: інквізиція (церква – Влада), масові репресії проти представників церкви (церква – поза законом Влади). У нормальних умовах стосунки Митця і Церкви мають чисто суб'єктивний характер, вони виконують кожен свою функцію у духовному, моральному житті суспільства.

Сьогодні, коли Україна стала політично незалежною державою, коли слово Т. Шевченка, яке «було спочатку», стало вже ділом, можна стверджувати: поява Митців такого рівня у національній, внутрішньо і зовнішньо деформованій Системі, – передумова її виходу із кризи, розділення повноважень органів буття держави: Преса – інформаційна функція, Влада – судова, виконавча, законодавча, церква – ортодоксально духовна, Митець – мистецько-духовна функція.

Приклад цього – еволюція стосунків Шевченка, Преси і Влади, починаючи від часу виходу першого «Кобзаря» – до наших днів.

Стосунки із Владою І. Франка – оригінальні тим, що характер Австрійської імперії відрізнявся від характеру імперії Російської. Франко як письменник, журналіст, видавець не раз конфліктував із Владою безпосередньо (позбавлення його роботи у «Kurierze Lwowskim», недопуск до викладацької роботи в університеті, судовий процес і ув'язнення у 1877-1878 рр., конфіскація поетичних творів у 1878 р., чотири арешти) і в численних своїх творах.

«Політична діяльність Франка не подобалась галицькому катові Бадені, а коли сильніші хочуть придушити свого політичного противника, для них немає ніяких законів. Австрійському урядові байдуже, який науковий рівень кандидата, його більше цікавлять політичні погляди...».¹

¹Гаюк Володимир. Габілітація: Документальна повість // Ленінська молодь. – 1986. – 23 верес.

Щодо стосунків Митця зі Східною Україною (другою Системою), то «Не пора» – вірш Франка – довгий час не був занесений до повного зібрання творів. Царська цензура не пропустила з Галичини в Росію жодного видання, де був уміщений це вірш».¹

Авторитарні Системи інформаційно замкнуті.

Постать Франка може бути характерним прикладом стосунків Митця, Влади і Преси: «Створення радикальної партії було давньою мрією І.Франка, Ще в 1881 році він мав намір на кошти, одержані від перекладу «Фауста» і «Мертвих душ», видати у Львові «Соціалістичну газету» двотижневу, навколо якої консолідувалися б усі передові сили Галичини, що стали б ядром справжньої народньої партії. Ці плани змогли здійснитися у 1890 році».²

Виступав Франко і проти «панславізму» Ватикану, який влаштовував свято просвітителів Кирила і Мефодія «з видом на держави, а не народи» (стаття «Католицький панславізм»).

Лише смерть, вважає Йосип Застирець («Зі споминів про Івана Франка», Відень, 29 мая, 1917 р.) завадила Митцю отримати Нобелівську премію, про що оголосила тоді редакція газети «Українське слово» («Ратуша», 1991, 28–29 серп.).

Судячи із цього, ліберальніший режим Австрії, не зважаючи на утиски Митця, не знищив його фізично.

Російський царський авторитаризм, трансформувались у 1917 році у тоталітаризм радянський, не змінив своєї суті, що видно, наприклад, зі стосунків із Владою Василя Стуса (*Симптом Шевченка*).

«Починав він зі слова – науковець, писав вірші. На прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» у Київському театрі «Україна»... запропонував присутнім у залі встати і цим вставанням протестувати проти арештів, які почалися тоді у середовищі київської інтелігенції. «Зал встав, а Василь невдовзі... сів»³ – «як особливо небезпечний державний злочинець».

Така, чисто людська, несправедливість і державне беззаконня «правосуддя» назавжди змінили (трансформували) внутрішню орієнтацію Стуса-Митця: він вступає у відкритий конфлікт з тоталітарною, а для України ще й імперською, Системою. Митець, політик, людина зливаються у ньому воєдино.

¹ Див.: Мороз Мирослав. «Без «Народа» світ якийсь порожній видається... // Друг читача. – 1990. – 20 верес.

² Верхоляк Іван, Єременко Леонід. Предтеча демократичного соціалізму // Дзвін. – 1990. – № 10. – С.159 – 160.

³ Драч І. Передне слово // Стус В. С. Дорога болю. – К.: Рад. письменник, 1990. – С. 3.

«Я боровся за демократизацію, а це оцінили як спробу звести наклеп на радянський лад, мою любов до рідного народу, занепокоєння кризовим станом української культури закваліфікували як націоналізм, моє невизнання практики, на ґрунті якої вирости сталінізм, беріївщина та інші явища, визнали як особливо злобний наклеп. Мої вірші, літературно-критичні статті, офіційні звернення до ЦК КП України, Спілки письменників і до інших офіційних органів сприймали як доказ пропаганди і агітації»,¹ – пише він у листі до Президії Верховної Ради СРСР від 1 серпня 1976 року.

Провівши паралель з типом стосунків Ісуса Христа із Владою, ми отримуємо питання: хто свідчив проти нього? Народ свідчити не міг, бо не знав його. Знали ті, хто ще не був ні Митцем, ні Політиком, але мав «бажання Влади». Свідчили офіційні «первомитці», представники фарисейської Влади. Посередником ставала інформація, яка ще з 30-х років засвоїла практику «цькування ворогів народу»: «Газета вплинула на людей. Вони сахалися мене, мов чумного. Я зрозумів, що маніпулювати громадською думкою – дуже легко».²

«Наступаєте ви – шпальтами газет і журналістів, загонами фіскалів і кегебістів, цензурними лещатами й арештами, таємними нарадами та закритими судилищами. В наступі – ви, і хай благословить вас реакція всіх часів і народів, яка ці барикади завжди трощила після кривавої доби сталінщини на Україні з'явилась інтелігенція, що почала свій родовід не від щасливих трудівників соціалістичних ланів села Дзвонкового (це родовід дзвонарів типу Корнійчука і К), а від безпашпортного колгоспного люду, якого цензура ще й досі не пускає в літовану літературу».³

Не раз звертався Стус і до Спілки письменників, просячи допомоги у друкуванні віршів і перекладів... відверталися. Як відвернулися від нього і ЦК ЛКСМУ, інші офіційні органи.⁴

¹Страждання без батьківщини (3 табірною зошта Василя Стуса) // Україна. – 1990. – № 23. – С. 15, 16.

² Там же.

³Стус Василь. Редакторів «Вітчизни» Л. Дмитерку (з приводу статті Л. Дмитерка «Місце бою» – літератора, який опинився по той бік барикади) // Літ. Україна. – 1992. – 5 берез.

⁴Див.: Жулинський Микола. Василь Стус (1938–1985) // Літ. Україна. – 1990. – 18 січ.

Авторитарна Система прагне зробити всі інститути «органами», а всі органи – офіційними, тобто підконтрольними. Природно, що у таких обставинах відбувається ланцюгова реакція: *конфлікт із одним органом деформованої Системи приводить до конфлікту з усією Системою*. Стус «говорив про особливу закономірність, яку виявив іспанський мислитель Ортега-і-Гассет щодо проникнення насильства *по вертикалі* (курсив наш. – І.П.), від однієї формації до іншої, навіть до прямопротилежної попередній».¹

Отож, судово-виконавчо-законодавчий (ідеологічний) присуд Стусу у деформованій Системі – цілком прогнозований. Альтернативою смерті міг бути лише вихід за межі Системи – еміграція. У даному випадку цей варіант розв'язання конфлікту не відбувся: занадто полюсним він був. Хоч Стус у листі до Верховної Ради СРСР писав 1 серпня 1976 р.: «...залишатися підданам СРСР я більше не вважаю можливим для себе і тому прошу виселити мене за границі країни, в якій мої права людини нахабно знехтувані» (ЗаВУ, 1990, 4 вер.).

Стус помер у переломному 1985 році. Це метафізичне і символічно. Така загадка і природа бунту.

Отож, розглядаючи конфлікт як явище, що потенційно передбачає вихід сторін за межі словесної полеміки, констатуємо, що в авторитарній Системі «ідеї стають матеріальною силою», що і призводить її до *активної деформації*.

Митці типу Шевченка – каталізатори розпаду авторитарних Систем – репрезентують всі форми Влади «безвладної (підімперської) нації перед Владою нації-імперіала, перед людством. Франко – приклад особи-Системи, що «тримає» у динамічній рівновазі кілька інститутів-Влад: Митця, політичну Владу («створення радикальної партії було давньою мрією І.Франка»), Пресу (редактор багатьох видань).

Преса авторитарної Системи може «маніпулювати громадською думкою – дуже легко» (Стус Василь).

Вихід за свої межі (еміграцію) деформована Система дозволяє не всім Митцям-конфліктерам, тут відіграє роль національний аспект (Стус Василь).

Влада, як баланс дійсного і сподіваного в ідеальній, теоретичній Системі, в авторитарній стає багажем, додатком, який насильно тримає інші форми буття у сфері свого впливу.

¹Мельник Ярослав «В мені уже народжується Бог» // Вітчизна. – 1990. – № 10. – С. 163.

Вийти за межі закритої Системи проблемно не лише духовно, але й фізично, оскільки ця Система прагне до абсолютної контрольованості інформації та її носіїв.

Соціологічний редукціонізм у цьому випадку ще більший нонсенс. Добровільне повернення із еміграції у деформовану Систему (*Симптом Цвстасвої*), як правило, призводить до фізичного знищення Митця (самогубства, розстрілу і т. п.).

В іншому випадку вихід за межі деформованої Системи – один зі способів вирішення зовнішнього конфлікту «мирним шляхом»: добровільна еміграція (внутрішня ініціативність), примусова еміграція (зовнішня ініціативність).

Хоча в авторитарній Системі добровільна еміграція – поняття відносне. Залишати Систему на якийсь час мають право лише офіційні Митці – як нагорода за службу Владі, особливе довір'я Влади до Митця. Еміграція ж (ізоляція) як альтернатива розстрілу, інших видів фізичного знищення «неугодних» Митців лише примусова. Ініціатором же може бути як Влада, так і Митець.

Причини і характер конфлікту – як передумова еміграції – з будь-яким змістом мають політичний контекст у деформованій Системі.

Характерний приклад – вигнання *Овідія*, що стало *симптоматичним*.

«Будучи матеріально забезпеченим і вільним від державної служби, Овідій проводив у Римі легковажний спосіб життя, а маючи блискучий талант віршувальника, він часто вводив і в свою поезію легковажні образи й мотиви, звичайно, вступаючи в антагонізм із політикою Августа, який мріяв відродити стародавні й суворі римські чесноти».¹

«Легковажний спосіб життя» вступає у конфлікт із «політикою Августа». Такий стан речей можливий в авторитарних Системах, з іншої сторони – в авторитарних Системах можлива дезінформація такого гатунку. Радянській імперії вигідно подавати конфлікт Овідія із Августом саме у такому плані. Адже «згадуючи роки заслання Кочура, я не міг не думати про твори Публія Овідія Назона, визначного римського лірика... Яка ж невмолима жорстокість долі поетів різних часів і народів ... Подібність навіть в тому, що архів Кочура не зберігся під час фашистської навали, і коли говоримо про

¹Антична література: Підручник. – К.: Вища школа, 1976. – С. 337.

римського поета, то згадуємо, що не збереглися й деякі твори Овідія, зокрема його трагедія «Медея...».¹

Загалом же дебати про конкретні причини заслання Овідія тривають.

Симптом Овідія притаманний і Данте Аліг'єрі, який у 1302 році зазнав репресій як противник папи і змушений був назавжди покинути Італію.

У Радянській імперії типовий репрезентант Симптому Овідія – лауреат Нобелівської премії Йосип Бродський, який був висланий із Союзу за «окололитературное тунеядство»: «Надо перестать нянчиться с окололитературным тунеядцем. Такому как Бродский не место в Ленинграде» (Из газеты «Вечерний Ленинград»)².

При тому «у нього майже немає громадянських віршів»... хорошому поету противна сама ідея влади. Поганий поет воює конкретною владою: царем, президентом, генсеком. Хорошого влада не влаштовує ніяка: радянська, американська, антирадянська. Поет – поза всім. І географічно часто також. Єдиний всесвітньо відомий колумбієць – Гарсія Маркес – жив у Мехіко. Відомий польський поет Чеслав Мілош – у Каліфорнії... Це подібне на ненормальну вікторину, де наперед відомо, що все повинно бути навпаки».³

Тут дається взнаки такий фактор, як боротьба Систем між собою – так звана «холодна війна» між ними. У конкретному випадку, на нашу думку, присудження Бродському Нобелівської премії – результат не лише якості його віршів, але й факту вигнання його Радянським Союзом. Поселився він у Нью-Йорку...

Конфлікт не через політичну активність, а через аполітичність – абсурдна прерогатива лише деформованих Систем: «На початку грудня 1962 года М. С. Хрущов несподівано відвідав виставку в Манежі. Підбурюваний В. А. Серовим та іншими керівниками Спілки художників, він накинувся на абстракціоністів та «прочих формалистів», як на небезпеку, що

¹Новицький Олекса. Слово із-за колючого дроту // Рад. Україна. – 1990. – 12 верес.

²Коваленко Ю., Поляновский Эд. Иосиф Бродский: Пока есть такой язык, как русский, поэзия неизбежна // Известия. – 1988. – 4 дек.

³Вайль П., Генис А. В окрестностях Бродского // Лит. обозрение. – 1990. – № 8. – С. 23–29.

загрожує всьому радянському мистецтву. Почалася кампанія в газетах. З живопису та скульптури швидко перекинулись на літературу».¹

Із меншою чи більшою подібністю людсько-творчих доль до Симптому Овідія можуть бути віднесені наступні Митці:² Олександр Галич (1), Юрій Кублановський (2), Марина Розанова (3), Зінаїда Шаховська (4), Олександр Зинов'єв (5), Олександр Геніс (6), Микита Струве (7), Едуард Лимонов (8), Віктор Некрасов (9):

«Между тем, проживая во Франции, В. Некрасов оставался в статусе гражданина СССР, за ним даже сохранялась квартира на Хрешатике, 25... и продолжалось так несколько лет, вплоть до того как Виктор Платонович по одному из зарубежных «голосов» едко высмеял печальной памяти трилогию Л. Брежнева, в особенности ее военную часть, «Малую землю». Тут же последовала высочайшая санкция».

Мова йшла про Митців нації-імперіала, або Митців, що пишуть мовою цієї нації. Щодо Митців підімперських націй, то їм практично еміграція не дозволяється: дається взнаки великодержавний аспект (приклад зі Стусом, який просив «виселити (його – *І. П.*) за границі країни, в якій... права людини нахабно знехтувані («ЗаВУ, 1990, 4 верес.)).

Це ще одна характерна риса імперських деформованих Систем.

Інша справа – Системи перехідного періоду. Еміграція у 20-х роках В. Винниченка, Є. Маланюка, на початку 90-х років В. Коротича – Симптом, який розглядається у наступному розділі нашого дослідження.

У період розпаду цих Систем починаються зворотні процеси до еміграції імміграція Митців: «Указом Президиума Верховного Совета СССР от 16 августа 1990 года отменен указ Президиума Верховного Совета СССР от 16 июня 1981 года «О

¹Воскресенский Лев. Здравствуйте, Иван Денисович //Московские новости. – 1988. – 7 авг.

²1) – Грин Матвей. Когда была война... (КО, 1990, 4 мая); (2) – Кублановский Юрий. В грядущем прошлое тлеет (ЛГ, 1990, 18 апр.); 3) – Розанова Марина. Эмиграция – опыт страшный, но поучительный (МН, 1989, 8 янв.); (4) – Мы – дети России (Интервью Феликса Медведева с Зинаидой Шаховской) (КО, 1990, 9 март.); (5) – Зиновьев А. Рассказать вам о Западе (КП, 1990, 15 сент.); (6) – Генис Александр. XXI век: возвращение в девятнадцатый (ЛГ, 1991, 14 авг.); (7) – Струве Никита. Ни одна страна не заручена от беснования (ЛГ, 1990, 14нояб.); (8) –Лимонов Эдуард. Да, я враг вашей перестройки (ЛГ, 1991, 21 авг.); (9) – Кипнист-Григорьев Григорий. И только правду... (ЛГ, 1986, 18 авг.).

лишени громадянства СРСР Войновича В. Н.» В роботі по встановленню... прав письменника прийняли участь Президент країни Михайл Горбачев, Союз письменників... керівники Московського Радянського Союзу...»¹ – одне слово, всі суспільні інститути, які раніше одногласно голосували – навпаки.

Митець О. Солженіцин сприяє цьому. Це, на наш погляд, одна із найпарадоксальніших ситуацій, поведінок Митця і Влади. Солженіцин вважає українців і росіян єдиним народом, і в той же час називає українців малоросіянами, пропонує як альтернативу СРСР – «Російський Союз»: «Теорія месіанської ролі російської держави зумовила й теорію месіанізму російської нації, мови, культури. Усе логічно в Біблії обґрунтовувалася месіанська роль євреїв, ідеолога християнського Риму розвивали ідею «божественного походження» й права своєї імперії, а їхні спадкоємці в Росії пішли второваним шляхом».²

Приклад О. Солженіцина свідчить про те, що перехідні, нестабільні періоди історії по-своєму детермінують поведінку Митця, стосунки якого із авторитарною Системою однозначно визначалися – конфлікт.

Отож, щодо «еміграції, як способу виходу Митця за межі Системи». В авторитарних Системах еміграція Митця примусова, вона у будь-якому випадку має політичний контекст (*висилають за аполітичність* – Бродський). Митці підімперських націй знаходяться у нерівних умовах із Митцями нації-імперіала: вони ізолюються від Системи у Системі, або знищуються фізично. Еміграція – привілейований спосіб вирішення конфлікту зі сторони Влади.

На перших стадіях розпаду авторитарних Систем починається *імміграція* Митців, поведінка яких, детермінована іншими суспільно-політичними інститутами, розвивається за іншими законами. Не завжди піддається прогнозуванню і логіці діалектики.

Інститути Влади на ранніх стадіях розпаду Системи виразні діляться на «консервативні» і «авангардистські», що репрезентують собою крайні точки біфуркації, які природно прагнуть до середини – динамічної рівноваги.

¹Автор неустрашимого Чонкина вновь москвич // Известия. – 1990. – 15 дек.

²Кононенко Петро. «Якщо дивитися на світ з боку своїх кладовищ...» // Літ. Україна. 1990. – 8 лист.

II. НЕСТАБІЛЬНА СИСТЕМА, ІНФОРМАЦІЯ ТА ЕСТЕТИЧНО-ПОЛІТИЧНА ПОЗИЦІЯ МИТЦЯ

1. «Митець для мистецтва» – політик: перехідність станів і моральний вибір у відображенні преси

У ХІХ столітті француз Масон писав: «Козацька нація є сьогодні у стані кризи, вона хвилюється і б'ється під ногою Колоса, що її розчавлює».¹ «Колос цей – «єдиновірна братня» Росія, представник якої, московський турист Левшин каже: «Я мушу сказати про ненависть українців до великоросів. Ти легко можеш у цьому переконатися, бо часто почувеш, як вони говорять; добрий чоловік, а москаль».²

Та якщо турки, татари, поляки були відносно рівносильними конфліктерами для ще незміцнілого тіла і душі України, то ворог-«друг» Росія виявилась небезпечнішою від Чингізхана, бо захотіла данини не лише матеріальної, але й духовної. Запрацювала велика імперська машина – і ось «Россия – самая безгосударственная, самая анархичная страна в мире... самый аполитичный народ»³ вирішує, що все що кругом неї, – вона. Вірніше, вирішує політична Влада Росії.

Біографія української бібліографії за «конспектом» «Історії українського письменства» М. Сулими у 1923 році (Харків, ДВУ) мала приблизно такий вигляд⁴: «Цензурний критерій... для українських книжок: «...когда будет много языков, то пойдет смута на земле». – Цензурування творів Лаврентія Зизанія (1626). – Знищення «на пожарах» р. 1627 книжок К. Ставровецького за «ереси и супротивства» з наказу царя Михайла Федоровича й патріарха Філарета: заборона купувати книжки «литовской пе-

¹Крип'якевич І. П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – С. 261.

²Там же.

³Бердяев Н. А. Судьба России. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – С. 4.

⁴Див.: Наєнко Михайло. Слісаренко на лаві підсудних // Літ. Україна. – 1991. – 30 груд.

чати». – Заборона 1627 року мати книжки українського друку.

– Наказ р. 1677 патріарха Іоакима видерти з українських книжок аркуші, «нисходны с книгами московскими», заборок київській Лаврі друкувати «малые и великие» книжки без патріаршого дозволу (1689). – Собор 1690 р. і його « сугуба трегуба и многогуба» анафема на книжки: С. Полоцького, П. Могили, К. Ставровецького, І. Галятовського, Л. Барановича, А. Радивилівського й інших. – Дозвіл патріарха Андріана Київській Лаврі друкувати «малі» книжки «аще й тоя страны наречию», але заборона привозити українську книжку до Москви (1693). – Обов'язковість цензурування до друку українських книжок у Москві і переклад «малороссийских примрачных речений» на російську мову (1709). – Наказ Петра I 1720 р.: « В Киево-Печерской и Черниговской типографиях вновь книг никаких не печатать...старые книги справливать прежде печати, дабы...особливого наречия во оных не было». – Наказ 1721 року і про цензурування українських книжок. Штраф Київської і Чернігівської друкарень на 1000 крб. за книжки «не во всем с великороссийским сходные». Знищення Чернігівської друкарні. Перші реальні репресії. – Заборона Синодська 1769 року друкувати українські букварі. Наказ синоду про одібрання по церквах українських книжок і заміну їх московськими. Синодські «періодичні» накази про заборону друкувати українські книжки».

– Наказ 1784 р. про обов'язковість «чистого российского языка» в Київській академії і «всех училищах империи»; наказ правити службу по церквах «голосом» свойственным российскому наречию». – Заборона дякам-вчителям мандрувати, щоб запобігти « в книгах какогo разврата»; занепад шкільної справи на Україні.

– «Единообразное основание» науки й письменництва на штиб «столицы»... Наказ міністра Валуєва 18 липня 1863 р.: «...малороссийского языка не было, нет и быть не может...» – Року 1866 не надруковано жодної (української) книжки; року 1867 надруковано три книжки; року 1868 – дві, а 1869– лише одну... *Засудження на смерть українського письменника – наказ 1876 р.*, (курсив наш. – І. П.) виданий Олександром П... Дійсність цього наказу до 1905 р.: а/»не допускать ввоза... книг и брошюр, издаваемых за границею на малорусском (языке) наречии; б/»печатание и издание... оригинальных переводов... в/»воспретить», а також «и правописание»; воспретить... сценические представления и чтения, а равно и печатание текстов к музыкальным нотам»... – «Записка Академии Наук об отмене стеснений малорусского печатного слова». – Постанова Кабінету Міністрів у вересні 1905 року: скасування заборон визнати «несвоевремен-

ним». Українська література і мова за Столипіним – «иностранческая» (1910 р.). – Жахливе русотяпство під час імперіалістичної війни (1914) й за «білих» (1919). – Ідеологізація й коректування пролетарської творчості в рецензіях і статтях В. Коряка, І. Кулика, В. Гадзінського (див., напр., ч.ч. «Шляхів мистецтва», «Пролетарської освіти»)).

З тих пір пріоритет у написанні біографії нашого народу належить росіянам, стихія яких «требує оформляючого и светаносящего логоса. Недостаток мужественного характера и того закала личности, который на западе вырабатывался рыцарством, – самый опасный недостаток русских, и русского народа и русской интеллигенции».¹ Російська душа, мовляв, простору вимагає. Не волі, як, скажімо, українська, а – простору, бо ж «бути вільним і пригнічувати інших не можна», а «обширность» зовнішня за рахунок цього і досягається. Отож, величезна інонаціональна маса, яка вже «дозріла» для вбивства, але не набралася лицарства, не окультурила свій дух, кинулась душити в обіймах – свого «молодшого брата малороса».

Національна свідомість під «дружнім» натиском «брата азіата» занепадає, і лише окремі повстання сколихують її до глибин. Українське життя перестає бути державним. Окремий стиль зберігається лише у народній культурі. «Рідними» біографами України стають сліпі лірники і кобзарі – Андрій Шут, Остап Вересай. «Шляхетність» – таке слово ужив іноземець Клерк, пишучи про українську вдачу, пісню, костюм, звичаї.

«Костомарів проповідує українство «для домашнього вжитку», Антонович заперечує державницькі здібності українців, галицька інтелігенція не могла вийти поза наївне почитання «народніх святощів».²

Лише у відкритих, демократичних Системах-державах деформованість літописання своїми і чужими біографами можна звести до мінімуму. Залежність від політичної Влади (тим більше імперської) завжди згубна для Інформації, де об'єктивна подача факту важливіша за його суб'єктивне коментування.

Перехідні періоди Систем із точки зору стосунків Митця, Преси, Влади характерні загостреною їх активністю, що детермінується невизначеністю, тактичною непрогнозованістю подій.

Звідси: Системи «рівновага-деформація» у багатьох аспектах адекватні Системам «деформація-рівновага».

¹Бердяев Н. А. Судьба России. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – С. 28.

²Див.: Крип'якевич І. П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – С. 295.

Із цього погляду розглянемо стосунки Митця, Преси і Влади перехідних 20–30-х років ХХ століття і кінця 80-х початок 90-х років ХХ століття. Ці періоди (відповідно) означені наступом і відступом большевизму в Україні.

У 20–30-х роках візьмемо до уваги регіональний аспект проблеми стосунків у Трикутнику Сили (індуктивний метод);

Кінець 80-х – початок 90-х років – аспект центрально-національний (дедуктивний метод пізнання).

Визначальною субстанцією при запропонованому поділі Преса перехідних періодів: регіональний аспект – Волинська преса (20–30-ті), загальносоюзна та республіканська (80–90-ті).

Драматично-парадоксальними були перші десятиліття нинішнього століття для всього світу, обнадійливо-розчаровуючими – для України, однієї з потенційно найбільших європейські країн.

Один з полігонів такої, здавалось би, близької світової революції, вона взагалі не стала державою, більш того – була розір'ята польськими і більшовицькими силами.

Усе свідоме населення України прагнуло змінити становище.

Збройна форма повалення Влади з її напіворганізованими, напівмахновськими тенденціями вичерпала себе на початку 20-х років, залишалася – мирна.

З Владою першою (законодавчою) вступила у двобій «четверта влада» – Преса. Нелегальна і легальна Преса поневолено розділеної на Східну й Західну, України. До останньої, крім Галичини, Буковини й Закарпаття, належала Волинь.

На сторінках періодичних видань Волині відбувається «битва слів», активну участь у якій беруть письменники, артисти, художники, скульптори, відомі науковці. Ось що пише В. Островський у «Відкритому листі до польських письменників», яких друкував волинський тижневик «Наш світ» (1924, ч. 9): «У всіх народів, а зокрема й особливо у народів слов'янських, письменники й поети «з ласки Божої» завжди були для своїх земляків пророками, народньою совістю... Невже ви не бачите, що робить ся на нашій землі від імені й під прапором польського народу? Знаю й переконаний, що Ви, виховані на творах Міцкевича і Словацького, повних святих скарг на народніх гнобителів, не можете не бачити розпочатого проти нас хрестового походу... Але коли Ваш голос у цей жахливий час не пролунає, – повірю і скажу, як повірять і скаже народ мій, – вони не є народньою совістю».

У ч. 2 за 1925 рік–огляд М. К-вич «Український молоді театр»: «Маса запанувала і їй треба було служити. Спроби Кур-

баса називають «мейєрхольдовщиною». Але він це рішуче заперечує. «...Надворні жреці мистецтва з'явилися в театрі також, як і в літературі. Задовільнити начальство, виконати їх «високі» пляни, робити політику – для них це «хлебное дело»... нова генерація акторства пролетарського, яка оголосила вже Курбаса старим». Від цього «вироку» стало ніяково навіть харківським «Вістям», які відгукнулися такими словами: «Місце Курбаса в сучасному театрі, в творчості наших днів – перше. Це треба визнати як факт».

До найцікавіших публікацій, зумовлених темою цього дослідження, належить ще «VERUS. Панас Мирний. Письменник подвійного життя» (НС, 1936, ч. 11); «Як українець і письменник П. Мирний був змушений до такого тяжкого, не для кожного можливого життя особливими умовами російського панування»; «Лист С. Петлюри до І. Франка» (НС, 1936, ч. 5): «Дорогий приятелю. При цім листі посилаю вам невелику брошуру в українській мові «И. Франко – поэтъ національной чести», що раніш надрукована була на сторінках «Украинской жизни». Це скромний дар моєї глибокої поваги до Вашої різномаїтої діяльності і моєї любові до Вас, як до поета». Коментарі щодо *аполітичності* видання, продекларовані ним самим у ч. 1, зайві.

В умовах поневолення, а тим більше подвійного, країна не може собі такої розкоші дозволити.

Найхарактернішими публікаціями в НС є інформаційні нариси К. Лавриновича: «Творчість молодих письменників на еміграції» (1924, ч. 17/18), «Сучасна українська поезія в Галичині» (1925, ч. 1), де він, зокрема, пише: «Десять літ тому була «Молода Муза». Мала своє видавництво. Але прийшла війна й після неї все змінилося. «Молода Муза» зосталася тільки у споминах, бо хоч більшість її членів ще існує, але вже нема... давньої єдності духа».

Оце «прийшла війна», як бачимо, суттєво впливає на розвиток літературного процесу в тій чи іншій державі, як і визначає колір та ідеологічний заряд публікацій літературних жанрів у тих чи інших географічне та політичне детермінованих виданнях.

Саме тут, *на зіткненні ідеологічної літератури та ідеології літератур*, найбільше є оте напівінтуїтивне «нема пророка у своїй батьківщині», де політика – політикою, а духовність, література – глобальнолюдське.

Тому й з'являються на сторінках яскраво антибільшовицьких органів Волині прихильні публікації, пов'язані з іменами російських митців, як от, наприклад, Максима Горького, Олексія Толстого...

Хоч деякі публікації з російсько-українським відтінком мають виразний політичний настрій. В «Посланні Євангелісту Д. Бедному от Єсеніна» («Дзвін», 1926, ч. 202) така передмова: «Дем'ян Бедний є придворним поетом московсько-большевицької кучки. Останніми часами він написав «Євангеліє» в віршах, в якому в грубих формах висміяв Христа і його євангельську науку», на що Єсенін йому відповів:

***«И русский мужичок, читая «Бедному»,
Где образцовый стих печатался дублетом,
Еще отчаянней потянется к Христу
И коммунизма «мать» пошлет приветом...».***

Загалом порівняльний аналіз духовного життя двох слов'янських народів наскрізно проходить майже через усі публікації критично-оглядового спрямування: «Немо. Сторінки з літературної творчости»: «В той час, як розрізнений революцією російський літературний табір поспішно проводить мобілізацію своїх сил і зачинає творити «єдиний фронт», як «правий Олексій Ремізов і «лівий» Андрій Білий рвуться до одного «прекрасного будущаго», – в нас панує повний хаос» (НС, 192 ч. 6).

Митець, хоче він того чи ні, «працює» на загальну державотворчу (по суті – політичну) ідею. Більш нейтральні політично, отож, більш, напевно, високомистецькі, представлення на сторінках волинських періодичних видань 20–30-х років зарубіжних, в основному європейських, Митців, свідчить про немаргінальність духовного, мистецького життя краю при майже повній соціально-політичній його ізоляції російсько-польським державницьким обручем.

Тому й не дивно, що у вихорі імен важливу роль відіграє, український державотворчий аспект. Як у вже згадуваному відкритому листі В. Островського до польських письменників (НС, 1924, ч. 9), літературознавчій статті В. Павлович «Байрон (НС, 1924, ч. 5): «Трагедія Байрона потрійна: трагедія національна, трагедія серця й трагедія чести. Як це не дивно, Байрон найменше приятелів і найбільше ворогів мав і ще має на батьківщині, в Англії, яка відвертається від нього».

Тим же світлом опромінені публікації В. Островського (Анатолія Франса (НС, 1924, ч. 7–8), В. Павлович (НС, 1924 ч. ІЗ–14). «Анатоль Франс не є рабом богів. Ні, навпаки, він серед них рівний, навіть бавиться з ними, жартує. Коли ж оглянемо політичні виступи Франса останнього часу, то бачимо, що вони стоять в суперечності з багатьма його поглядами, почуттями й афоризмами...», – читаємо в першій і, ніби продов-

ження, – у другій: «Анатоль Франс є мистцем *par excellence*, він творив для мистецтва, а не для політики; він був як би квінтесенцією французького духа». Подібно пишуть у нас про Шевченка, Франка, Лесю Українку.

Деякі матеріали вже самими заголовками інформують про мистецькі зв'язки українців зі світом: «Илько Боршак. «Український мандрівник по старому Парижу (вулиця Орлика й Бальзака)» (НС, 1924, ч. 19–20); «Бальзак (перше видання переписки (1876 р.): «Я мушу поїхати в Київ, Рим півночі, місто з трьомастами церков. Ах Україна Це рай небесний», «Брехня» Винниченка в Італії (там же): «Через драму Винниченка наше українське мистецтво, досі невідоме італійській публіці завоювало тут собі увагу й шану...», «З життя українців в Єгипті» (НС, 1924, ч. 17–18).

Але не зовсім так щодо українсько-польських мистецьких зв'язків, які показані у статтях П. Слобідського «Українська школа в польській літературі» (НС, 1925, ч. 5): «Поет Северин Гощинські – найталановитіший представник «української школи». Знаний історик польської літератури професор Г. Корбут так висловився про громадянсько-політичний момент у цьому творі («Канівський Замок»): «Становище, яке польський поет зайняв у відношенні до гайдамаччини і коліївщини, дивує своєю безсторонністю – воно більш безсторонне, ніж становище українського поета Тараса Шевченка в його «Гайдамаках»...

Боротьба ідей через посередництво Митців і Преси.

Тому й так відрадно читати після цього видання для дітей – «Сонечко». Ті ж Митці, навіть подібні теми, аура ж – сонячна. Мистецтво тут справді є мистецтвом, бо війну-політику замінює казка, в якій навіть злі сили (політичне полюсні) набувають рис добра.

Широко представлені тут християнські свята й обряди, що повністю зрівноважує-оправдовує публікацію вірша О. Олеся «Петлюрі» (1936, ч. 11):

*...І вибіжать люди убогі
Зустрінути батька свого,
Впадуть вони лицарю в ноги,
Сльозами обмиють Його.
Покинь, мій Синочку, ридати
Хай сліз Твоїх ворог не п'є.
Почуєш Ти рідні гармати,
Угледеш Ти військо своє.*

Чи не занадто низький уклін Митця Владі (хоч та Влада і *своя*), чи не занадто спотворений гуманізм із «військом» і «гарматами»?

Біда поневоленої нації: кращі її Митці прославляють політика, а не людину.

Це теж симптоматично.

Як ми вже відзначили, характерною ознакою перехідних (не стабільних) періодів Системи є полеміка різних форм Влади між собою. Це стосується і внутрішнього мистецького життя.

Якщо у нормальному суспільстві: полеміка – рушій розвитку, то у Системі «рівновага – деформація»: «Літературна полеміка 1925–1928 років завдала великої шкоди українській радянській літературі. Мимоволі згадуються слова І. Франка з літературного, огляду «Українська література в Галичині за 1886 рік»: «Внутрішні непорозуміння і сварки між партіями, загальне звуження розумового горизонту і постійне роздратування, підтримуване безплідною, але завзятою газетною полемікою, – це умови, які дуже шкідливо впливають на розвиток літератури і її талантів».¹

Полеміка у період зародження авторитарної держави, як правило, передбачає фізичне знищення, або висилку (еміграцію) одних Митців за допомогою інших (*офіційніших* у цей момент).

Так, В. Павлович у статті «Сучасна літературна творчість Наддніпрянщини», надрукованій у цьому ж часописі «Наш світ» (1925, ч. 2, с. 9–12), відзначає: «Вільна поезія», «вільне письменство», «вільна літературна творчість», – ці слова дуже часто з помітним фанфарством лунають по пролетарських періодичних виданнях. Але це – пусті звуки. Молода письменницька генерація, що написала ці слова на своїх прапорах, якраз є найменш вільною в розумінні «дух дише, де хоче»... їх творчість набрала характеру, який давно зник в усіх культурних державах світу й який, з'явившись вперше на Україні, чорною плямою назавжди залишиться в історії українського письменства: це характер каззонного надворного владословія. Молоді поети і письменники-прозаїки наввипередки «розшаркуються» перед своїми владарями; в кожного з них знайдете «славословіє» большевизмові, кожний з них вважав потрібним написати хоч одну «оду», хоч один «гимн», хоч раз згадати Леніна та інших. Та-

¹Див.: Жулинський М. Духовні оазиси і замулені криниці: Передмова // Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини). – К.: Дніпро, 1990. – С. 10.

кого низькопоклонства й казньонного «творчества» навіть царська Росія не знала за останні 70 років».

Цитата досить об'ємна, але вона, на наш погляд, досить об'єктивно передає дух стосунків Митця і Влади у перехідний період 20–30-х років, причому – пише очевидець-сучасник, емігрант-українець на Україні.

Такий стан речей пояснює, «оправдовує добровільний вихід за межі Системи Спиридона Черкасенка, Олександра Олеся, Євгена Маланюка...

Назвемо це Симптомом Маланюка.

Митці цього типу продовжували творити мистецтво в ізоляції, будучи, як правило, забороненими на батьківщині. Із початком розпаду авторитарної Системи їх спадщина посідає належне місце у світовій та національній культурі. Численні публікації у новій Пресі – цьому підтвердження.

Окрему групу становлять Митці, які під час перехідних періодів історії вступали у практичну боротьбу із тими чи іншими войовничо політичними силами і загинули як солдати:¹

Симптом Чумака (1), до якого можуть бути віднесені О. Теліга (2) та О. Ольжич (3).

Ще раз підкреслимо, що віднесення Митця до того чи іншого Симптому – відносно умовне. Симптоми у нашому дослідженні – основні парадигми, напрями стосунків Митця, Влади і Преси у трьох основних видах Систем – авторитарній, перехідній, демократичній (порушеної рівноваги, перехідній, динамічної рівноваги). Нюанси-мікронюанси – прерогатива досліджень феномену стосунків у Трикутнику Сили кожного окремо взятого Митця. Симптоматичність детермінується найхарактернішим типом поведінки «від Митця» у найхарактерніших станах Системи.

Отож, політичний аспект стосунків біографів етносів та регіональної преси залежить від характеру Трикутника Сили (Митець, Преса, Влада), який, у свою чергу, визначає тип стосунків Системи з іншими Системами.

Лише у Системах динамічної рівноваги деформацію літописання своїми і чужими Митцями можна звести до мінімуму. Залежність від політичної Влади згубна для інформації, *де об'єктивна подача факту важливіша за його суб'єктивне коментування.*

¹(1) – Ільєнко Іван. Підтятий на злеті (ЛУ, 1989, 30 лист.), Ільєнко Іван. Непохитний (ЛУ, 1991, 1990, 2 жовт.); (2) – Міщенко Неоніла. «Хай буде тільки ціль» (МГал., 1990, 2 жовт.); (3) – Череватенко Леонід. «Я камінь з Божої праці» (ЛУ, 1992, 19 лист.).

Системи «рівновага-деформація» тотожні у багатьом соціально-мистецько-політичних аспектах Системам «деформація-рівновага».

Полемічність – характерна ознака друкованих видань не стабільних періодів. До полеміки залучаються як твори Митців-сучасників, так і духовна спадщина Митців, напрями політичної діяльності яких часто неадекватні напрямкам їх духовного поступу (загальнолюдське – над політичним).

Якщо Митець заангажований Пресою (його художні твори чи публіцистика) – він уже не «митець для мистецтва» (як абсолютна категорія).

У перехідній, як і в деформованій Системі, офіційні Митці:

можуть виступати знаряддям знищення Митців-конфліктерів, які не емігрували у перехідний період, бо виступили проти наступаючої Системи «зі зброєю в руках».

Розрізняємо ще *самостійні і поневолені Системи* (Україна до 1654 р., 1917–1920 рр. – і після). У поневолених Системах деформація біо- та бібліографії етносу – прискорено подвійна. Інакшого змісту набуває симптом підтримки Митцем національних політичних режимів.

В авторитарних суспільних Системах, а також Система «рівновага-деформація» субстанціональною Владою стає, а прагне стати, політична Влада. Такі умови породжують феномен *репресивної культури*.

У перехідних Системах «деформація-рівновага» (80-90 рр. ХХ століття), коли відбувається роздрібнення, перегрупування суспільних сил, коли прогрес детермінований *стихийною економічною Владою* (неврівноважений приватний і державний сектори), стосунки Митця і Системи (у цьому випадку) – не можуть бути інваріантними. *Свобода дії вступає у конфлікт зі свободою вибору*. Всі Влади у процесі встановлення Системної рівноваги прагнуть стати керованими економічною Владою (див. III), яка теж (у цей час) – знаходиться у стані деформованої *революційності*.

Влада політична – керовано-керуюча. Вона швидше, ніж економічна «перебудувалася».

Стан кожного, окремо взятого, репрезентанта може трансформуватися за наступною схемою: «Митець для мистецтва» – Митець-політик – політик-Митець – політик, або – навпаки, чи із пропусками певних ланок цього «ланцюга станів суспільної людини».

Варто назвати В. Винниченка та М. Грушевського.

Перший – у 1917 році один з керівників Центральної Ради, голова її уряду – Генерального секретаріату, у 1918–19 роках очолював Директорію (Митець – політик – Митець). М. Грушевський очолював Центральну Раду (Митець – політик – Митець).

Номінуємо це *Симптомом Винниченка*. Він характерний іще однією рисою – еміграцією Митця під час перехідного періоду Системи «рівновага-деформація».

На зламі 80–90-х років цей Симптом притаманний Коротичу В. О. який емігрував із Системи «деформація-рівновага». Що парадоксальне: «Я, наприклад, і зараз терпіти не можу Солженіцина... бо надто вже він консервативний і неприємний чоловік, але коли мені пропонували підписати листа про нього, я не зробив це жодного разу».¹ О. Солженіцин іммігрував у Росію незадовго після еміграції В. Коротича.

До Митців, які формально стали політиками у Системі «деформація-рівновага» належать² Б. Олійник (1), Р. Іванчук (2), Р. Братунь (3), С. Пушик (4), І. Драч (5), В. Яворівський, серед них – Митці-конфліктери, яких амністувала Система «деформація-рівновага», – І. Калинець (7), Є. Сверстюк (8) та інші.

Усіх Митців-політиків можна розділити на три основних групи щодо послідовності у відстоюванні політичних поглядів. Це завжди, на наш погляд, пов'язане із естетично-етичними нормами як самого Митця, так і шляху «інформація-реципієнт»:

- 1) послідовні захисники оновленої «старої» ідеї (Симптом Олійника);
- 2) послідовні опозиціонери (Симптом Сверстюка);
- 3) інші (Симптом Павличка) (9).

¹Коротич Віталій. Дістаємо все в комплексі // Молодь України. – 1992. – 9 лип.

²(1)– Два виступи Бориса Олійника на Сесії Верховної Ради СРСР (ЛУ, 1990, 11 жов.); (2) – «По наших душах пройшла орда»: Інтерв'ю Валентини Пащенко з Романом Іванчуком (ЛУ, 1991, 10 січ.); (3) – Братунь Ростислав. «Деспотизм – головна небезпека моменту» (ЗаВУ, 1991, 31 груд.); (4) – «Незалежна Україна – оце і є позиція незалежного письменника»: Інтерв'ю Олени Логвиненко зі Степаном Пушиком (ЛУ, 1994, 3 лют.); (5) – Драч Іван. Незнищенна вовки віків (виступ на «круглому столі» в посольстві України в Москві 3 січня 1994 року (ЛУ, 1994, 10 лют.); Драч Іван. З'їзд Руху: до і після (Україна, 1990, №3); (6) – Яворівський В. Українська література і ще одна спроба відродження (ЛУ, 1990, 19 квіт.); (7) – «Відчинення вертепу»: Інтерв'ю Олександра Климчука з Ігорем Калинцем («Україна», 1991, № 23); (8) – Сверстюк Євген. «Влада і нині живе зі старим аморальним реквізитом» (УС, 1993, 3 лист.), Відкритий лист президентові США (ЛУ, 1991, 5 верес.); (9) – Упав з печі («Основа», 1994, № 27(5), Аблицов Віталій. Найзрадливіша жінка у світі – ідеологія (ГУ, 1995, 1 лип.).

Стосунки кожного з них із Владою Системи «деформація рівновага» – тема окремого дослідження, як і по-своєму симптоматичними у цьому плані є творчо-життєві шляхи, наприклад Олесь Гончара, Ліни Костенко, Валерія Шевчука, Миколі Вінграновського та ін., естетична позиція яких практично не за лежить від соціально-політичних змін, що менше чи більш» відбиваються у їх творах. Це окремий Симптом стосунків Митця і Влади у перехідний період Системи. Про це – у наступному параграфі.

Підсумовуючи сказане. На перших етапах перехідного період керуючою Владою Системи стає Влада політична (боротьба (політичних сил), на другому етапі – керуюча – Влада економічна (що є ознакою початку урівноваження Системи).

Митців перехідного періоду можна означити п'ятьма, на наш погляд, основними Симптомами:

- Симптом Олійника (послідовні прихильники оновленої старої Влади);
- Симптом Сверстюка (послідовні опозиціонери);
- Симптом Павличка (інші);
- Симптом Винниченка (емігранти);
- Симптом Костенко (професіонали);

Преса перехідного періоду активно висвітлює погляди усі суспільно-політичних сил, інститутів. Вона стає «четвертою владою». Мистецтво залежить від економічної Влади.

Якщо говорити про трансформацію стосунків митця і влади мистецькі твори: шлях до реципієнта, то слід мати на увазі, що запропонований нами «ланцюг станів суспільної людини передбачає поліваріантність комбінацій, трансформацію одного стану в інший під впливом зовнішніх та внутрішніх сил-Влад, існування дифтонгів – Митець-політик, політик-Митець.

Політиком-Митцем був уже згадуваний нами Нікколо Макіавеллі, пробував стати художником Адольф Гітлер, писав романи Наполеон, гетьману України Іванові Мазепі приписується авторство кількох віршів, які стали народними піснями («Чайка» – «Ой горе тій чайці», «Дума» – «Всі покою щиро прагнуть»), писали вірші і колишній шеф КДБ, Генсек ЦК КПРС – Юрій Андропов, і Голова Верховної Ради СРСР Анатолій Лук'янов. Поетом був мер м. Львова В. С. Куйбіда.

Психофізика цих процесів – спеціальна наукова тема. Наше ж завдання: дати систематично-синтетичний огляд симптоматичних стосунків Митця і Влади у трьох основних формах існування Системи (авторитарній, перехідній і правовій).

Поряд із Митцями, естетично-етична поведінка яких змінюється у залежності від суспільно-політичного стану Системи існує тип Митців відносно незаангажованих у «немистецькі» форми Влади за будь-яких обставин (Митці-професіонали).

Зовнішня нейтральність таких Митців стосовно політичної Влади не виключає внутрішнього конфлікту на високодуховних реєстрах який *трансформується у художні твори* (зокрема драматичні), публічність яких (крім сцени) забезпечує критика та реклама у ЗМІ. Головні герої цих творів – Митці і представники політичної Влади.

Розглядати трансформований конфлікт найзручніше на прикладах драматичних творів, оскільки *конфлікт* – у самій природі мистецтва драми. На шляху її до реципієнта крім вищеназваних посередників стоїть ще й сцена. «У наш час закон боротьби визнаний законом життя людського: це доказ того, що ідеали нашого часу – ідеали не духовні» (Джон Рьоскін).¹

Драматичні тексти таких відомих Митців перехідних періодів ХХ століття, як іспанець Федеріко Гарсія Лорка (народний романс у трьох естампах «Маріана Пінеда»), росіянин Олександр Блок (поетична драма «Троянда і Хрест»), Леся Українка (драматична поема «Оргія»), Ліна Костенко (драматична поема «Сніг у Флоренції») – характерний приклад трансформації теми стосунків Митця і Влади у мистецькі твори.

Всі вони прийшли у драму від лірики, всі переборювали власну натуру і зовнішній світ в ім'я драматизму як мистецької структури. Всі – аристократи духу, які десь на голову переросли своїх сучасників і – залишились у пустоті.

¹Мысли мудрых людей на каждый день. Собраны Л. Н. Толстым. – М.: Худ. литература, 1990. – С. 120.

III. МИТЕЦЬ, ПРАВЛЯЧА ГРУПА І «ЧЕТВЕРТА ВЛАДА» У СИСТЕМАХ, НАБЛИЖЕНИХ ДО ПРАВОВИХ

Американський історик Стівен Коен справедливо зазначив, література у нас стане більш літературною, а не політичною тоді коли буде справжнє політичне життя (ЛГ, 1989, 19 лип.), а не «парламентарний тоталітаризм» країн СНД (Хайск).

Олітературена політика, сполітизоване мистецтво характерна ознака деформованих (тоталітарних, колоніальні і т. п.) суспільних Систем, або Систем у перехідному стані, про що ми вже говорили.

Нормальні – стабільні, демократичні формації:

а) відкриті для експорту та імпорту інформації;

б) зберігають рівновагу і строгий розподіл функцій між усіма своїми інститутами, підструктурами;

в) володіють механізмом природного відтворення своїх складників на засадах основних законів діалектики, у світлі вирішені людством глобальних проблем свого розвитку.

Назвемо такі Системи наближеними до правових.

Ця нормальність як ідеал часто асоціюється для окрема суспільних верств в Україні із уже метафоризованим міфологізованим Заходом-Європою, матеріальна цивілізованість якого стає показником цивілізованості духовної апріорі.

Хоча – «великі цивілізації світу не створювали великих релігій як різновиду супутнього продукту; у дуже реальному сенсі великі релігії є тими основами, на яких великі цивілізації трималися, – писав у своїй 12-томній праці «A study of history» Арнольд Тойнбі.¹

Але – «пояснення більшовизму у християнстві; *збережемо рівновагу, щоби не стати вбивцями*» (курсив наш. – *І. П.*)².

В основі всякого перманентно-еволюційного процесу – парадокс: доведена до абсурду свобода автоматично падає у несвободу і – навпаки. Це загальний принцип дії законів існування суспільств. Спосіб їх дії залежить від конкретних історичних обставин. Тому у стані свободи суспільству так важливо «зберігати рівновагу».

¹Toynbee A. A study of history: Volume XII reconsideration. – London, New Oxford university press, 1961. – V. XII. – P.14.

²Камю А. Творчество и свобода. – М.: Радуга, 1990. – С. 483.

Гарантом стабільності у реальному житті виступає закон. Однією із форм внутрішньо-системного контролю над дотриманням розподілу функцій між різними владами є Преса («четверта влада»), крім того, що *Системи природної (демократичної) функціональності – саморегулятивні*. У них цивілізовано співіснують Влада політична, Влада економічна, Влада духовна, різновидом якої є мистецтво.

Свобода загальногромадянська законно підкріплена можливістю для кожного громадянина бути власником тої чи іншої художньої ідеї, того чи іншого джерела-засобу масової інформації, бути обраним як представник Влади політичної.

Щодо Преси-інформації, то обмеження, як відомо, стосуються лише розголошення державних таємниць, закликів до насильства тощо. Тобто mass media прагнуть виступати не «коліщатком і гвинтиком» якогось єдиного, до крайностей централізованого державного механізму, а природним посередником між усіма стратами (верствами) населення і різними видами Влади у межах Системи, поза її межами, внутрішньостратних, а то й міжособистісних форм спілкування.

«Чи можна уявити, щоб головний редактор «Рідерз дейджист» був звільнений за рішенням Вашингтонського обкому партії чи пленуму спілки письменників округу Колумбія?» Відповідаю: ні. Бо у Вашингтоні не існує ні обкому партії, ні відділення спілки письменників. Але існує Господар журналу. І якщо цей Господар встане завтра не з тієї ноги і йому щось в журналі не сподобається, то, запевняю вас, на наступний ранок редактор помітить у себе на письмовому столі конвертик із чемною записочкою і чеком на вихідну допомогу».¹

Такий стан речей, звичайно, не виключає існування зовнішньої та внутрішньої полеміки, порушень закону, корупції тощо, але розмаїття суспільних взаємоконтролюючих інститутів дозволяє позбуватися різних деформативних проявів у Системі законними способами. Такий шлях пошуків істини, «перед якою всі рівні» і якій «служить мистецтво»,² Митець (поет, композитор, філософ... інтелігент, одне слово, – творча людина).

Він є, як ми намагались довести, звичайною фігурою у суспільно-політичному житті всіх народів у всі часи.

¹Максимов Владимир. Нас возвышающий обман (Письмо из Парижа) // Лит. газета. – 1990. – 28 фев.

²Камю А. Творчество и свобода. – М.: Радуга, 1990. – С. 15.

1. Ознаки деформацій у стосунках влад парламентарної монархії

Відштовхуючись від уже наведеної нами концепції Шпенглера, що «на греко-римському ґрунті перехід від культури цивілізації відбувся майже за часів Христа, а для Європи почався на світанні ХІХ століття»,¹ спробуємо знайти якісь закономірності морально-психологічних, а отже й політико-економічних станів Систем, що означені народженням нові напрямків у сферах життя, включаючи народження нових релігій, які, як відомо, теж мають свою еволюцію: від примітивних анімістських вірувань – через універсальні релігії – до єдиної (синкретичної) релігії людства.

Характерною у цьому плані є батьківщина Великої Хартії Вольностей (1215р.) – Англія.

Бурхливі події Великої французької буржуазної революції (1789–1794) у багато разів збільшили активність народних мас у цій державі. Поваливши абсолютизм, революція так і не встановила «вічної рівності, свободи, братства». У кінцевому підсумку зазнали краху блискучі обіцянки просвітителі гармонія у суспільному житті (Система динамічної рівноваги Все це породило песимізм і відчай (як в еліті, так і в народі Англії (згадаймо народження християнства)).

Таким чином, був створений ґрунт для виникнення нової світової релігії, але, як ми уже відзначали (Розділ I, §2), «не той соціально-політичний ґрунт».

Капіталізм «наступав» об'єктивно і безповоротно. Його первісні форми, що керувалися моральними принципами «людина людині вовк» (полюсними до християнського «полюби ближнього свого як самого себе»), не оправдовували надій великих європейських політиків чи соціалістів-утопістів типу Сен-Симона, Фур'є, Оуена.

Всі потуги кращих умів у кращому випадку могли лише пришвидшити процес окапіталістичнення, бо зупинити його – суперечило б законам природи, об'єктивної реальності.

Отож, велика сила переломного відчаю і ностальгії трансформувалася не у нову релігію, а в елегійно-романтичний напрям мистецтва, яке у подібних випадках дійсно, за словами

¹Див.: Шпенглер О. Закат Європи. – Новосибірск: ВО «Наука». Сибирская издательская фирма, 1993. – С. 564–567.

Ф. Достоевського, «рятує світ» (як краса), відводячи його від війни.

В Англії цього періоду найяскравішими представниками романтизму були Джордж Гордон Ноель Байрон (1788–1824) і Персі Біші Шеллі (1792–1822) – Митці із творчим потенціалом рівня Ісуса Христа (як історичної особи), але (за теоріями А. Бергсона, О. Шпенглера, А. Тойнбі, К. Ясперса) «обділених долею» потрапити у сприятливі (у часово-просторовому відношенні) умови для найповнішого вияву свого «життєвого потягу» (Тойнбі), який дала їм природа значно щедріше, ніж іншим представникам виду *homo sapiens*. Чого саме їм, і що то за природа, і що за геніальність – вічна загадка для людства, і не наше завдання зараз це з'ясовувати.

В основному погоджуючись із вищеназваними філософами, констатуємо: рушійною силою розвитку цивілізацій є «творча меншість», яка стоїть в опозиції не лише до «інертної більшості», а й до самої себе: еліта (Митець) – до Політвлади, яка теж елітарна за своєю природою (чи то у монархіях, чи то у республіках).

Отож, Симптом Байрона.. Після смерті Наполеона нічия смерть не врізалась так у душі сучасників, як його смерть. Полеміка навколо Байрона давно перестала бути суто літературною полемікою. Байрон став прапором італійських карбонаріїв і грецьких повстанців ще за його життя. У свідченнях перед слідчою комісією ім'я англійського поета згадували декабристи, а «із рапортів російських консулів в Італії і на Іонічних островах, в Константинополі двір знав про кожен крок Байрона, який, мабуть, не підозрював, що за ним стежать крім агентів Меттерніха ще й підлеглі графа Несельроде».¹

Як бачимо, якщо Ісусу Христу доводилось протистояти принаймні двом владам – Римській окупаційній і своїй, рідній, єврейській (якої не було), то за вісімнадцять століть комунікація у світі настільки розвинулась, що Митцю прямо чи опосередковано ще за життя доводилось ставати в опозицію до *кількох політичних режимів зразу*. І якщо монархія в Англії на той час була парламентарною, то у Росії, наприклад, – абсолютною.

Байрон, як вже було сказано вище, на месіанство не претендував (свій месіанізм англійці уже направили в Америку, готувалися – в Індію...). Байрон був занадто романтичним, щоби

¹Алексеев М. П. Русско-английские литературные связи: XVIII в. – первая половина XIX в. // Байрон и русская дипломатия. – М.: Наука, 1982. – С. 412.

його бунт став суто індивідуальним і (з другого боку) занадто гуманістом, щоби бути месіанським.

Свою відому формулу «поезія політики» він міг втілювати, пишучи вірші і поеми, виступаючи у парламенті, борючись за свої ідеї натурально зі зброєю в руках.

Будучи сином родовитого англійського аристократа і шотландської дворянки, Байрон після закінчення Кембріджської університету, де захоплювався творами Вольтера і Руссо, зайняв спадкове місце у вищій палаті англійського парламенту – палаті лордів, де він (Митець за покликанням), співпрацював із політичною Владою. Митець засуджує політику правлячої торійської партії, заперечуючи смертну кару для луддитів, захищає ірландських селян-католиків. Байрон вимагає надання незалежності Ірландії.

Однак його виступи у парламенті не мали ніякої практичного результату.

Після цього Митець розчаровується у парламентській діяльності, залишає палату лордів – і починає виступати проти неї ж (своїх колег політиків) через жанр віршованого памфлету: проповідувати словом (Христос). Прославляє у художніх творах свободу, засуджує консерватизм вищих (правлячих верств Системи (парламентської монархії) в атмосфері початку «загибелі культури і наступу цивілізації» (за О. Шпенглером).

Як і Христа, його починають переслідувати.

Роль Преси у тогочасній Системі зростала.

«Між 1802 і 1824 роками в Англії видавалося шістдесят періодичних видань, які друкували політичні огляди та рецензії. Журнал «Едінбург Рев'ю», який так грубо образив молодого Байрона, а пізніше публікував немало позитивних відгуків на його твори, було засновано у 1802 році. Початковий тираж становив 800 примірників. У 1818 році тираж часопису виріс до 14 тисяч. За підрахунками його головного редактора Джефрі у 1814 році журнал мав приблизно 50 тисяч читачів – по чотири на один примірник».¹

Парламент із допомогою консервативної (офіційної) Преси (у парламентарній монархії є вже й Преса вільна – «четверта влада») виганяє Митця за межі Системи-батьківщини.

Байрон їде до Італії. Принц-регент «вмиває руки» Англійський народ стояв осторонь. Лорда цькували лорди. Хоч вікна в його будинку били, можливо, ті ж лудити, яких він за-

¹ Дані наводяться за книгою: Martin Ph. Byron. A Poet before his Public. – Cambridge, 1982.

хищав нацьковані новоявленими капіталістами (Домбі і К°). Різниця дійсно все-таки в тому, що англійський поет був ізольований суспільною ієрархією від спілкування з народом; безпосередньо і прямо не казав йому, що він, приміром... внук Божий – або ж син того ж Ісуса Христа... (?!) А можливо, якби він це зробив, – був би байронізм не літературною течією, а релігією, яка б уже до сьогодні визначала політику принаймні Англії. Ця гіпотеза абсурдна вже хоча б тому, що «Захід не Схід», і Байрона ізолювали б від Системи у Системі як психічно хвору людину. Христос же проповідував три роки.

Лорд Байрон, як і кожен справжній Митець, поєднуючи слово і діло, продовжує писати поетичні твори і стає членом таємної групи карбонаріїв, яка готувалася до збройної боротьби за свободу Італії, що була під австрійською Владою. Христа у такій ролі уявити неможливо, хоч його народ теж був у ярмі чужої імперії. Це питання географічного детермінізму, впливу багатовекторних факторів.

У конкретному випадку слово і діло поета поєднується таким чином: він систематично передавав карбонаріям чималі суми, зароблені *літературною працею*. З Байроном уже за його життя мали справи народи і політичні режими кількох держав зразу, не лише батьківщинної Англії, в яку він, до речі, знову повернувся після розгрому карбонаріїв, і перш, ніж помер у Міссолунгах, борючись за свободу колиски світової культури – Греції, яка була ще у 15 столітті підкорена Османською імперією, Байрон познайомився з іншим Митцем, своїм співвітчизником поетом Персі Бісі Шеллі.

Вони навіть видавали спільний незалежний журнал «Ліберал», об'єднавшись у боротьбі проти Влади (в опублікованій тут поемі Байрона «Видіння суду» осміяно короля Георга IV, його придводного поета Роберта Сауті).

Симптом Шеллі.

У книзі відвідувачів монастиря Шартрез де Монтавер (Швейцарія) Персі Біші Шеллі залишив запис: «Той, хто любить людей, демократ і атеїст».

***Я стрів мандрівника – й такі слова
Він мовив: «Статуя серед пустині
Стоїть розбита, поряд – голова
Поцерблена, із уст її донині
не стерся усміх владної гордині:
«...Я Озімандія, я цар царів,
А це – діла мої. Тремтіть, герої –***

писав Шеллі у вірші «Озімандія».

Ці рядки свідчать про те, що допоки буде мистецтво, доти буде сміятися із нього навіть розбита голова «царя царів»: прагнучи змушувати його тремтіти. Перманентний конфлікт – на слові і на ділі.

Родовитий аристократ, як і Байрон, Шеллі не успадкував, як Байрон, титул лорда. Він зразу став в опозицію до Влади словом, випустивши збірку політичних віршів «Записки царевбивці (1810 р.), що був присвячений праці Маргарет Нікольсон, які в 1797 році зробила замах на короля Георга III і була віддана в будинок божевільних.

Оголошення опозиціонерів божевільними – один із засобів їх ізоляції від Системи.

Політична Влада і у випадку з Шеллі не могла знайти компромісу.

Митець у своїх творах «Ода до свободи», «Ода до іспанців «Свобода» відчайдушно, різко виступав проти Наполеона. В «Маскарадї анархії» – проти Кесільрі, Сидмунта, Ельдена – нахабних противників визвольних рухів.

Мало того, критикував він і принца-регента, який пізніше став королем Георгом IV. На думку Шеллі, останній був такий же «безхарактерний, аморальний і грубий, як Наполеон – жорстокий і деспотичний».

Шеллі не нав'язував суспільству інших, нових богів, ідолів. Він написав брошуру «Сповідь атеїзму», де заявив, що Бога на має, що Ісус – людина, а не Бог. Його виключили з університету. Консервативна Преса (монархічна) почала цькувати його.

Спробуємо побудувати схему розвитку духовного парадоксу, людського мислення: Христа розіп'яли, бо не вірили що він Син Божий – інквізиція «розпинала» (спалювала) тих хто не вірив, що Ісус – Син Божий, – люди «розпинали інквізицію, яка «розпинала» (спалювала) людей, які розпинали Ісус Христа...

Таїна зникає. Все більше людей знає про Ісуса, все більш він стає зрозумілим для нас, прозорим, все швидше християни олюднюють свого Бога. Чи не передвістя це того, що незабаром повториться історія з античними богами – і вселенська душа обожнить знову найненормальнішого-найгеніальнішого зі свої сучасників?

Саме на такі думки наштовхує творчість Персі Біші Шеллі, у якого відібрали дітей за відкриті виступи проти церкви (це було в той час небезпечніше, ніж проти Бога, бо Церква мала реальну Владу, була одним із тих політичних інститутів, який вже виріс із середньовіччя, але ще далеко не доріс до

«синкретичної релігії людства» (за А. Тойнбі)). Це дорівнювало присуду ненормальності, який послугував Христу на початку нової ери у Палестині.

Митець Шеллі, знову ж таки, як і Байрон, виступав за свободу Ірландії. Він написав «Декларацію прав».

Читаємо її:

«1. Уряд не має ніяких прав; він є делегацією, що вибрана групою індивідів для захисту своєї безпеки. Політична влада уповноважена тому лише на той період, на який простягається згода тих, що її обирали.

2. Влада корисна лише у придушенні людських пороків.

Якщо б сьогодні людина стала «безгрішною», вона б одержала право вимагати, щоби політична влада і все зло, що з нею зв'язане, припинили своє існування. ...Геній людського щастя повинен вирвати всі листи із проклятої книги бога (Біблії) раніше, ніж людина зможе прочитати те, що написано у неї на серці».¹

Із цього погляду Митець дискомфортний не лише для диктаторів, але й для найбільших демократів світу (політична Влада – протиприродна, раціоналістична, неорганічна).

Д. Г. Байрон і П. Б. Шеллі не були розіп'яті, не були, повішені, розстріляні, хоч обидва померли у дуже молодому віці перший – 37-літнім, другий – 30-літнім), Байрон – від малярії, Шеллі – втопився.

Не можна не погодитись в основному: поведінка Митця і Політика щодо один одного і Народу залежить від закономірностей функціонування (дихання) історії (циклічність цивілізацій, змінність культур, «осьовий час») згідно із дослідженнями А. Тойнбі, О. Шпенглера, К. Ясперса.

Це дає можливість частково прогнозувати стан Системи відносно інших Систем.

«Жоден митець не терпить дійсності» (Ніцше). Це правильно. Але правильно і те, що жоден Митець не може без неї обійтись. Бунт Митця завжди – над історією, отже і над Владою політичною. Це бунт – абсолютний. Симптоми Байрона і Шеллі – свідчення того, що парламентарна монархія – перехідна ланка між авторитарними і правовими (в ідеалі) Системами. З усіма парламенськими і монархічними якостями. Це Система прийняття і порушення Habeas corpus act (початкові слова закону про недоторканість особистості, прийнятого англійським парламентом у 1679 році).

¹Шелли Б. Триумф и трагедия: Избр. философско-полит. трактаты. – М.: Мысль, 1982. – С. 65.

Приклад Байрона і Шеллі – свідчення того, що Митці конфліктують не лише з абсолютною тиранією, захищаючи романтичну, символічну свободу, і що мистецтво, врешті-решт, служить «... не народу і не еліті, а істині... перед якою всі рівні».¹

Маючи значні аудиторії (завдяки ЗМІ), Митці такого рівня можуть сприяти у створенні Системи динамічної рівноваги у співдії із професійними політиками, представниками інших форм Влади.

«Романтик, реаліст, сатирик, він виступає у ролі посланця між людьми і справедливістю, людством і космосом, людиною і космосом її душі. Герой його поезії – особистість, що бунтує»,² – ці слова надруковані через 200 років від дня народження Байрона – у сучасній Пресі, яка вже демократична для історії, хоч може конфліктувати із сучасними їй Митцями типу родоначальника літературного романтизму.

Парламентарна монархія є однією із Систем, наближених до правових. Вона має особливості як парламентарних Систем, так і Систем-монархій із відповідним розподілом функцій у середині кожної форми Влади. Преса такої Системи виразно ділиться на *офіційну* та *незалежну* («четверту владу»).

Парламентарно-прогресивне прийняття законів конфліктує із монархічно-консервативним способом, їх втілення у дійсність.

Симптоми Байрона і Шеллі – характерні приклади стосунків у таких (біфуркаційних) Системах. Номінація цих стосунків – суспільно-політичний конфлікт, що трансформується у загальносвітовий літературно-мистецький напрямок (романтизм).

Всі Системи формуються за однаковими законами історії, лише у різний час. Відповідно – стосунки Митця, Влади і Преси у них (див. Колесо Історії). Правда, і тут є свої нюанси: часом об'єктивна реальність, Природа-Митець, яка запустила у круговерть усі галактики, замінює спиці у земному Колесі Історії. Тоді алогічні стрибки можливі, але ціна за них – катаклізми: як вимирання динозаврів (для природи), або похід Чингізхана і т. п. (для суспільства).

Це метафізичні припущення.

¹Камю А. Творчество и свобода. – М.: Радуга, 1990. – С. 15.

²Липатов В. «Огонь, во мне возженный...» // Комсомольская правда. – 1988. – 3 фев.

1. Умови збереження рівноваги мистецьких, політичних та інформаційних інститутів у європейсько-американській традиції

Ідеально врівноважені Системи – соціальні утопії. Але існують суспільства природної функціональності, порушення рівноваги в яких якщо й спостерігається, то пов'язане із виходом за «межі свободи» Влади економічної, що, звичайно, детермінує поведінку інших форм Влади відносно неї та одна одної, однак деформація у цьому випадку має дещо інший вигляд.

Важливо зберігати рівновагу.

Врешті-решт до загибелі мистецтва може привести як тоталітаризм, так і економізм (главенство економіки над політичною, духовною та інформаційною сферами буття суспільства).

Все наближається до початку свого: «у багатьох примітивних народів вірші складаються усією общиною... не мають конкретного автора. Омертвлення свободи думки паралізує журналіста, соціолога, історика, романіста і поета – саме в такій послідовності. Характерна особливість кінця ХХ століття – розквіт телевізійних жанрів. Газети відходять на другорядний план. Людської винахідливості, напевно, вистачить на те, щоби книги писали машини. Газета типу «Райтер» (письменник) друкує оголошення літературних майстерень, що пропонують готові сюжети по кілька шилінгів за штуку».¹

Пісні склалися: общиною – Митцем-індивідом – знову общиною (із використанням техніки). Щодо реципієнта мистецтва, то поділ на «елітарне» та «масове» існував практично на всіх рівнях еволюції його створювача (Митця) та передавача (Преси).

Якщо 1447 рік (винайдення книгодрукування) став революційним у духовному житті світу, то, напевно, нині відбувається революція не менш значуща в сенсі зменшення ролі книги і зростання ролі TV.

Незважаючи на такі апокаліптичні стратегічні прогнози розвитку Систем, наближених до правових, розглянемо «словесні» і «ділові» стосунки зарубіжних – в основному європейсько-американських – Митців із політичною Владою своїх (відносно

¹Див.: Оруэлл Дж. «1984» и эссе разных лет. – М.: Прогресс, 1989. – С. 281–283.

стабільних) політичних Систем (за матеріалами Преси перехідного періоду (1987–1991рр.), де – Преса вчорашньої імперської нації на території уже формально незалежної нації-колонії – суб’єкт-об’єкт нашого дослідження.

Розгляд корисний з тих міркувань, що *наша Система не має досвіду існування у формі наближеній до правової.*

Отож, російська Преса, європейсько-американські Митці–і перспективи розвитку української Системи.

Теоретично взаємодії у цьому трикутнику залежать від суспільних політично-інформаційних умов, можуть бути конструктивними і деструктивними, нейтральними для Системи в цілому, для суб’єктів – зокрема.

Відкритість демократичних суспільств не виключає їх самозахисту від зовнішніх «чужорідних» впливів, насамперед – інформаційних. Приклад – «холодна війна» 50–70-х років нашого століття між авторитарною і демократичною Системами, у якій з обох сторін брали участь і Митці. Митці однієї Системи в ідеологічних ролях «грали» проти іншої (ворожої) Системи, відповідно будуючи свої стосунки із її «служителями муз і грацій», зі своїми тоталітарними, або уже стабільно-демократичними формаціями.

Пишемо «уже», маючи на увазі той факт, що «Інтернаціонал», створений Еженом Потьє, і на Заході пережив реальну спробу втілення його слів «А паразитів жде біда» (переклад М. Вороного) у діло. Різниця лише в тому, що ми сперечаємося: *який із протоптанних шляхів вибрати* (східний, західний, небесний), а західні демократії пережили «суперечки», *який шлях протоптувати.* Аналізуючи погляди європейських, американських Митців і проектуючи їх на свої умови, ми можемо уникнути притаманних першопрохідцям помилок.

Так, наприклад, французький прозаїк російського походження Володимир Волков (ЛГ, 1989, 23 авт.) «ніколи в житті не голосував», тому що «яку б форму не прийняла демократія, вона все одно є однією з іпостасей єдиновладдя; в одних країнах це «істеблїшмент, який називається військово-промисловим комплексом, в інших – великими латифундистами, у третіх – номенклатурою; якщо лідер країни володіє достатнім досвідом... він може направити народ проти тих, хто позбавляє свободи дії його – лідера». Емоційний висновок: «Цезар плюс «мас медіа» дорівнює Сталін або Гітлер».

У таких ситуаціях цикл замикається: якщо ЗМІ не втримали Систему у рівновазі, вони ж стають її першими жертвами (формальні – слугами, неформальні – ворогами), безкінечно

прагнучи до природного, початкового, законного свого стану «свободи слова на ділі».

Оскільки Преса як форма суспільної свідомості з'явилася набагато пізніше за літературу (духовну і світську), то їй (Пресі – «мудрості на день») довелося згущено засвоювати вселюдський досвід, оцінювати, інтерпретувати мистецтво («мудрість століть, тисячоліть»). Характерним є те, що Преса перехідної Системи уже не змушена обминати якісь історичні етапи, або тенденціювати їх у свої доктрини, гіперболізувати місця «угодні». *Ідеї тут не стають ідеологемами.*

Особливістю відкритих процесів у Системах є небезпека впадання, наприклад, у крайній націоналізм, засуджуючи минулий імперіалізм-інтернаціоналізм. Це, знову ж таки, стосується і Митця, який може коректувати аналогічні ситуації, допомагаючи зберігати рівновагу хоча б у тому сенсі, що художніми творами і публіцистичними виступами навертає громадян до роздумів, застерігає від участі у стихійно-деструктивних поривах; «Не можу зрозуміти, як можна залишатися зовсім осторонь політики. Та й не буває так... трохи чи не всі романтики були активними учасниками політичного життя. Я думав про долі багатьох письменників, яких ламав тоталітарний соціалізм».¹ Це, у свою чергу, заперечення позиції вище цитованого нами Володимира Волкова про аполітичність мистецтва.

Октавіо Пас «дуже цінить як майстра Набокова, але не поділяє ідеї «позанаціональної культури», хоч (з іншого боку): «заважає творчому рухові націоналізм і релігійний фанатизм». Отож, і тут має місце звернення-заклик до «збереження рівноваги» у Підсистемі (мистецтві), щоби стабільною залишалася Система (суспільство-держава).

Ще одна точка зору на літературу пов'язана з італійцем Умберто Еко (ЛГ, 1968, 24 серп.). Він розмірковує про необхідність «забавлятися у літературі», про «радість тексту». Подає ж це газета перехідного періоду уже не як осуд-викриття «буржуазного гнилого декадансу», а як цілком прийнятну позицію у погляді на місце літератури, Митця у Системі.

Парадокс доконечно демократичної Преси у тому, що вона не повинна (теоретично) повністю заперечувати і своє тоталітарне минуле – демократично ставитися до недемократичного: «Людина, яка вважає себе демократом, якщо вона навіть антикомуніст,

¹Пас Октавіо. Культура приведет мир к согласию // Известия. – 1990. – 8 дек.

повинна визнавати за комуністом право відкрито висловлювати свої думки».¹

Тут слід мати на увазі, що є різниця все-таки між регуляцією свободи слова і свободи діла, як і різниця інформаційних процесів усередині цих свобод: пропаганда фашизму неіснуючого і служба (словом) фашизму реальному, наприклад: «Гамсун після 45-го читачам у бібліотеках не видавався: «80-літній письменник заплямував себе підтримкою профашистського режиму у Норвегії у роки другої світової війни. Гамсун був одним із небагатьох інтелігентів, які особисто зустрічалися з Гітлером. Гамсуна судили, вирок не був суворий, але знаменитого письменника, лауреата Нобелівської премії публічно назвали зрадником норвезького народу».² І, знову ж таки, протилежність – згадуваний вже іспанець Лорка. Для Рамона Руїса Алонсо він «своїм розумом приніс більше шкоди (фашистам – *I. П.*), ніж інші пістолетом».³ Для міщан і фашистів він «червоний поет», російський шпигун, прихильник «єврейського комунізму». Сам же Федеріко Гарсія Лорка писав: «світоч поета протиборство».

Митці, за великим рахунком, справді завжди у протиборстві. Навіть у безконфліктних у соціально-політичному плані суспільствах кожен з них бореться «із часом», «із самим собою»:

від безіменних авторів наскельних, печерних розписів – до Шекспіра, ідеально ідеалізованих Шевченка, Лесі Українки... Дон-Кіхота, який давав поради губернаторові Санчо Панса, – до освистаного імперською Верховною Радою Андрія Сахарова.

Хоча, різний погляд на інтелігенцію є не лише у представників Влади, але й у представників тієї ж інтелігенції. І ця особливість стосується всього історичного періоду людства, у цьому запорука прогресу. Інша справа – оприлюднення протилежних поглядів за певних ідеологічно-інформаційних умов, коли боротьба цих поглядів набирала між-, а не внутрішньо-системних форм (ця ж «холодна війна»). «Політики, банкіри прагнули не заважати природному розвитку подій, а інтелігенти завжди грішили тим, що створювали умоглядні схеми і прагнули підігнати під них життя» – пише Хорхе Семпун у статті «Не можна вернутись у «нульову точку» історії» (ЛГ, 1991, 15 трав.).

На нашу думку, це вже діалектичні проблеми стосунків матеріального і духовного в історії. Вільна Преса має змогу по-

¹ Несин Азис. Невеселый человек – юморист // Лит. газета. – 1988. – 8 июн.

² Подейко Герман. На родине писателя // Слово. – 1991. – № 4. – С. 27.

³ Липатов В. Звучал тот голос одиноко // Комсомольская правда. – 1989. – 5 июн.

лемізувати (на благо «висхідному регресу») і навколо таких, далеко не локальних ідей, тоді, коли Преса тоталітарних суспільств змушена «ідеологізувати ідеї», близькі політичній доктрині її «власника», обминати, або «викривати» засобами закритої полеміки ідеї «чужі», що передбачає не завжди високопрофесійний, моральний підбір тез і фактів (ідеї не арифметизуються).

У полеміку, пов'язану з іменами письменників, часто залучаються саме глобальні проблеми розвитку людства, які в основному вирішуються через посередництво саме політичної Влади:

«Вже багато років ми знаємо, що людина здатна підірвати планету; тепер ми бачимо, що скоро вона може вичерпати її ресурси і порушити рівновагу. Нам застається лише переконатися, що духовні джерела також можуть позбутися того, що до сих пір дозволяло їм оновлюватись. Республіка не потребує вчених і поетів... варварство проривається крізь тонку плівку цивілізації».¹

Справді, «за межами ідеологій і неунікно протилежних інтересів культура є тим, що може об'єднати нас, і допомогти нам нести відповідальність за наші відмінності».²

Однак, як уже було сказано вище, усередині самої культури існують протиріччя, погляди, ідеї, що суперечать одні одним. Адже є, наприклад, «Сатанинські вірші» Салмана Рушді і «Доктор Живаго» Бориса Пастернака. Існують різні погляди на ці явища, при чому – надруковані у Пресі, тобто такі, що можуть за певних обставин сублімуватися у реальну політичну силу.

Щодо першого. З'явився матеріал у газеті «Новости» (12 бер. 1989 р.) під назвою: «Остановите черную стрелу», де надруковано звернення ряду діячів науки і культури, серед яких Є. Євтушенко, Б. Окуджава, академік Р. Сагдаєв, до представників мусульманської церкви із проханням помилувати автора «за образу ісламу»: «Ми гадаємо, що скасування цього наказу про вбивство буде свідчити про те милосердя, до якого закликали і Христос і Магомет».

Про долю Пастернака розмірковує лауреат Нобелівської премії Чеслав Мілош у «Лит. газеті» за 1 бер. 1989 р. (стаття «Охопити весь вік»): «Пастернак... зберігав свою свободу у Росії лише тому, що його мали за «блаженного блазня».

Це симптоматично.

Матеріали, що стосуються найсучасніших і прогностичних теорій літератури, як правило, пов'язуються із «вмиранням» літератури. Преса перехідного періоду (вчорашня – російсько-

¹ Риго Жак. «Звезда» или жертва? // Лит. газета. – 1990. – 31 янв.

² Там же.

імперська) старається показати весь ідейно-тематичний спектр західної історіософської думки, взяти реванш за колишнє однобоко-марксистське своє минуле. Отож, піддаються критиці матеріали, що колись репрезентували хрущовський період керування культурою: «Хіба це не факт, що модернізм в особах своїх видатних представників був близький до фашизму?» – фраза зі статті Д. Урнова в «Литературной учебе». – Письменник N – модерніст, значить, фашист».¹

Фаталістично-обнадійливі думки про місце і роль Митця у світі олюднують через російсько-імперську Пресу литовець Юстінас Марцинкявічус, американці Альфред Кейзін, Гор Відал, цей же Стівен Коен, німець Мартін Вальзер, француз Андре Стіль, часто – згаданий нами лауреат Нобелівської премії поляк Чеслав Мілош, Юліан Кавалець та інші.

На стосунки одних із читачами колишнього Радянського Союзу його розпад вплинув більше, на других – менше. Психологія стосунків Митця однієї нації із представниками іншої складна навіть без врахування ідеологічно-політичних бар'єрів. «Дуже багато авторів (зарубіжних – *I. П.*) безкінечно довго йшли до нашого читача із міркувань політичного, естетичного характеру; а книги Гріна перекладались і видавались у нас часто, хоч його стосунки з нами були непростими», – читаємо у статті Георгія Анджапарідзе «Відходять класики ХХ століття» (ЛГ, 1991, 10 квіт.).

Таке сприйняття письменника «чужорідної» Системи пояснюється, на наш погляд, універсальністю у відтворенні життя деякими Митцями, дослідженнями перш за все людини у ситуаціях, а вже у другу чергу – причин створення тих чи інших суспільних, природних ситуацій. Так, Жорж Сіменон не зв'язує свої критичні оцінки капіталістичного суспільства із проповідуванням якої-небудь ідеології. «Моє життєве кредо відоме, – каже він, – осуд різного насильства людини над людиною».²

Але «чим більше людей буде на планеті, тим більше знецінюватиметься людське життя. Просто я не знаю, на що ще можна покласти. Або розум, або віра. Кожен може вірити у що він хоче. Я лише проти того, щоби заставити всіх вірити у щось одне».³

¹Архипов Ю. Иерархия художественных ценностей // Лит. газета. – 1988. – 17 авг.

²Белза Святослав. Жорж Сименон //Лит. газета – 1987. – 19 авг.

³ Азимов Айзек. Компьютеры в каждом доме //Лит.газета. – 1989. – 10 мая.

У демократичному суспільстві розмаїття протилежних думок, висловлених у Пресі, не обов'язково передбачає полеміку (відкриту чи закриту), а полеміка захищена законом, застрахована від переходу у фізичні способи її вирішення. Преса справді виступає регулятором суспільних реакцій: їх сповільнювачем-прискорювачем. Стабільна, нормальна Система передбачає також для кожної людини зокрема свободу користування, чи нехтування цим регулятором – «клапаном».

Так, «все, що письменник хоче розповісти світові, він «говорить» своїми романами, новелами, есе. Якщо у нього це не виходить, він погоджується на інтерв'ю».¹

«Якщо весь час приймати журналістів, то закінчиш тим, що будеш жити як на п'єдесталі», – говорить Франсуаза Саган. – Для того, щоби завадити Міттерану, крайньо права газета «Мінют» звинуватила мене у всіх смертних гріхах».² Письменниця подала на журналістів у суд, на них накладено штрафи у розмірі десяти тисяч франків.

Таких прикладів взаємоповедінки Преси, Влади і Митця чимало. Загалом же, їхні функції різні, а стосунки, в основному, виходять за рамки вирішення «особистих» проблем: переходять на загальнолюдські, глобальні: «Американець японського походження Френсіс Фукуяма із Управління держдепартаменту США в есе «Кінець історії» стверджує, що «ми присутні при закінченні ідеологічної еволюції людства, коли західна ліберальна демократія затверджує себе скрізь як кінцева форма суспільного розвитку» (ЛГ, 1990, 14 лист.). У Франції «ні один письменник вже не прагне стати Віктором Гюго... Література вже не володіє людьми».³ ЗМІ ж розвиваються і в стабільних, і в революційних Системах, адже ще Робесп'єр вимагав доступу народу до інформації, а отже – до активної участі у прогресі.

На переломах історії – історії переломів, парадоксальні ситуації. «Одна справа – прагнути змін по-громадянському, інша – малювати їх у художній життєвій повноті. Вітати, скажімо, «ринкові відносини» – значить іти на розрив із духовними традиціями. Засуджувати їх – значить іти проти суспільної потреби, – пише відомий чеський критик Мілан Юніман. – Опозиція – це теж чадо політики, хоч для влади – позашлюбне. Тепер багато наших колишніх дисидентів займають високі

¹Боровик Артем. Галактика Апдайка: Інтерв'ю // Огонек. – 1988. – № 29. – С. 16–18.

²Медведев Феликс. В Париже, у Франсуази Саган // Лит. газета. – 1990. – 9 мая.

³Кейзин Альфред. Шедевров уже не пишут // Лит. газета. – 1991. – 1 мая.

офіційні пости. Колишній «самвидав» виходить із підпілля на відкритий книжковий ринок».¹

Мікроситуація тотожна із нашою. Різниця лише у тому, що Україна була колонією Російської імперії не лише ідеологічно, а й, так би мовити, географічно. «15–20 відомих письменників не увійшли до нашої творчої організації, хоч абсолютна більшість із них не ставиться вороже до соціалізму. Вони вважають, що приналежність до письменницької організації обмежує їх творчу свободу», – говорить керівник Спілки польських письменників Войцех Жуковський» (ЛГ, 1988, 13 лип.).

Отож, у Системах, наближених до правових, Митців можна поділити за таким самим принципом, як і в Системах авторитарних та перехідних («деформація-рівновага», або «рівновага-деформація»):

1. Митці – проти політики (Володимир Волков: «ніколи в житті не голосував»; Хорхе Семпрун: «інтелігенти завжди грішили тим, що створювали умоглядні схеми і прагнули підігнати під них життя»).

2. Митці – за політику (Октавіо Пас: «не можу зрозуміти, як можна залишатися зовсім осторонь політики»).

3. Митці – нейтральні (пасивні) стосовно політики. (Умберто Еко: «забавлятися у літературі», «радість тексту»).

4. Митці – емігранти (внутрішні) (Жорж Сіменон: «моє життєве кредо – осуд різного насильства людини над людиною»; Жак Ріго: «нам застається лише переконатися, що духовні джерела також можуть позбутися того, що до сих пір дозволяло їм оновлюватись. Республіка не потребує вчених і поетів...»).

Ці групи не варто ідентифікувати із Симптомами, запропонованими нами у Розділі I, адже, наприклад, внутрішня еміграція Митця у правовій Системі може бути лише різновидом-темою його творчості (глобальні проблеми людства і т. п.), опозиція до Преси не значить – автоматична опозиція до політичної Влади (закону) (стосунки Франсуази Саган із Міттераном, судом і газетою «Мінют»).

Церква у відносно врівноваженій Системі теж може іноді проявляти деформовані (інквізиційно-консервативні) реакції щодо Митців (вірші Салмана Рушді), але ситуація, як правило, врівноважується швидше, ніж набуде незворотності процесів.

Характерною ознакою творчості Митців Систем, наближених до правових, є пророкування кінця культури... і цивілізації

¹Юниман Милан. «Не знаю нікого, хто сейчас пише роман» // Лит. газета. – 1991. – 11 дек.

(Альфред Кейзін; «література вже не володіє людьми»; Френсіс Фукуяма: «західна ліберальна демократія затверджує себе скрізь як кінцева форма суспільного розвитку»).

Якщо Україна до 2000 року стане у соціально-політичному (правовому) відношенні Системою динамічної рівноваги (зі своїми національними особливостями) розподіл сил Митець – Влада – Преса може бути подібним до аналізованих нами в останньому параграфі дослідження.

ВИСНОВКИ

Духовне життя, як і життя матеріальне, завжди було, є і буде ареною суперництва, протиріч, конфліктів. Під зовні прекрасними сферами церкви, мистецтва стиснуті одночасно всі людські високі і низькі почуття, відчуття, нахили, які репрезентовані антипарами: Моцарт і Сальєрі, Христос та Іуда, Шевченко і Белінський... *поет і цар*.

Остання антипара, трансформована у різні форми, була базовим об'єктом нашого дослідження, об'єктом-посередником – Преса перехідних 20-х і 80-х років ХХ століття.

Парадокси зламових періодів і полягають, перш за все, у взаємовикористанні політичною і художньою творчістю форм реалізації свого змісту («театр у ролі парламенту» – і навпаки). І тільки інформаційна відкритість у політично-владній, соціально-економічній і культурній сферах, на наш погляд, може зрівноважити Систему (привести до *динамічної рівноваги*), не дозволивши їй у коливанні зайняти «праву» чи «ліву» критично нежиттєві точки.

При змінах суспільних форм, прикмет природи, зростанні кількісного і якісного рівня інформації, яка контролює різні (теж змінні) форми політичної влади, управління, найстабільнішою складовою магічного трикутника Влада – Преса – Митець залишається остання: сьогоденній Митець – це людина, яка того ж боїться, того ж прагне, тому радіє і від того ж плаче, що і тисячі років тому назад. Важко уявити, наприклад, прес-конференцію, на якій Данте розмірковував би над проблемами ринкової економіки, хоч дух цього великого поета до сих пір визначає, задає магістральні шляхи розвитку всього людства і кожної людини зокрема. Через творчість великих Митців проходить отой *Axenzeit* («осьовий час» – за Ясперсом), навколо якого крутиться велике Колесо Історії людства, квантованого народами з їх правителями, арміями, судами.

1. Така (відносна) незмінність Митця-людини і людини-Митця забезпечує можливість спостереження та узагальнення типовості та симптоматичності у стосунках Митця, Влади і Преси Систем *авторитарних, перехідних та наближених до правових*.

Типи стосунків найрельєфніше фіксуються у *закрито-авторитарних Системах*: підтримка, нейтральність, конфлікт, еміграція-імміграція.

У цих випадках і надалі номінацію поведінки пов'язуємо із ініціативністю Митця (від Митця), тобто суб'єкт – Митець, Влада – об'єкт. Преса – посередник тощо.

Системи американського типу називаємо наближеними до правових, оскільки ідеально-правові практично утопічні – комунізм і т. п.

Динамічна рівновага Систем, наближених до правових, забезпечується суворого самофункціональністю їх інститутів, форм Влади, де «митець пописує, читач почитує», преса інформує; «перо» не прирівнюється до «штика» – і навпаки.

Явища, які у авторитарних соціумах розглядаються як тенденції, у правових спільнотах мають характер розвинених традицій. На перший план виступають естетика, індивідуальний пошук шляху до Істини, особистісний аспект мистецько-політичних контактів (Франсуаза Саган і Міттеран).

Розвиток Стосунків не передбачуваний – як життя.

Найскладніше типізувати стосунки Митця, Влади і Преси у нестабільних (перехідних) Системах. Рефлексії над долями їх інститутів непрозорі, як час, стан, у якому ці інститути існують. Взаємоперехідність і локальна контрольованість модифікацій практично виключає узагальнення із конкретною відправною точкою. Система координат ще старосистемна. *Тут може йти мова швидше про тип поведінки Митця із часом, з історією, а не політичною Владою, представники якої теж перебувають у дифузійному стані.*

Найвиразнішими образами гетерогенно-перехідних суспільних середовищ виступають:

- послідовні прихильники «старої» Системи;
- послідовні противники «старої» Системи (дисиденти);
- активні перебудувники (розмаїття нюансів, адже кожен «нову» Систему уявляє по-своєму);
- послідовні «нейтральники», для яких стосунки Митця і Влади стали темами мистецьких творів;

У перехідні періоди найрельєфніше виражені також внутрішньостанові ситуації: коли професійний Митець стає професійним політиком, політик – Митцем.

2. Щодо нейтральності Митця до політичної Влади, то нейтральність у демократичному суспільстві відрізняється від нейтральності у суспільстві тоталітарному, де вона межує із відсутністю загальнолюдської позиції («непротівлення злу насильством») або ж є різновидом конфлікту, який врешті-решт обумовлює всі форми стосунків Митця і Влади, ділячись на *конфлікт зовнішньо-видимий і конфлікт внутрішньо-мистецький* – трансформацію стосунків у художні твори. Художнє

дослідження теми пов'язане найчастіше із драматичними жанрами.

3. Ідейно-мистецьку суголосість та конфліктність Митця і Влади у силовому полі Інформації відображають, на наш погляд, такі Симптоми (назвемо основні, базові):

1) Авторитарна Система – Симптом Вергілія, Симптом Сенеки, Симптом Рудакі (підтримка Влади); Симптом Христа, Симптом Сковороди (нейтральність); Симптом Шевченка, Симптом Бруно (конфлікт); Симптом Овідія (еміграція); Симптом Цветаєвої (еміграція-імміграція);

2) Нестабільна Система – Симптом Винниченка, Симптом Чумака, Симптом Олійника, Симптом Сверстюка, Симптом Павличка, Симптом Маланюка, Симптом Костенко; Симптом Хілона у Лесі Українки, Симптом Гаєтана у Блока, Симптом Маріани Пінеди у Лорки, Симптом Рустичі у Костенко.

3) Система, наближена до правової, – Симптом Байрона, Симптом Шеллі; Симптом Октавіо Паса (участь Митця у політичному житті); Симптом Хорхе Семпруна (проти політики), Симптом Умберто Еко (пасивність щодо політики), Симптом Жака Ріго (глобальні проблеми), Симптом Франсуази Саган (європейсько-американська традиція жінки-Митця).

Під ці Симптоми частково чи інтегрально підпадають стосунки із Владою Митців усіх часів і народів, де Влада симптоматична у свою чергу навіть в аспекті ангажування Церкви у свої структури (від інквізиції – до державного войовничого атеїзму).

4. Аналогічно і з Пресою, яка: є знаряддям однієї Влади в авторитарній Системі, плюралістично-анархічна у нестабільній, «четверта влада» у Системі, наближеній до правової. Звідси впливає і характер її стосунків із Митцем і Владою, посередництва у цих стосунках.

5. Інформаційна закритість-відкритість суспільств впливає на людсько-мистецьку природу стосунків суспільних інститутів, але парадоксально не детермінує самої якості мистецтва: Вергілій та Овідій однаково великі для нас, хоч стосунки їх із Владою були різко протилежними (зовнішні прояви цих стосунків), психологія яких, як ми доводили протягом нашого дослідження, детермінована конфліктом. Ці римські поети можуть бути прапорами воюючих між собою кланів.

6. Характерними із цього погляду є стосунки Митців-владників і Митців-конфліктерів, Митців нації-імперіала і Митців підневільної нації – між собою. За великим рахунком, – це окрема тема наукового дослідження. Так само, як і тема Митців-журналістів у тих чи інших Системах.

7. Іноді стосунки: Митець-Преса-Влада – прерогатива боротьби» із собою» окремого індивіда (митця-журналіста-депутата) – Володимир Яворівський, наприклад.

8. Соціальна та технічна інженерія, симбіози, відкриття на стиках наук приводять сучасних дослідників до узагальнюючих, глобальних висновків:

- мистецтво проходить шлях: масове – індивідуальне – масове;
- легше зберегти Систему у рівновазі, ніж привести її до рівноваги;
- духовні шляхи етносів тотожні, не співпадають лише стадії розвитку їх у часі (див. Колесо Історії);

- конфлікт – закон життя як у середовищі природному, так і в соціально-мистецькому; Система, яка досягає стану динамічної рівноваги, автоматично вступає у конфлікт з іншою Системою; динамічна рівновага основних земних Систем – передумова активних пошуків духовних стосунків людства із космосом;

- *раціоналістична* рівновага для подальшого існування повинна трансформуватися у рівновагу *органічну* за парадоксальним законом: все наближається до початку свого.

9. Практично незмінними залишаються у часі-і-просторі Квадрат Влади (духовна, політична, економічна, інформаційна) та Трикутник Сили (Митець, Влада, Преса) (визначення – наші, див. «Вступ»).

10. Отож, «рух індивідуальної практики в полі соціальної матерії» (Сартр) у випадку із Митцем і Владою, визначається, на наш погляд, за уже давно запропонованою формулою: *«Віддайте кесареве кесареві, а Богові Боже»* (Лука, 20, 25).

Системи трансформуються, зазнають краху. Основні загальнолюдські ідеї продовжують існувати, втілюючись в інших формах у інші Системи. Доки існує людство.

Оскільки мистецтво має загальнолюдське значення, воно повинне керуватися законами, які все людство виробило протягом усього періоду свого існування. Митець недеформованої Системи через посередництво Преси і при підтримці «своїх» політичної Влади може впливати на стосунки Митця і Влади Систем деформованих (тоталітарних), сприяти їх демократизації (урівноваженню).

Сумно лише, якщо європейсько-американська демократія справді є вінцем суспільно-політичної еволюції, якщо далі піде лише *інформація* про мистецькі шедеври минулого та історію боротьби народів і окремих людей за свою національну і особисту свободу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Монографії. Наукові статті

1. Азимов Айзек. Компьютеры в каждом доме // Лит. газета. – 1989. – 10 мая.
2. Айзеншток І. Я. Из розшуків про Шевченка // 36. праць п'ятої наук. конференції. – К., 1937. – С. 126–140.
3. Алексеев М. П. Байрон и русская дипломатия // Русско-английские литературные связи: XVIII в. – первая половина XIX в. – М., 1982. – С. 412.
4. Андрунас Е. Ч. Информационная элита: корпорация и рынок новостей. – М.: Изд-во МГУ, 1091 – 209 с.
5. Аникст А. Короли Лир // Шекспир В. Избранное: В 2-х ч. – М.: Просвещение, 1984. – Ч. 2. – 208 с.
6. Аристотель. Об искусстве поэзии. – М.: Гослитиздат, 1957. – 183 с.
7. Аристотель. Поэтика. – К.: Мистецтво, 1967. – 130 с.
8. Арнаудов М. Психология литературного творчества. – М.: Прогресс, 1970. – 654 с.
9. Архипов Ю. Иерархия художественных ценностей // Лит. газета. – 1988. – 17 авг.
10. Багдикян Бен. Монополии средств информации. – М.: Прогресс, 1987. – 316 с.
11. Базилевський В. Поезія як мислення // Літ. Україна. – 1987. – 10 верес.
12. Байрон Д. Г. Избранная лирика. – М.: Радуга, 1988. – 508 с.
13. Барабаш Ю. Верный путь и тесные врата (окончание) // Наука и религия. – 1991. – № 6. – С. 51–56.
14. Баркашов А. М. Теория разделения властей: становление, развитие, применение. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1988. – 100 с.
15. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – 615 с.
16. Баталов Э. Я. Социальная утопия и утопическое сознание в США. – М.: Наука, 1982. – 336 с.

17. Бахрах А. Бунин в халате // Слово, 1990, – N10. – С. 69–73.
18. Бедрик Ю. І. Василь Стус: Проблема сприймання. – К.: ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. – 80 с.
19. Белза Святослав. Жорж Сименон // Лит. газета. – 1987. – 19 авг.
20. Белинский В. Г. Полн. собр. соч.: В 13 т. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – Т. 6. – С. 172.
21. Бергсон А. Смех. – М.: Искусство, 1922. – 127 с.
22. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М.: Наука, 1990. – 220 с.
23. Бердяев Н. А. Смысл истории. – М.: Мысль, 1990. – 174 с.
24. Бердяев Н. А. Судьба России. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 256 с.
25. Бердяев Н. А. Философия свободы; Смысл творчества. – М.: Правда, 1989. – 607 с.
26. Бессонов М. И. Православие в наши дни. – М.: Политиздат, 1990, – 303 с.
27. Бичко А. К. та ін. Теорія та історія світової і вітчизняної культури, – К.: Либідь, 1992. – 390 с.
28. Блок А. А. О театре // Собр. соч.: В 6 т. – Л., 1962. – Т.4. – С. 85 – 86.
29. Блок Вл. Диалектика театра: Очерки по теории драмы и ее сценического воплощения. – М.: Искусство, 1983. – 294 с.
30. Богданов А. П. Перо и крест: Русские писатели под церковным судом. – М.: Политиздат, 1990. – 480 с.
31. Бокий І. Вірність: В чому і задля чого політичні опоненти звинувачують Бориса Олійника // Молодь України. – 1994. – 1 берез.
32. Большаков Л. Н. Каменный пояс: Лит.-худож. и обществ.-полит. сб. – Челябинск: Юж.-Урал. кн. изд-во, 1980. – 272 с.
33. Бонхеффер Д. Сопротивление и покорность // Вопросы философии. – 1989. – № 10; 11. – С. 90–162; 114–167.
34. Боплан Г. Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їх звичаями, способом життя і ведення воен. – К.: Наук, думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990. – С. 29, 30.
35. Боровик Артем. Галактика Апдайка: Інтерв'ю // Огонек. – 1988. – № 29. – С. 16 –18.
36. Боярська З. І. Преса і формування правової культури. – К.: Знання, 1991. – 29 с.

37. Брюховецька Л. Потужний промінь кризь віки // Київ. – 1988. – № 1. – С. 139–140.
38. Брюховецький В., Кичигін В. Як формується художня цілісність?.. // Прапор. – 1988. – № 10. – С.164–175.
39. Брюховецький В. С. Ліна Костенко: Нарис творчості. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.
40. Буданчев Ю. П. Системность в изучении массовых информационных процессов. – М.: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1986. – 166 с.
41. Бунин И. А. Собр. соч.: В 9 т. – М.: Худ. лит., 1969. – Т. 9. – С. 488–493.
42. Буржуазные теории журналистики. – М.: Мысль, 1980. – 253 с.
43. Вайль П., Генис А. В окрестностях Бродского //Лит. обозрение. – 1990. – № 8. – С. 23 –29.
44. Вебер М. Основные социологические понятия // Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.
45. Вебер М. Протестантские секты и дух капитализма // Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990. – 104 с.
46. Верхоляк І., Єременко Л. Предтечи демократичного соціалізму // Дзвін. – 1990. – № 10. – С. 159 –160.
47. Винниченко В. Відродження нації: Історія укр. революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.). – Київ-Відень, 1920. – Т. 1–3. Перевид.: К.: Політвидав України, 1990.
48. Випробування істиною: Збірник публіцистики. – К.: Рад. письменник, 1989. – 365 с.
49. «Він був більше, як українець.,» (президенти США про великого Кобзаря) // Літ. Україна. – 1991. – 22 серп.
50. Властелины мира. Биографии римских императоров, от Адриана до Диоклетиана. – М.: Наука, 1992. – 384 с.
51. Власть и природа: Сборник. – М.: Знание, 1989. – 93 с.
52. Власть народа: (Сборник). – М.: Плакат, 1982. – 160 с.
53. Власть: Очерки современ. полит. философии Запада. – М.: Наука, 1989. – 325 с.
54. Власть: Философ.-полит, аспекты: [Сб. ст.]. – М.: НФ, 1989. – 133 с.
55. Вовканич С. Інформаційний підхід до слова // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 247–256.
56. Вороний М. К. Театр і драма: Збірка ст. / Упоряд. вступ ст. О. К. Бабишкіна. – К.: Мистецтво, 1989. – 408 с.
57. Вяземский П. А. Эстетика и литературная критика. – М.: Искусство, 1984. – 463 с.

58. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє / Пер. з англ. – К.: Основи, 1993. – 238 с.
59. Гадамер Г. Актуальность прекрасного. М.: Искусство, 1991. – С. 7–26.
60. Гадамер Г. Истина и метод: Основы философ. герменевтики. – М.: Прогрес, 1988. – 699 с.
61. Гаюк В. Габілітація: Док. повість // Лен. молодь . – 1986. – 23 верес.
62. Гегель. Лекции по эстетике. – М.-Л.: Соцэгиз, 1989. – Т. 12. – С. 243.
63. Гегель. Сочинения. – М.: Соцэгиз, 1958. – Т. 14. – 440 с.
64. Гелбрейт Д. Новое индустриальное общество. – М.: Прогрес, 1969. – 480 с.
65. Гольберг М. Душа тисячоліть шукає себе в слові // Жовтень. – 1988. – № 6. – С. 100–109.
66. Гончаренко Н. В. Гений в искусстве и науке. – М.: Искусство, 1991. – 432 с.
67. Гордасевич Г. Під галактик очима карими // Жовтень. – 1989. – № 4. – С. 114–127.
68. Горький М. Собр. соч.: В 30 т. – М.: Гос. изд. худ. лит., 1953. – Т. 26.
69. Грамши А. Искусство и политика: Сборник: В 2 т. – М.: Искусство, 1959.
70. Грушевський М. С. Історія української літератури: В 6 т. – К.: Либідь, 1993. – Т. 3. – 285 с.
71. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Знання, 1991. – 240 с.
72. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. География этноса и исторический период. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 495 с.
73. Гуревич А. Я. Проблемы ментальности в современной историографии, у зб. : Всеобщая история. Дискуссия, новые подходы. – Вып. 1. – М.: Наука, 1989. – 213 с.
74. Дзира Ярослав. Геній і коментатори його творчості // Літ. Україна. – 1990. – 8, 22 бер.
75. Диакон Лев. История. – М.: Наука, 1988. – 238 с.
76. Дімаров А. Ліс пахне Вашою поезією // Літ. Україна. – 1990. – 22 берез.
77. Довженко О. П. Україна в огні: Кіноповість, щоденник. – К.: Рад. письменник, 1990. – 414 с.
78. Довженко О. «...Я переробив би цілий світ» // Літ. Україна. – 1989. – 14 верес.

79. Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Львів: Б. в., 1991. – 295 с.
80. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 341с.
81. Донцов Д. Йосиф Віссаріонович Калігула // Вістник. – 1937. – Кн. VI. – С.367.
82. Донцов Д. Микола Хвильовий // Літ. Україна. – 1993. – 13 трав.
83. Донцов Д. Поетка українського рисорджименту // За вільну Україну. – 1991. – 23 лют.
84. Дорошенко В. Шевченко і Волинь // Громада. – 1926. – Ч. 9 – 10.
85. Достоевский Ф. М. Полн. собр. соч. – Л.: Наука, 1984. – Т. 26.
86. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К.: Наукова думка, 1970.
88. Драч І. Переднє слово // Стус В. С. Дорога болю. – К.: Рад. письменник, 1990. – С. 3.
87. Ельцин Б. Н. Исповедь на заданную тему. – Свердловск, 1990. – 237 с.
89. Єфремов С. О. Літературно-критичні статті, – К.: Дніпро, 1993. – 351 с.
90. Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання. – К.: РАУ, 1991. – 136 с.
91. Животко А. Історія української преси. – Мюнхен, 1989 – 1990. – 334 с.
92. Жирмунский В. М. Драма Александра Блока «Роза и крест». – Л.: Изд. Ленинград. ун-та, 1964. – 105 с.
93. Жискар д'Эстен В. Власть и жизнь.: [Воспом.: Пер. с франц.]. – М.: Междунароод. отношения, 1990. – 318 с.
94. Жуковский А., Субтельный О. Нарис історії України. – Львів: Вид-во НТШ, 1991. – 230 с.
95. Жулинський М. Василь Стус (1938-1985) //Літ. Україна. – 1990. – 18 січ.
96. Жулинський М. Г. Із забуття – в безсмертя. (Сторінки призабутої спадщини). – К.: Дніпро, 1990. – 447 с.
97. Жулинський Микола. Микола Хвильовий (1983–1933) // Літ. Україна. – 1988. – 7 квіт.
98. Журналістика в умовах гласності. – К.: Либідь, 1991. – 192 с.
99. Журналистика и литература. – М.: Изд-во Мин. ун-та, 1972. – 289 с.

100. Журналистика и политика. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 174 с.
101. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франків період. – К.: Наукова думка, 1992. – 116 с.
102. Зварич Роман. Воля до справедливости. Філософічні основи українського націоналізму: спроба синтези. – Київ-Мюнхен: Укр. Освітній Інститут, 1992. – 64 с.
103. Здоровега В. Й. Пошуки істини, утвердження переконань. – Львів: Вища школа, 1975. – 174 с.
104. Здоровега В. Й. Слово тоже есть дело. – М.: Мысль, 1979. – 173 с.
105. Здоровега В. Й. Сучасна українська комедія. – К.: Рад. письменник, 1959. – 326 с.
106. Здоровега В. Й. У майстерні публіциста. – Львів: Вид-во Львів. університету, 1969. – 178 с.
107. Зорівчак Роксолана. Михайло Драгоманів і англійська література (До 150-річчя від дня народження) // Записки НТШ. – 1992. – ГСХХІV. – С. 107–118.
108. Зуб І. Десятирічка Остапа Вишні // Сільські вісті. – 1989. – 10 лист.
109. Иванян Э. А. От Джорджа Вашингтона до Джорджа Буша: Белый дом и пресса. – М.: Политиздат, 1991. – 367 с.
110. Івашків В. М. Українська романтична драма 30–80-х років ХІХ ст. – К.: Наукова думка, 1990. – 142 с.
111. Из дневников Александра Довженко // Лит. газета. – 1989. – 15 фев.
112. Ильенков Э. В. Философия и культура. – М.: Изд полит. лит-ры, 1991. – 463 с.
113. Ильин И. А. О монархии и республике. – Нью-Йорк, 1979.
114. Ільницький М. З чого постає неповторність // Укр. мова і літ. в школі. – 1981. – № 10 – С. 9–23.
115. Камю А. Бунтующий человек: Философия. Политика. Искусство. [Пер. с франц.]. – М.: Политиздат, 1990. – 414 с.
116. Камю А. Избранное: Пер. с фр. – М.: Правда, 1990.
117. Кант И. Соч.: В 6 т. – М.: Мысль, 1966. – Т. 5. – С. 323.
118. Карась Анатолій. Душа культури і дух мислення // Записки НТШ. – 1991. – Т. ССХХН. – С. 216–246.
119. Каспрук А. А. Леся Українка: літературний портрет. – К.: Держлітвидав, 1963. – 114 с.

120. Кейзеров Н. М. Власть и авторитет. – М.: Юрид. лит., 1973. – 264 с.
121. Кейзин Альфред. Шедевров уже не пишут // Лит. газета. – 1991. – 1 мая.
122. Кертман Л. Е. Джозеф Чемберлен и сыновья. – М.: Мысль, 1990. – 541 с.
123. Кизя Л., Коваленко М. Вікова боротьба укр. народу проти Ватікану. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 290 с.
124. Ключев Н. Красотой купится радость // Слово. – 1991. – № 4. – С.64.
125. Коваленко Ю., Поляновський Э. Иосиф Бродский: Пока есть такой язык, как русский, поэзия неизбежна // Известия. – 1988. – 4 дек.
126. Коваль В. Донос // Літ. Україна. – 1990, – 19 квіт.
127. Комаринець Т. Г. Ідейно-естетичні основи українського романтизму. – Львів: Вища школа, 1983. – 223 с.
128. Кононенко П. «Якщо дивитися на світ з боку своїх кладовищ...» // Літ. Україна. – 1990. – 8 листоп.
129. Копиленко О. Л. Влада інформації. – К.: Україна, 1991. – 106 с.
130. Костенко Ліна. Геній в умовах заблокованої культури // Літ. Україна. – 1991. – 26 верес.
131. Костенко Л. В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
132. Костенко Л. В. Сад нетанучих скульптур. – К.: Рад. письменник, 1987. – 207 с.
133. Костомаров М. Г. «Закон Божий». (Книга буття українського народу). – К.: Либідь, 1991. – 38 с.
134. Кость С. Кому дано – з того спитається // Культура і життя. – 1988. – 16 квіт.
135. Кость С. Літературний процес 20–30-х років: деморалізація літератури як закономірність // Українська журналістика: генезис і сучасні проблеми. – Львів: Світ, 1992. – С. 79–85.
136. Крапива Петро ...І Шевченка Вітчизні повернув // Літ. Україна. – 1991. – 7 берез.
137. Крип'якевич І. П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – С. 261–262.
138. Крип'якевич І. Тарас Шевченко на Волині // Українське життя. – 1923. – 18 берез.
139. Кропивницький М. Твори: У 6 т. – К.: Держлітвидав УРСР, 1960.
140. Кублановський Ю. На руинах утопии // Лит. газета. – 1990. – 7 нояб.

141. Кузякина Н. Леся Украинка и Александр Блок. – К.: Рад. письменник, 1980. – 167 с.
142. Кулінська Л. Н. У світі ідей та образів. – К.: Дніпро, 1971. – 223 с.
143. Культура. Искусство. Религия: Проблемы взаимодействия : Сборник по учебно-метод. вопросам. – Ленинград, 1990. – 40 с.
144. Культура и средства массовой информации: социально-экономические проблемы. – М.: Экономика, 1985. – 255 с.
145. Культура українського народу: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1994. – 272 с.
146. Культура, человек и картина мира: [Сб. ст.]. – М.: Наука, 1987. – 347 с.
147. Кун Т. Структура научных революций. – М.: Прогрес, 1975. – 288 с.
148. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Антологія 1917–1933. – Мюнхен, 1959. – С. 12.
149. Леонгард К. Акцентированные личности. – К.: Выща школа, 1989. – 375 с.
150. Лизанчук В. В. Засоби масової інформації і духовне відродження України: Тексти лекцій. – Львів, 1990. – 69 с.
151. Липатов В. «Огонь, во мне возженный...» // Комсомол. правда. 1988. – 3 фев.
152. Липатов В. Звучал тот голос одиноко // Комсомол. правда. – 1989. – 5 июня.
153. Листи до Т. Г. Шевченка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 332.
154. Литературное движение советской эпохи: Хрестоматия / Сост. И. И. Плуکش, – М.: Просвещение, 1986. – 367 с.
155. Липа Ю. Призначення України / Передм. В. Мороз. – Львів: Просвіта, 1992. – 270 с.
156. Липинський В. Листи до братів-хліборобів (про ідею і організацію українського монархізму). Писані 1919–1926 рр. – Відень, 1927.
157. Лідченко М. Тарас Шевченко й Волинь // Наш світ. – 1936. – Ч. 3. – С. 8–9.
158. Лорка Федеріко Гарсія. Думки про мистецтво. – К.: Мистецтво, 1975. – 190 с.
159. Лорка Федеріко Гарсія. Избранное. – М.: Моск. рабочий, 1983. – 336 с.
160. Лорка Федеріко Гарсія. Криваве весілля. – К.: Мистецтво, 1989. – 459 с.

161. Лорка Федерико Гарсиа. Об искусстве. – М.: Искусство, 1971. – 301 с.
162. Лорка Франциско Гарсиа. Федерико и его мир. – М.: Радуга, 1987. – 520 с.
163. Макаров А. Резерв Душі // Науки і культура: Україна: Щорічник. – К.: Т-во «Знання», 1987. – Вип. 21. – С. 64–70.
164. Макиавелли Н. Государь: Избр. произведения. – М.: Худ. литература, 1982. – 503 с.
165. Максимов В. Нас возвышающий обман (Письмо из Парижа) // Лит. газета. – 1990. – 28 февр.
166. Максимов Д. Е. О спиралеобразных формах развития литературы. – М., 1976. – 338 с.
167. Максимов Д. Е. Поэзия и проза Ал. Блока. – Л.: Сов. писатель, 1975. – 526 с.
168. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К.: Акціонерне товариство «Обереги», 1992. – 80 с.
169. Малиновская Н. Р. Легенда о времени Гарсиа Лорки // Литература в контексте культуры. – М.: МГУ, 1986. – С. 156 – 178.
170. Манаєв О. Т. Теоретичні витoki тоталітарної моделі масової комунікації // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – № 5. – С.17.
171. Махно Н. И. (Воспоминания, материалы и документы) // Л. Троцкий. Наше военное строительство и наши фронты. Доклад на 7-м Всероссийском съезде Советов рабочих, крестьянских, красноармейских и трудовых козацких депутатов 7 декабря 1919 г. – К.: РИФ «Дзвін», 1991. – С. 164 – 165.
172. Махновець Л. Є. Про автора «Слово о полку Ігоревім». – К.: Вид-во при КДУ, 1989. – 260 с.
173. Медведев Феликс. В Париже, у Франсуазы Саган // Лит. газета. – 1990. – 9 мая.
174. Мельник Я. «В мені уже народжується Бог» // Вітчизна. – 1990. – № 10. – С. 163.
175. Меншун В. Неповторність // Трибуна лектора. – 1989. – № 3. – С. 34–37.
176. Микитенко І. К. На фронті літератури. – К.: Рад. письменник, 1962. – 338 с.
177. Миллс Р. Властвующая элита. – М.: Изд. иностр. лит-ры, 1959. – 542 с.
178. Мильтон Д. О свободе печати: Речь к английскому парламенту. Ареопагатик. – М.: Изд. С. Скимунта, 1907. – 557с.

179. Минибаев Т. Х. Преобразующая журналистика : Пресса как субъект полит. творчества. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1990. – 132 с.
180. Мистецтво в боротьбі з релігією: Комплект-виставка репродукцій картин. – К., 1965.
181. Мистецтво і революційна боротьба: Збірник. – К.: Мистецтво, 1989. – 259 с.
182. Мистецтво та етнос: культурологічний аспект. – К.: Наук. думка, 1991. – 222 с.
183. Мистецтво, худ. начало, суспільство. – К.: Мистецтво, 1971. – 158 с.
184. Михайлов А. У подножия великана // Лит. газета. – 1988. – 10 фев.
185. Мориак Ф. Жизнь Иисуса. – М.: Мир, 1991. – 240 с.
186. Мороз М. «Без «Народа» світ якийсь порожній видається...» // Друг читача. – 1990. – 20 верес.
187. Моруа А. Байрон. – Мн.: Полымя, 1990. – 451 с.
188. Моруа Андре. Листи до незнайомки. – Одеса: Маяк, 1993. – С. 154–159.
189. Москаленко А. З. Журналістика в умовах гласності / [А. З. Москаленко, В. А. Качкан, І. Г. Мащенко та ін.]. – К.: Либідь, 1991. – 192 с.
190. Москаленко А. З. Реабілітація слова. – К.: Рад. письменник, 1989. – 100 с.
191. Мусієнко О. Письменники України – жертви сталінського терору // Літ. Україна. – 1991. – 4 квіт.
192. Наєнко Михайло. Слісаренко на лаві підсудних // Літ. Україна. – 1991. – 30 груд.
193. Нарта М. Теория элит и политика. – М.: Наука, 1978. – 237 с.
194. Наумов К. Проблемы теории и поэтики // Рад. літературознавство. – 1988. – № 8. – С. 76–77.
195. Неруда П. Федеріко Гарсія Лорка: Есе // Всесвіт. – 1986. – № 8. – С. 152–153.
196. Несин Азиз. Невеселый человек – юморист // Лит. газета. – 1988. – 8 июн.
197. Никанорова О. Душа не створить бутафорський плід // Поезії одвічна висота. – К.: Рад. письменник, 1986. – 245 с.
198. Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний прогрес: Публіцистичні рефлексії. – Б. М.: На чужині, 1947. – 119 с.
199. Ницше Ф. Так говорил Заратустра // Ницше Ф. Соч. в 2-х т. – М.: «Интербрук», 1990. – Т. 2. – С. 5–238.

200. Новицький О. Слово із-за колючого дроту // Рад. Україна. – 1990. – 12 верес.
201. Новиченко Л. М. Поезія і революція: Книга про Павла Тичину. – К.: Дніпро, 1979. – 365 с.
202. Нудьга Г. На літературних шляхах: Дослідження, пошуки, знахідки. – К.: Дніпро, 1990. – 345 с.
203. Огієнко І. І. Українська церква. – К.: Україна, 1993. – 284 с.
204. Олексюк М. Хто чигав на Галана // За вільну Україну. – 1990. – 8 лист..
205. Ортега-и-Гассет. Восстание масс // Вопросы философии. – 1989. – № 3; 4. – С. 119–154.
206. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманізація мистецтва і інші роботи: Сборник. – М.: Радуга, 1991. – 638 с.
207. Оруэлл Дж «1984» и эссе разных лет: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 384 с.
208. Оскілко В. Боротьба за українську церкву! // Дзвін. – 1925. – Ч. 98.
209. Оскілко В. Жовта небезпека морже згладити Європу // Дзвін. – 1924. – Ч. 72.
210. Оскілко В. Маленька пересторога // Дзвін. – 1924. – Ч. 57.
211. Оскілко В. Потреби політичної організації // Дзвін. – 1925. – Ч. 122.
212. Островський А. Н. Собр. соч.: в 10 т. – М.: Гослитиздат, 1959–1960.
213. Павличко С. Д. Байрон: Нарис життя і творчості. – К.: Дніпро, 1989. – 198 с.
214. Павлович В. Поет слов'янського братерства // Наш світ. – 1925. – Ч. 4. – С. 1.
215. Панченко В. Нетанучі скульптури Ліни Костенко // Вітчизна. – 1988. – № . – С. 175-179.
216. Пас Октавіо. Культура приведет мир к согласию // Известия. – 1990. – 8 дек.
217. Пахльовська О. Муза іспанських руїн // Всесвіт. – 1985. – № 12. – С. 124–133.
218. Перекази про Сковороду // Рідний колос. – 1935. – Ч. 6 (26). – С. 100–101.
219. Петлюра С. В. Статті / Упоряд. та авт. передм. О. Климчик. – К.: Дніпро, 1993. – 341 с.
220. Петров В. Діячі української культури (1920–1940 рр.) жертви більшовицького терору. – К.: Воскресіння, 1992. – 80 с.

221. Петров В. Походження українського народу. – К.: Фенікс, 1992. – 192 с.
222. Платон. Государство // Соч.: В 3 т. – М.: Мысль, 1971.
223. Плеханов Г. В. Литература и эстетика: М.: Гослитиздат, 1958. – Т. 1. – С. 162–191.
224. Подейко Герман. На родине писателя // Слово. – 1991. – № 4. – С. 27.
225. Полікарпов В. С. Лекції з історії світової культури. – Х.: Основа, 1990. – 223 с.
226. Політологія. – Львів: Світ, 1993. – 576 с.
227. Попов Н. П. Индустрия образов: Идеол. функции средств массовой информ. в США. – М.: Политиздат, 1986. – 142 с.
228. Попов С. И. Политика, экономика, мораль. – М.: Политиздат, 1989. – 238 с.
229. Попович М. В. Микола Гоголь: Роман-есе. – Молодь, 1989. – 205 с.
230. Попович М. В. Мироззрение древних славян. – К.: Наукова думка, 1985, – 167 с.
231. Поппер К. Р. Відкрите суспільство та його вороги. – К.: Вид. «Основи», 1994. – Т. 1, 2.
232. Поппер К. Р. Логика и рост научного знания: Изб. работы. – М.: Прогресс, 1983. – 605 с.
233. Потебня А. А. Мысль и язык. – Харьков: Типография Адольфа Дарре. – 1892. – 228 с.
234. Потятиник Б. В. Тоталітарна журналістика: Тексти лекцій. – Львів: ЛДУ, 1992. – 79 с.
235. Поэзия Федерико Гарсиа Лорки: Методические материалы к вечору, посвященному 70-летию со дня рождения. – М.: Б-ка иностр. лит-ры, 1968. – 38 с.
236. Прысовський Є. Оновлююча пам'ять // Вітчизна. – 1988. – № 8. – С. 179-185
237. Пушкин А. С. // Русские писатели о литературе. (Сб.). – Л.: Сов. писатель, 1939. – Т. 1. – С. 117.
238. Рассел Б. Человеческое познание, его сфера и границы. – М.: Изд. иностр. лит., 1957. – 555 с.
239. Расторгуев В. Н. Творчество и догматизм. – Тверь, 1990. – 96 с.
240. Ренан Э. Жизнь Иисуса. – К.: Украина, 1990. – 430 с.
241. Риго Жак. «Звезда» или жертва // Лит. газета. – 1990. – 31 янв.
242. Родина Т. М. А. Блок и русский театр начала XX века. – М.: Наука, 1972. – 312 с.
243. Розанов В. В. Религия. Философия. Культура – М.: Республика, 1992. – 399 с.
244. Роллан Р. Думки про мистецтво: Збірник. – К.: Мистецтво, 1977. – 352 с.
245. Рубцов А. Б. Драматургия Александра Блока. – Мн.: Высшая школа, 1968. – 135 с.

246. Салига Т. Ю. Високе світло: Літературно-критичні студії. – Львів: Каменяр; Мюнхен: Укр. Вільний ун-т, 1994. – 268 с.
247. Салига Т. Ю. У глибинах гармонії: Літ.-критич. ст. – К.: Рад. письменник, 1986. – 285 с.
248. Сартр Жан Поль. Стена: Избранные произведения. – М.: Изд-во полит. лит., 1992. – 478 с.
249. Сверстюк Є. Блудні сини України. – К.: 1993, – 256 с.
250. Сенека А. А. Нравственные письма к Луцилию. – М.: Худ. лит-ра, 1986. – 543 с.
251. Січинський В. Ю. Чужинці про Україну. – Львів: Слово, 1991. – 96 с.
252. Скринник Михайло. Ідейне підгрунття українського романтизму // Записки НТШ. – 1991. – Т. ССХХІІ, – С. 201–215.
253. Скуленко М. И. История политической пропаганды. – К.: Лыбидь, 1990. – 164 с.
254. Слабошпицький М. Не приватна справа критиків // Літ. Україна. – 1980, – 19 верес.
255. Слово о полку Ігоревім. – К.: Рад. школа, 1990. – 310 с.
256. Смирнова М. Г. Социологическое исследование печати, радио и телевидения в развитых капиталистических странах. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 178 с.
257. Солженицина С. Четыре измерения каждого дня // Лит. обозрение. – 1988. – № 4. – С. 52–55.
258. Сорокин П. А. Человек, цивилизация, общество. – М.: Изд. полит, лит-ры, 1992. – 543 с.
259. Средства массовой коммуникации и современная художественная культура. – М.: Искусство, 1983. – 311 с.
260. Степанов Г. В. Две строки стихотворения // Federico Garsia Lorca. Prosa, Poesia, Teatro, Moscu. Editorial progreso, 1979. – 757 p.
261. Страждання без батьківщини (з табірною зошита Василя Стуса) // Україна. – 1990. – № 23. – С. 15, 16.
262. Стус В. С. Дорога болю. – К.: Рад. письменник, 1990. – 222 с.
263. Стус В. С. Під тягарем хреста. – Львів: Каменяр, 1990 – 222 с.

264. Стус В. Редакторів «Вітчизни» Л. Дмитерку // Літ. Україна. – 1992. – 5 берез.
265. Танюк Л. Драма української драми // Прапор. – 1988. – № 7. – С. 142–158.
266. Тельнюк С. Народів є чим гордитися (з приводу однієї дискусії) // Літ. Україна. – 1988. – 6 жовт.
267. Тойнби А. Дж. Постыжение истории. – М.: Прогрес, 1991. – 736 с.
268. Толочко А. П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
269. Толстой Л. Н. Полн. собр. соч.: В 15 т. – М.: Гослитиздат, 1949.
270. Толстой Л. Н. Собр. соч.: В 20 т. – М.: Гослитиздат, 1960-1965. – Т. 15, – С. 330–331.
271. Трухнина Н. Н. Политика и политики «золотого века» Римской республики [II в. до н.э.]. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 183 с.
272. Уайт Э. Великая борьба. – К.: Вістник миру, 1993.
273. Українка Леся. Драматичні твори, – К.: Дніпро, 1989. – 700 с.
274. Українка Леся. Зібр. творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1977.
275. Українка Леся. Про мистецтво. – К.: Мистецтво, 1966. – 299 с.
276. Українська суспільно-політична думка в 20 ст.: Документи і матеріали. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т. 1–3.
277. Федоров А. В. Александр Блок – драматург. – Л.: Изд. Ленинград, ун-та, 1980. – 184 с.
278. Федотов М. А. Был ли разрушен «Новый Карфаген» // Политические институты и обновление общества. – М.: Наука, 1990. – С. 185–194.
279. Фостун С. М. Нас розсудить Бог: Історична повість. – Львів: Червона Калина, 1992. – 252 с.
280. Франк С. Л. Духовные основы общества. Сочинения. – М.: Правда, 1990. – 607 с.
281. Франко І. Я. Тв.: В 20 т. – К.: Держлітвидав України, 1959. – Т. 16, – 428с.
282. Франко І. Що таке поступ? // Франко І. Я. Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наук, думка, 1986. – Т. 45. – С. 300–348.
283. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – М.: Наука, 1989. – 455 с.

284. Фролов Э. Д. Греческие тираны [IV в. до н.э.]. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 200 с.
285. Фролов Э. Д. Рождение греческого полиса. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. – 230 с.
286. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Прогресс, 1989. – 272 с.
287. Фромм Э. Иметь или быть: Пер. с англ. Н. И. Войскуновой, Н. И. Каменович; Общ. ред. и вступ. В. И. Добренькова. – М.: Прогресс, 1990. – 330 с.
288. Фуко М. Слова и вещи: Археология гуманистических наук. – М.: Прогресс, 1977. – 488 с.
289. Хайдеггер М. Исток художественного творения // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв. – М., 1987.
290. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге, Избр. ст. позд. периода творчества. [Перевод]. – М.: Высш. шк., 1991. – 190 с.
291. Ходасевич Вл. Божьей милостью // Лит. газета. – 1992. – 1 янв.
292. Хрестоматія з теорії драми: Особливої драматичного мистецтва XIX–XX ст. / Упоряд. Нестеровська П. П. – К.: Мистецтво, 1988. – 224 с.
293. Черная Л. Б. Коричневые диктаторы. – М.: Республика, 1992. – 384 с.
294. Чернов А. Еще о невольнике чести // Моск. новости. – 1989. – 12 нояб.
295. Чистов К. В. Русские народные социально-утопические легенды XVII–XIX вв. – М.: Наука, 1967. – 341 с.
296. Чичановский А. А. Инстанций истины: СМИ и жизнь: возможности, поиск, ответственность. – М.: Политиздат, 1989. – 332 с.
297. Шабліовський Є. С. Останні роки життя. Смерть поета. Похорон (1989–1861) // Т. Г. Шевченко. Біографія. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 477.
298. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: В 6-ти т. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963–1964.
299. Шелли П. Б. Триумф жизни: Избранные философ.-полит. трактаты. – М.: Мысль, 1982. – 256 с.
300. Шестопап Е. Личность и политика: Критич. очерк современ. западных концепций полит. социализации. – М.: Мысль, 1988. – 203 с.
301. Шинкаренко В. В. Проблемы политической информации. – М.: Мысль, 1986. – 112 с.

303. Шкляр В. И. Поэт и газета: Советская стихотворная публицистика: специфика, жанры, мастерство, – Киев, Одеса: Вища школа, 1985. – 188 с.
304. Шкляр В. И. Энергия мысли и искусство слова. – Киев: Вища школа, 1988. – 197 с.
305. Шкуратов В. А. Психика. Культура. История: [Введ. в теор.-методол. основы ист. психологии]. – Ростов н/Д: Изд-во Рост, ун-та; 1990. – 251 с.
306. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М.: Республика, 1992. – 447 с.
307. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. – Новосибирск: ВО «Наука». Сибирская издательская фирма, 1993. – С. 592.
308. Штраус Д. Ф. Жизнь Иисуса. – М.: Республика, 1992. – 528 с.
308. Шюре Эдуард. Великие посвященные: Очерк эзотеризма религий. – Репринтное воспроизв. изд. 1914. – Калуга.: СП «Книги Принштоп», 1990. – 419 с.
309. Энтин В. Л. Средства массовой информации в политической системе современного капитализма. – М.: Наука, 1988. – 189 с.
310. Юниман М. «Не знаю никого, кто сейчас пишет роман» // Лит. газета. – 1991. – 11 дек.
311. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

2. Періодика

312. Дзвін: Газета політична, економічна й літературна. – Рівне, 1923–1928.
313. Досвітня Зоря: Український культурно-економічний часопис. – Володимир-Волинський, 1923–1927.
314. Народний вістник: Ілюстрований тижневик. – Луцьк, 1927–1928.
315. Наш голос: Народний український тижневик Волинської землі. – Луцьк, 1920–1921.
316. Наш світ: Ілюстрований і популярно-науковий тижневик. – Луцьк-Варшава, 1924, 1925, 1935, 1936.

317. Новий час: Ілюстрований політ.-господарський часопис. – Львів, 1923–1939.

318. Сонечко: Видання для дітей. – Рівне, 1936–1939. Українська громада: Орган української національної думки. Луцьк, 1926–1929.

319. Українське життя: Орган суспільно-політичний та економічний, присвячений егіринам Волині. – Луцьк, 1922–1924.

3. Словники, довідники

320. Антична література: Підручник. – К.: Вища школа, 1976.

321. Большая советская энциклопедия. – М.: Сов. энциклопедия, 1975. – Т. 20.

322. Всемирная история. – М.: Изд-во соц.-эконом. литературы, 1959. – Т. VI.

323. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / За ред. В. Кубійовича. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1984.

324. Литературный энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 752 с.

325. Митці України: Енцикл. довід. Упоряд.: М. Г. Лабінський, Ф. С. Мурза. За ред. А. Ф. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992. – 848 с.

326. Політичний словник. – К.: Головня ред. УРЕ, 1987. – 976 с.

327. Психология: Словарь. – 2-е ИИД, испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

328. Словарь иностранных слов. – М.: Рус. яз., 1989.

329. Словарь литературоведческих терминов. – М.: Просвещение, 1974. – 509 с.

330. Современная западная философия; Словарь / Сост.: Малахов В. С., Малахов В. П. – М.: Политиздат, 1991. – 414 с.

331. Социология: Словарь-справочник: В 4-х т. – М.: Наука, 1991. – Т. 3. – 248 с.

332. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

333 Armstrong J. Ideology, Politics and Government in the Soviet Union: An Introduction. – 3rd edn., London, 1974.

334. Barnes B. The nature of power, – Cambridge; Oxford, 1988.
335. Beker E.A. Utopian fiction. – In.: The history of the novel. – London, Whiterby, vol. II. – P. 264.
336. Bergeron G. Fonctionnement del'etal. – P. 1965.
337. Boorstin D. The Republic of Technology: Reflections on our future community. – New York : Harper & Row, 1978. – 105 p.
338. Braudel Fernand. Civilisation materielle, economic et capitalizme XV-e-XVIII-e siecle, 1979.
339. Craig W.L. The Kalam Cosmological Argument. – London, 1979.
340. Culler J. On Deconstruction. Theory and Criticism after Structuralism. Ithaca, N. Y, Cornell University Press, 1982.
341. Doob W. Public opinion and propaganda. – Connecticut, 1966. – 286 p.
342. Ellul G. The Technological Society. – P., 1965.
343. Ericson E. Cycle.
344. Feyerabend P. Science in a Free Society. – L., 1978.
345. Fruman K. God, man and states: Greek concept. – Westport, Conn., 1976.
346. Fromm Erich. Revolution of Hope. Toward the Humanized Technology, 1968.
347. Germino D. Machiavelli to Marx: Modern Western political thought. – Chi. – L, 1979.
348. Hayek F. The Political Order of a Free People. – London, 1979.
349. Hayek F. The Roud to Serfdom. – London, 1944.
350. Hitler A. Mein Kampf.
351. Horkheimer M. The Eclipse of Reason.
352. Hornby A. Oxford Advansed Dictionary of Current English. – Oxford University, 1982.
353. Jaspers K. Vom Ursprung und Ziel der Geschichte. – S. 21.
354. Kann H., Bruce-Briggs B. Things to come: Thin king about seventies and eighties.
355. Knust H. Utopian thought and modern society. – In: «Comparative Literature studies». – Urbana, 1973. – Vol.10, № 4. – P. 380.
356. Lasky Melvin J. Utopia and revolution. The University of Chicago Press, Ltd. – London, 1976. – 603 p.
357. Mannheim K. Diagnosis of Our Time: Wartime Essays of a Sociologist. – L., 1943; Man and Society in one Age of Reconstruction.

358. Martin Ph. Byron. A Poet before his Public. – Cambridge, 1982.
359. Philosophical foundations of human rights. – Geneva, 1985.
360. Popper K. The Logic of Scientific Discovery. – London, 1959.
361. Popper K. The Open Society and its Enemies. – London, 1980.
362. Problems in American civilization intellectual alienation in the 1920's. –
New
363. Rodrigo Antonia. Garcia Lorca, el amigo de Catalma. – Barsellona. Edhasa, 1984. – 386 p.
364. Rusycystczne studia Literaturoz naweze (Poetyka i ideologia w literaturze rosyjskiej). – Katowice, 1988.
365. Sargent L. Introduction. – In: British and American Utopian Literature. 1516-1978. – Boston, 1979. – P. 13.
366. Saunders David. The Ukrainian impact on RuMliin Culture, 1750–1850. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1985. – 415 p.
367. Shramm W., F.Siebert, T.Petersori. Four tin-ones of the press. Chicago, 1973. – 153 p.
368. Suvin D. Vefining the Literary genre of utopia: some historical semantics, some genealogy, a proposal and a plea. – P. 121.
369. Toynbee A. A study of history: volume XII reconsideration. – London, New press, 1961.
370. Toynbee A. Change and Habit. – L., 1966.
- 371 Wilson E.G. The incest Societies. – Cambridge, 1971.
372. Glos Monarchisty. – 1926. – № 20.
373. Kyrjer Warszawski. – 1926. – Ч. 161.
374. Warszawianka. – 1926. – Ч. 167.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВзУ – Вісті з України
ВСвУ – Вістник Союзу визволення України
ГУ – Голос України
ДЧ – Друг читача
ЗаВУ – За вільну Україну
Изв. – Известия
КіЖ – Культура і життя
КО – Книжное обозрение
ЛГ – Литературная газета
ЛУ – Літературна Україна
МГ – Медицинская газета
МГал. – Молода Галичина
МН – Московские новости
НВ – Народний вістник
НГ – Наш голос
НЗ – Нова зоря
НС – Наш світ
УГ – Українська Громада
УЖ – Українське життя
УС – Українське слово